ЖУРНАЛ

ЗА ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

JOURNAL

OF HISTORICAL AND ARCHAELOGICAL RESEARCH

3 БРОЙ / 2013

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"
ШУМЕН, 2013

ЖУРНАЛ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

JOURNAL OF HISTORICAL AND ARCHAELOGICAL RESEARCH

СЪСТАВИТЕЛИ:

Милен Генов
Невян Митев
Петър Минков
Симеон Кулиш
Тодор Петров

ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР:

проф.д.и.н. Веселин Великов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

доц. д-р Васил Параскевов
доц. д-р Росица Ангелова
доц. д-р Стела Дончева
доц .д-р Цветана Иванова
гл.ас. д-р Николай Кънев
гл.ас. д-р Стефан Минков
д-р Иван Вълчев
д-р Михаил Христов

Финансирането на изданието се осъществява с личните средства на съставителите. Този брой се издава със съдействието на Кольо Хубенов и Драган Илиев.

ISSN 1314-748X

© Университетско издателство "Епископ Константин Преславски", Шумен, 2013

СЪДЪРЖАНИЕ:

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ:

CONTENTS:

ARTICLES AND REPORTS:

ANTIQUITY *АНТИЧНОСТ*

Нина Калфова – *За типологията на оброчните плочи с изображение на Тракийски конник от Одесос и хинтерланда*
Nina Calfova - *About the typology of votive tablets with the image of the Thracian Horseman of Odesos and the hinterland* *5*

Ева Димитрова - *Епископски храмове и резиденции в провинция Moesia Secunda през IV — VI век (Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis, Odessos) II част*
Eva Dimitrova – *Episcopal temples and residences in province Moesia Secunda at 4th-6th C. A.D. (Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis, Odessos) Part II* *19*

MEDIEVAL *СРЕДНОВЕКОВИЕ*

Николай Кънев – *Наследственост или изборност – две основни тенденции в развитието на кралската власт в католическа Европа през XIV-XVI век*
Nikolay Kanev – *Succession or election – two key tendencies in the development of royal power in catholic Europe from the 14 to 16 century*.... *36*

MODERN HISTORY *НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ*

Димитър Петков – *Балканите в контекста на общия исторически процес*
Dimitar Petkov – *Balkans in the context of the general historical process*..... *87*

Димо Георгиев – *Нацистката политическа митология (1919-1939 г.)*
Dimo Georgiev – *Nazi Political Mythology (1919-1939)..... 121*

NUMISMATICS НУМИЗМАТИКА

Мирослав Класнаков – *Монети на Жечпосполита в колективна находка от гр. Ахтопол*
Miroslav Klasnakov – *Polish-Lithuanian Commonwealth Coins in a Collective Finding from Achtopol..... 132*

CONSERVATION AND RESTORATION КОНСЕРВАЦИЯ И РЕСТАВРАЦИЯ

Красимира Сандева – *Почистване и съхранение на музейно сребро.*
Krasimira Sandeva - *Clearance and conservation of the silver in the museum..... 147*

За типологията на оброчните плочи с изображение на Тракийски конник от Одесос и хинтерланда

Нина Калфова

About the typology of votive tablets with the image of the Thracian Horseman of Odesos and the hinterland

Nina Calfova

Abstract: *Odessos was one of the greatest Ancient-Greek colonies of the Western Pontus and played a major role in the political, economic and cultural life of the Western Black Sea Coat during the Pre-Roman and Roman Period. Founded in the begging of the 6th century B.C., Odessos managed to establish itself in the area and become a significant commercial, administrative and cultural centre. Amongst the monuments of culture and stone plastics made and imported there are the votive monuments. They had been dedicated to numerous divinities such as the Thracian Horseman, Apollo, Asclepius and others in order to ask for health or a promise.*

In the present article a different point of view is suggested in terms of classification of votive offerings of the Thracian Horseman. He is an anonymous divinity who takes central place in the religious life in Odessos and the hinterland. He is related to the kingdom of the dead and had been also taken as a God – hunter and patron of fertility.

Due to the fact that the cult to the Thracian Horseman had appeared relative early in the region and had showed distinguished presence there can be sought the formation of a more specific group of monuments with high complexity of the econo-geographic scheme The so suggested new point of view in terms of the votive promises, dedicated to the Thracian Horseman is directed to using more different criteria among which there are presence or absence of particular elements of econo-geography and their symbolics respectively. Apart from the central statue of the Horseman there are also considered the secondary elements as the accompanying animals, altar, tree, snake etc. and other econo-geographic elements. Upon using these criteria of operation there is formed the following typological dependence between the monuments:

- I group: Thracian Horseman in a composed stature and an attribute in his hands

- II group: The Thracian Horseman during sacrifice;

- 1 subgroup: The Horseman with an altar;

- 2 subgroup: The Horseman with an altar, tree and snake;

- 3 subgroup: The Horseman with all the elements and an adorant

- III group: Hunting Horseman;

- 1 subgroup:

- 1.1. type: hunting Heros with a spear;

- 1.2. type: hunting Heros with a spear and an altar;

- 2 subgroup: Hunting Horseman and hunted scene:

- 2.1. type: Wild boar hunt;

- 2.2. type: Doe hunt;

Като една от най-големите старогръцки колонии на Западния понт, Одесос заема важна роля в политическия, икономическия и културния живот на Западното Черноморие през предримския и римския период. Основан в началото на VI в. пр. Хр., като следствие на втората колонизационна вълна на гръцките градове–държави, Одесос успява да се наложи в региона и да става важен търговски, административен и културен център. Именно местоположението на града е определящият фактор за развитието на Одесос и превръщането му в пристанищен и търговски център. Осъществявани са търговски връзки както с градските центрове в Егейския басейн, така и с целия гръцки и римски свят. Изнасяли се зърно, вино и др. местни стоки, а се внасяли стоки на лукса, сред които и паметници на каменната пластика и суровини за местните скулптурни ателиета.

През V - IV в пр. Хр. основните представители на скулптурните паметници, открити в Одесос, са една малка глава на Аполон, няколко представители на надгробни плочи и една глава на усмихнато момиче, която намира паралел с оброчна статуетка, намерена в Делфи и такава, намерена в храма на Артемида в Браурон, Гърция.[1] Наличието на такъв паметник на скулптурата в Одесос показва, че градът не е изоставал от тенденциите в модата и изкуството.[2] Сред първите представители на оброчната пластика, посветена на Тракийския конник от Одесос, са три релефа от с. Галата, датирани в III в. В тях се вижда една достатъчно изчистена иконография, в която може да се открие ранна фаза на все още неоформеният иконографски тип – Тракийски конник.[3]

---

[1] **Тончева, Г.** Скулптурата в Одесос от V-I в. пр. н. е. - ИНМВ, 1969 г.,том XX, 3

[2] **Тончева, Г.** Об иконографии и характера фрагийского Хероса из Одесоса. – В: Acta Antiqua Phillippopolitana. Studia archaeologica. 1963, 72

[3] **Гочева, Зл.** Особености на иконографията на тракийския конник в Одесос и неговата територия - В: Seminarium Thracicum 5. Втори академични четения в памет на академик Гаврил Кацаров, София, 2001, 169

Оброчните плочи в Одесос и региона били посвещавани както на Тракийския конник/Хероса, така и на редица божества, като Кабирите, Аполон, Бендида, Дарзалас, Асклепий и други, с цел молба за здраве или обещание, благодарност за помощ. Именно оброчните плочи с изображение на Тракийския конник са обект на разглеждане в настоящата статия.

Тракийският конник е анонимен тракийски бог, който заема централно място в религиозния живот на населението в Одесос и хинтерланда. Той е свързван с царството на мъртвите, но също така е възприеман като Бог–ловец и покровител на плодородието.[4] В паметниците с негови изображения трудно може да се долови разказ. По-скоро се наблюдава предаване на символично значение на цялостната иконографска схема, чрез която косвено или пряко можем да установим съдържанието на самия култ. Въпреки схематичния вид на някои от паметниците, свързани с почитането от широките маси на тракийско население, култът към анонимния бог е възприеман точно във всичките му аспекти и прояви. Интересен е фактът, че е невъзможно обвързването и обяснението на паметниците с изображенията на Тракийски конник с гръцката митология. Като също така е недопустимо обявяването им за част от Тракийската митология, известна ни именно от гръцката. Изборът на определени елементи и схеми от гръцка или друга иконография е направен на базата на сходството на тенденциите в култа. Но вложените в тези изображения идеи си остават свързани с тракийските религиозни представи и ги осмислят.[5]

V. Hoffiller[6] първи прави класификация на паметниците с изображение на Тракийски конник. Гаврил Кацаров от своя страна развива класификацията му и през 1938 г. публикува своето предложение.[7] Според него, паметниците с изображения на Тракийски конник са разделени на три основни типа: тип А – конник в спокойна поза, при който се наблюдава изобразяването на олтар, жертвено животно и адорант; тип В – ловуващ конник и тип С – конник, връщащ се от лов.[8] Използвайки

---

[4] **Борисова, Ил.** Конникът в надгробната пластика на Балканските римски провинции – В: Seminarium Thracicum 5. Втори академични четения в памет на академик Гаврил Кацаров, София, 2001, 178

[5] **Гочева, Зл.** Особености на иконографията на тракийския конник в Одесос и неговата територия - В: Seminarium Thracicum 5. Втори академични четения в памет на академик Гаврил Кацаров, София, 2001, 170

[6] **Hoffiller, V.** Thrački konjanik. In: Viestnik hrvatskoga archeološkoga društva, n.s. 6, 1902, 192-209

[7] **Kazarow, G.** Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Budapest, Institut für Münzkunde und Archaologie der Pazmany Universitat, 1938. 190 p.

[8] **Оперман, М.** Към хронологията и класификацията на паметниците на Тракийския конник от типа А – Археология, 1973, 3, 1

иконографската класификация на Г. Кацаров тези три типа не винаги биха могли да се разграничат съвсем точно и ясно един от друг. Освен това, всеки регион има свои собствени ателиета и посоки на влияние, което определя и различните възможности на разклонение на иконографията на Тракийския конник. Зл. Гочева смята, че отчасти е възможно изграждането на известна типология на паметниците по райони, чрез наблюдения върху предпочитането на едни или други елементи от иконографията.[9] В типологията на Г. Кацаров се прави опит да се обхванат всички паметници от територията на България, което на практика е невъзможно, поради изтъкнатите по-горе особености.

В края на 80-те и началото на 90-те години Д. Ботева изгражда една нова типология на паметниците с изображение на Тракийски конник, като ги разделя на три големи групи: I – Изображения – образи, представящи Тракийския конник сам и на базата на атрибутите, с които е изобразяван, разделя групата на четири подгрупи – „войнстващ конник", „конник, държащ юздите на коня или фиала", „конник с дясна ръка в Себазиев жест" и „конник с лира".[10] Втората група тя определя като Изображения–разкази, при която е представен Херосът в компанията на богове и смъртни. Двата фактора, определящи разделението на подгрупите тук, е присъствието на змията или на жената. Третата група според Д. Ботева е Изображения–разкази, при която се представя воюващ конник в комбинация с различи животни.[11] Предложената от нея типология е подробна, но се фокусира върху паметници от територията на Тракия, като само спорадично се споменават тези от североизточна Тракия.

Паметниците от Одесос и региона са събрани в най–пълна степен от Зл. Гочева и М. Оперман, които публикуват в корпус през 1979.[12] Принос към публикуването на оброчните плочи има и Корпусът на гръцките надписи от България.[13]

Всъщност, ако трябва да се говори за сериозно застъпване на култа към Тракийския конник по Черноморското крайбрежие, спокойно можем да кажем, че това е територията на Одесос, Марцианопол и техния хинтерланд, където култът се появява сравнително рано и показва изявено присъствие. Именно в Североизточна Тракия се оформя един особен тип паметници, който с такава сложност на иконографската схема не се среща

---

[9] **Гочева, Зл.** Анонимния тракийски бог конник - История, 2003, 5, 16-21

[10] **Ботева, Д.** Оброчните релефи на тракийския конник. I. Изображения – образи - Проблеми в изкуството, 1997, 3-4, 60-70

[11] **Ботева, Д.** Образ и култ в Древна Тракия. Аспекти на формирането на тракийския обреден език. София, 2006, 182-195

[12] **Goceva Zl., M. Oppermann.** Curpus cultus equitis Thracii. I. Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae. Leiden, Brill, 1979, 122 p.

[13] **Mihailov, G.** Inscriptiones gracae in Bulgaria repertae, I, Sofia. 1970

никъде другаде в Тракия. Тук се формират и дълбоките връзки на оброчните плочи с надгробните паметници по отношение на оформянето на специфична и усложнена иконография [14]. Така, на базата на публикувани оброчни паметници от територията на Одесос, Марцианопол и хинтерланда им и използването на отделните елементи от иконографията на Тракийския конник, се опитах да изградя типология на паметниците именно от този регион.

Оброчните плочи с Тракийски конник от региона на Одесос се характеризират с някои основни елементи. Те са изработени основно от мрамор и много малко от варовик. За най–ранните паметници с Тракийски конник е използван вносен мрамор и много малка част местен варовик. Именно по-късното развитие на каменодобива и наличието в региона предимно на варовици предопределя по-голямата употреба на вносни материали. Около Марцианопол (дн. гр. Девня) са разкрити няколко римски каменоломни за добив на варовик, който е материал за строителство и суровина за местните скулптурни ателиета в по–късен етап.[15] Оброчните плочи от региона са основно с правоъгълна форма, като при някои, датирани около III в., се наблюдава използването на трапецовидна или леко заоблена в горната си част форма. Изображенията са обграждани с рамка, която варира от тясна до широка. Често тя е архитектурно оформена с пиластри, фриз, фронтон, акротерии и други елементи на украсата. В релефното поле се представя изображението на Тракийски конник, който винаги е на кон, а атрибутите и иконографските елементи варират – от наличието на копие, олтар, дърво със змия, херма или друг елемент.

Поради невъзможност за търсене на митологичен разказ в изображенията с Тракийски конник, за изграждането на настоящата типология се наложиха редица критерии, сред които: присъствието или отсъствието на отделни елементи на иконографията и съответно тяхната символика. Освен централната фигура на конника – неговата поза, облекло и атрибути, се разглеждат и второстепенните елементи, като придружаващите животни, присъствието или отсъствието на олтар, дърво, змия и др. иконографски елементи.

Дълбокият смисъл на изображенията се изказва не само от присъствието на определени мито-религиозни символи, но и тяхната композиция в изобразителното поле. Като основен показател за изграждането на типологията се използват иконографските и стилови особености на отделните елементи на изображението и отклонението им от

---

[14] **Гочева, Зл.** Особености на иконографията на тракийския конник в Одесос и неговата територия - В: Seminarium Thracicum 5. Втори академични четения в памет на академик Гаврил Кацаров, София, 2001,169

[15] **Тончева, Г.** Марцианополските каменоломни - Турист, 1966, XI, кн. 8

основната схема. Именно тяхната промяна може да покаже ясно как сюжетът се изменя във времето и пространството. С най-опростена иконографска схема е първата група.

I група: Тракийски конник в спокойна поза и атрибут в ръцете ***(Обр. 1)***:

Това са паметници с предимно малки размери около 12-18 см във височина и 16-17 см в ширина. Изключение прави една плоча с по-големи размери, която е датирана от Горанка Тончева около II в. пр. Хр. [16]***(Обр. 2)***. Всички останали плочи от първата група са датирани около втората половина на II и началото на III в. Рамката е предимно правоъгълна, като при някои представители се забелязва заобляне в горната част. Само в един паметник се наблюдава архитектурно оформяне чрез фронтон, фриз и акротерии, яйцевиден орнамент и следи от червена боя. В релефното поле е представен Тракийският конник в спокойна поза и в посока надясно. Конят при някои от паметниците е представян с качулка на главата, което вероятно представлява военен атрибут. Развятата опашка, представена извън релефното поле и навлизаща в рамката на плочата, създава усещането за устрем в изображенията. Конникът е в спокойна поза с лице в анфас. Облечен е с къс до коленете хитон и хламида, спокойно спускаща се върху гърба на коня. В някои от примерите Конникът държи в дясната си ръка юздите на коня, а в други патера или рог на изобилието ***(Обр. 2)***.[17] При повечето паметници от тази група се наблюдава употребата на боя върху рамката или релефното поле. Тя варира между бяла, синя, червена или в комбинация. Повечето паметници от тази група са открити в периферията на изследвания регион, с изключение на няколко от с. Галата. Това показва, че вероятно става въпрос за местни, провинциални ателиета, в които майсторите използват опростена иконографска схема на представяне на Тракийския конник. Голямата времева разлика при датирането на паметниците показва, че въпреки опростената иконография тя е била изключително популярна и широко използвана.

*II група: Тракийски конник по време на „жертвоприношение”****(Обр. 3)***:

Паметниците от Втората група са със сравнително по-големи размери от плочите с Тракийски конник в спокойна поза – около 40-60 см във височина и около 40-60 в ширина. Рамката, подобно на първа група е архитектурно оформена чрез комбинацията на различни елементи – корниз, пиластри, архитрав или фронтон. Релефното поле е дълбоко и без оцветяване с боя. Тази група може да се раздели на три подгрупи: *1. Конникът с олтар; 2. Конникът с олтар, дърво и змия и 3. Конникът с всички елементи и адорант* ***(обр. 4)***.

---

[16] **Тончева, Г.** Скулптурата в Одесос от V-I в. пр. н. е. - ИНМВ, 1969,том XX, 3

[17] **Тончева, Г.** Скулптурата в Одесос от V-I в. пр. н. е. - ИНМВ, 1969,том XX, обр. 28

Тракийският конник е представян в ход надясно, с глава, обърната в профил или полупрофил. Сред неговите атрибути са патерата, символ на изобилието, и юздите на коня. Конят е представен с повдигнат преден крак, който поставя на правоъгълен, профилиран отгоре и отдолу олтар. Зад олтара се вижда дърво със силно разклонена корона, а от нея се спуска змия с глава, насочена към конника. При тези паметници наличието на олтара, дървото и спускащата се към конника змия се забелязва силното влияние между оброците и надгробните паметници. Змията, като символен елемент, обвързва изображението с царството на мъртвите, но също така е символ и на възраждането на природата. Дървото от своя страна е символ на дивата природа и на „дървото на живота". В комбинация с олтара, който е елемент на култовата практика, свързана с Тракийския конник, паметниците могат да се интерпретират като материален израз на практиката за поднасяне дар на божеството, с което той да бъде почетен като покровител на природата и човека, отблъскващ злините.

В някои паметници се вижда появата на Херма и по-конкретно Херма на Приап. Тя е един по-особен елемент на иконографията на Хероса, при който се осъществява връзка между Хермес, като бог на търговията, бог на границите и на тези, които ги пресичат, на пътешествениците и Хероса, като символ на връзката с царството на мъртвите. Хермата, като символ на преминаването на граница е в комбинация с почитането на Приап, като бог на плодородието. При по-подробното представяне на момента на жертвоприношение е изобразявано и жертвено животно – бик или овен.

Плочите от тази група се локализират в региона на с. Галата и Одесос, което показва наличието на един конкретен, силно усложнен иконографски стил. Поради тази причина може да се предположи, че паметниците са произведени в ателиета от Одесос и предназначени за големи храмови центрове именно там. Повечето представители на паметниците от тази група могат да се датират във III – II в пр. Хр., като разполагаме с няколко примера, които в литературата са датирани през II – I в пр. Хр. и няколко от I – II в.

III група: Ловуващ конник:

Това е група оброчни паметници с изображение на Тракийски конник, при която се срещат най-голям брой представители. Водещият признак за обособяването на подгрупи е изобразяването на сюжета „Конник на лов", при който се наблюдава голяма вариативност. Това предпоставя и разделянето на подгрупите на няколко типа и подтипа: III – 1 тип или т.нар. „тип Арес" и III – 2 тип: Ловуващ конник с ловна сцена.

III – 1 подгрупа:

В подгрупа 1 са паметници, които Д. Ботева във своята класификация нарича „тип Г. Кацаров, в която е представен единствено

Хероса, без съпровождащи го животни, които биха могли да са обект на лов. Ботева избира наименованието на типа Арес по аналогия на паметниците с изображение на бог Арес, чийто неизменен атрибут е копието[18]. Основната характеристика на оброчните плочи от подгрупа 1 е изобразяването на Тракийски конник в бяг надясно, с вдигната дясна ръка и държащ копие. Останалите иконографски елементи са вариращи, а тяхното наличие или отсъствие допълнително развива схемата и това предопределя и разделянето й на два вида. В вид 1 (III – 1.1) са включени паметниците, в които е изобразен само Конникът, държащ копие, а втори вид (III – 1.2) - освен конника с насочено копие, се отбелязва и присъствието на олтар.

III – 1.1. вид: ловуващ Херос с копие ***(Обр. 5)***:

Паметниците, включени в този тип, са с малки размери (10-20/10-15 см.). Рамката, която огражда изображението, почти губи своето архитектурно оформление. Тракийски конник е в бяг или скок надясно. Конникът е облечен в къс до коленете хитон и хламида, развята назад, като с дясната си ръка, вдигната нагоре, държи късо копие насочено надолу. Паметниците от този тип могат да се датират около III в. Те са намерени в Одесос, в района на дн. Провадия и дн. с. Щипско (общ. Суворово).

III – 1.2. вид ловуващ Херос с копие и олтар ***(Обр. 6)***:

Изменението в иконографската схема, която позволява обособяването на този вид, е появата на олтар. Тук е интересна комбинацията на иконографията от вид 1.1. и елементи от група II. Формата на плочите варира от правоъгълни, през трапецовидно оформени със заоблен горен край до правоъгълни със заоблен горен край. В релефното поле е изобразяван конник в скок надясно. Левият крак на коня е повдигнат и стъпва на нисък правоъгълен (четвъртит) олтар. Конникът е облечен в къс до бедрата хитон и хламида. В дясната си ръка конникът държи късо копие, насочено към земята. При два от паметниците се вижда качулка на главата на коня. Паметниците от вида се локализират в периферията на района и може да се предположи, че са производство на местни или извънградски ателиета. Те се датират около края на II – III в.

III – 2 подгрупа: Ловуващ конник и ловна сцена:

Тези паметници се характеризират с изобразяването на Тракийски конник по време на лов, като тук вече са представени и животните, обект на лова. Цялостното усещане от плочите от подгрупата е, че сякаш сюжетът и иконографията са достигнали своя връх в развитието си, а именно чрез показването на цялата схема. Тук е възможно групирането на паметниците в зависимост от изобразените животни, с които се бори

---

[18] **Ботева, Д.** Оброчните релефи на Тракийски конник.I.Изображения – образи. - Проблеми в изкуството, 1997, 3-4, 60-61

конникът. Д. Ботева също групира по сюжетен признак оброчните паметници с Тракийски конник и ловна сцена, като „Лов на мечка", „Лов на глиган", „Двубой с лъв" и др.[19]

*III – 2.1. вид: лов на глиган:**(Обр. 7)***

В паметниците от този вид е представен Тракийският конник в ход надясно. Конникът е облечен в къс препасан хитон и развята назад хламида. Във всички примери се запазва основният атрибут на Ловуващия конник – насоченото надолу късо копие. Под конника е изобразявана ловна сцена, представяща едно или две кучета в борба с глиган. При някои от паметниците са изобразени олтар и дърво с увита в клоните му змия, което допълнително засилва символиката на единоборството с глигана - изпитание, което дава на Хероса възможност да премине в друго ниво на божествена йерархия – от света на смъртните в света на безсмъртните богове.[20] Примерите, с които разполагаме, могат да се датират в края на II – III в.

*III – 2.2. вид: Лов на сърна: **(Обр. 8)***

В примерите от този тип е изобразен Тракийският конник по време на лов – в бяг надясно, облечен в хламида, развяваща се назад и къс хитон. В дясната си ръка той държи копие насочено към земята, а с лявата юздите на коня. Под коня е представена ловна сцена, при която куче гони сърна или елен. Сцената е символ на борбата на Хероса с дивото в природата което се олицетворява с образа на сърната или благородния елен. Паметниците могат да се датират в III в с изключение на един, който Г. Тончева датира в III в пр. Хр. [21]

Останалите паметници, с който разполагаме, са единични представители и е невъзможно отделянето им в отделна група, поради което ще ги разгледаме самостоятелно.

1. Оброчна плоча с изображение на *Тракийски конник по време на лов на мечка**. (Обр. 9)*** Паметникът е намерен в с. Манастир. Той е от мрамор, с размери 0,22/0,195/0,035. В релефното поле е представено пластично изображение на Бога-конник, обърнат полунадясно, с буйна коса на букли, облечен в къс, набран хитон и развята хламида. В дясната ръка, вдигната нагоре, държи копие, а в лявата държи овален щит. Под коня е изобразена ловна сцена, при която куче в бяг надясно е захапало

[19] **Ботева, Д.** Образ и култ в Древна Тракия. Аспекти на формирането на тракийския обреден език. София, 2006,192

[20] **Ботева, Д.** Образ и култ в Древна Тракия. Аспекти на формирането на тракийския обреден език. София, 2006, 193

[21] **Тончева, Г.** Скулптурата в Одесос от V-I в. пр. н. е. - ИНМВ, 1969 г.,том XX, 3-4

задния ляв крак на паднала на гърба си мечка, която е вдигнала предните си лапи към муцуната.[22]

Това е една от двете известни на територията на България плочи, при които е изобразен лов на мечка. Д. Ботева изказва предположение, че всъщност паметникът не е оброчен релеф, а е бил поставян в храм от жреците, като изява на друг акт, свързан с култовите практики. Също така, сюжетът не е разпространен, което предполага „забрана" над скулпторите за употребата му. Една от възможностите за това, които вижда Ботева, е възприемането на мечката като свещено за траките животно и връзката му с култа към Сабазий, което води до „невъзможност" изобразяването му като обект на лов от Тракийския конник.[23]

2.Втората плоча, която ще представя, не е изключение от иконографската практика при изобразяването на *Тракийски конник по време на лов*, но за хинтерланда на Одесос е единичен пример. Това е паметник, намерен в гр. Суворово, Варненско, от мрамор. ***(Обр. 10)*** В плитко релефно поле бил представен Бога-конник на лов, но запазена е само ловната сцена, при която бягащ надясно лъв, с извита назад глава, се опитва да захапе стъпалото на конника. Виждат се още двата предни крака на коня, с които той стъпва върху грубо одялан олтар.[24]

При оглед на тези паметниците се установява, че повечето от тях носят надписи, които подчертават тракийския произход на поръчителя. Това води до предпочитане на сцената от тракийското население, което може да се корени в устно разпространение и съхранение на тракийските наративи в молитви и разкази, достойни за четящото тракийско население.[25]

3. Като последен пример от изключенията се явява един паметник, който компилира в себе си две отделни ловни сцени и същевременно обединява сцените – *„лов на мечка", „лов на глиган" и „лов на сърна"*. ***(Обр. 11)***

Плочата е намерена в с. Падина, от мрамор и е с размери 0,228/0,15-0,13/0,02 м. Образът на Тракийския конник е грижливо изработен. Той е обърнат напред, с къс хитон и развята зад гърба му хламида. В дясната си ръка, държи късо копие. Конят е в скок надясно, като предните му крака са

---

[22] **Мирчев, М.** Гръцки епиграфски паметници от черноморското крайбрежие и вътрешността. - ИВАД, VIII, 1951, фиг. 43.

[23] **Ботева, Д.** „Лов на мечка" върху оброчни релефи на тракийски конник (Анализ на база данни). – В: Известия на катедра Българска история и археология и катедра Обща история на ЮЗУ „Неофит Рилски" – Благоевград, 1/2003, 91-93

[24] **Мирчев, М.** Епиграфски паметници от Варна и Варненско. - ИВАД, 1956, 125-141, фиг. 16

[25] **Ботева, Д.** Образ и култ в Древна Тракия. Аспекти на формирането на тракийския обреден език. София, 2006, 193-194

стъпили върху тесен островръх олтар. Под коня е представена ловна сцена, при която куче в бяг надясно е захапало муцуната на глиган, чиято глава се показва зад олтар. Върху долната широка рамка на плочата е изобразена втората ловна сцена. При нея в лявата стана е поставена мечка, паднала по гръб с краката нагоре, а в дясно куче, което преследва сърна. Плочата е датирана между II и III в.[26]

Прави впечатление, че някои от паметниците с изображение на Тракийски конник, според надписа си са посветени на Асклепий, Аполон и друго божество. Това може да се отдаде на силния синкретизъм на отделните култове в региона на Одесос и възможността Тракийският конник да играе ролята на посредник за получаване на съобщението до конкретното божество.

Оброчните плочи с Тракийски конник от Одесос и хинтерланда трудно могат да се поставят в единна хронологическа рамка, но на базата на изградената типологическа зависимост, смятам, че би могла да се обобщи по-следния начин: Плочите от иконографска група I са разпространени около II в. Втора група от плочите, посветени на Тракийски конник, се появяват около III в. пр. Хр., но широко се разпространяват едва във II в. пр. Хр. Този иконографски тип продължава да се разпространява през I - II в. от новата ера, но вече след края на II в. рядко се среща. Третият и може би най-усложнен иконографски вариант на плочите, посветени на Тракийския конник, намира своите корени в региона около II – I в. пр. Хр., но най-широкото му разпространение е от края на II в. и целия III в.

[26] **Мирчев, М.** Нови епиграфски паметници от Черноморието. – ИВАД, 1961, 7-21, табл. I – обр. 4

Обр.1

Обр. 2

Обр. 3

Обр. 4

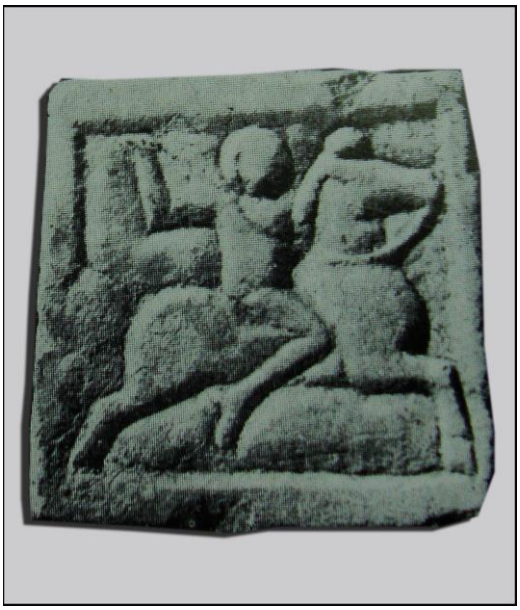

Обр. 5

Обр. 6

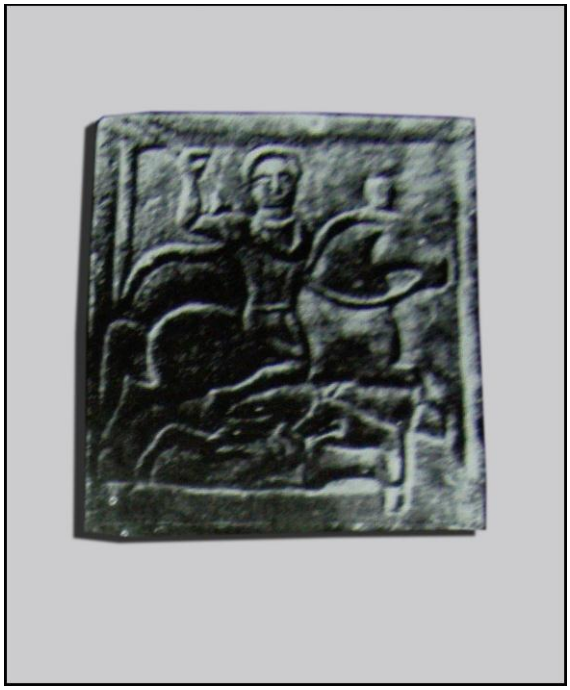

Обр. 7

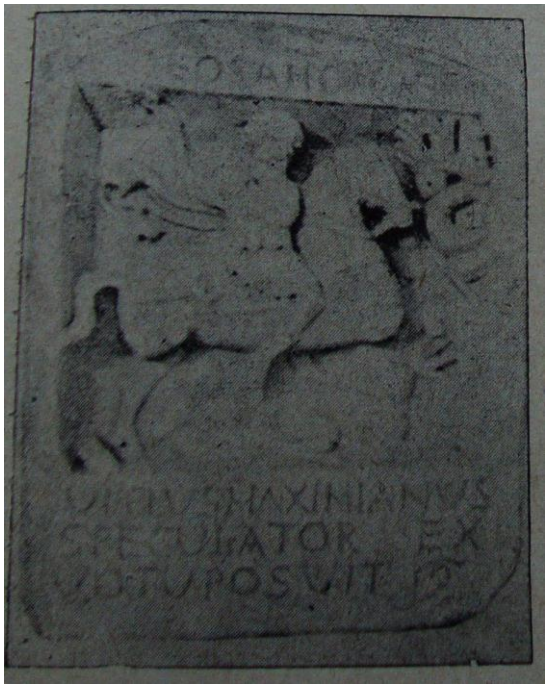

Обр. 8

Обр. 9

Обр. 10

Обр. 11

Епископски храмове и резиденции в провинция Moesia Secunda през IV — VI век (Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis, Odessos)
II част
Ева Димитрова

Episcopal temples and residences in province Moesia Secunda at 4th-6th C. A.D. (Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis, Odessos)
Part II
Eva Dimitrova

Abstract: *The subject of this research are the episcopal basilicas and residences in the province Moesia Secunda during 4th-6th C. A.D. They will be discussed five of the most important centres of Moesia Inferior – Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis and Odessos, to see where they are located in the town's topography, what is their structure and when they are dated according their investigators. In this part I will continue presenting every city individually as I start with Durostorum. After this I will make comparative characterization between the episcopal compounds in these five cities.*

Предмет на изследването са епископските базилики и резиденции в провинция Moesia Secunda в периода IV – VI в. Целта е да се проследи промяната в селищния облик в тази балканска провинция на империята след налагането на християнството като официална и единствена религия в Римската империя. За постигането на целта ще се разгледат пет от най-важните центрове в провинция Moesia Secunda – Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis и Odessos: къде се разполагат епископските храмове и резиденции в топографията на градовете, какво е устройството им и датировката според проучвателите.

В първата част беше разгледан процесът на създаване на провинция Moesia Secunda, и направен кратък преглед на съществуването на петте селища, които са предмет на изследването. Бяха коментирани изследванията на църковната организация в диоцезите Thracia и Dacia на В. Велков и Л. Йорданова, конкретно и на епископските центрове в Moesia Secunda –кои са от писмените извори и проучванията на епископските църкви и резиденции във въпросните градове. Всеки един обект в тази част ще бъде представен по следната схема: местоположение в топографията на града, устройство и датировка на строителните периоди на храма, устройство, елементи и датировка на резиденциите. В предишната част беше представен Novae.

След представянето на обектите по описаната по-горе схема ще бъде направена сравнителна характеристика на всички обекти по гореизброените критерии.

Durostorum

Епископският комплекс в Durostorum се намира в централната част на града от IV – VI в. ***(Обр. 1)***. Той включва два християнски храма и представителна сграда интерпретирана, като резиденция. Раннохристиянските храмове са от основния архитектурен тип храмове – елинистически базилики с двускатен дървен покрив[1]. За първата църква Г. Атанасов изказва предположение, че може би е епископска в статията си "Дворецът на доростолските епископи от V – VI в." [2] В статията си той изказва хипотезата, че комплексът, включващ голямата обществена сграда с обширна зала и абсида, както и банята, намираща се в близост, е резиденцията на доростолските епископи през IV – VI в. [3]

Първата църква, определена като епископска, представлява трикорабна едноабсидна базилика с неразчленен притвор и двор (атриум?) с размери 32.80 х 12.40 м ***(Обр. 2)***. Корабите са разделени с по 7 колони, чиито бази лягат върху масивен стилобат. Запазени са 4 бази in situ – 2 мраморни и 2 варовикови. Абсидата е запазена в субструкция и затова не е ясно дали има синтрон. Липсват абсиди при страничните кораби. Наосът е покрит с тухли и керамични плочки. Олтарното пространство е повдигнато с едно стъпало и е покрито с мрамор. Притворът е покрит с правоъгълни и шестоъгълни тухли. Подът на атриума е покрит с каменни плочи. Притворът и атриумът са повдигнати с 50 см над нивото на наоса. Зидарията на базиликата е opus mixtum с два редуващи се пояса от обработени камъни и два-три реда тухли, а за спойка е използван червен хоросан[4].

Вертикалната стратиграфия датира построяването на базиликата в периода след третата четвърт на IV в. Под основите ѝ са открити монети от IV в., като най-късните са на Константин II и Валентиниан I. Архитектурният тип (издължена трикорабна базилика с една полукръгла абсида, притвор и атриум) е разпространен през IV – първата половина на V в. Базиликата загива в резултат на силен пожар. Открити сребърни накити и 3 монети (една на Юстин II и две на

1**Атанасов, Г.** Християнският Дуросторум – Дръстър. Доростолската епархия през късната античност и средновековието (IV-XIV в.). Варна – Велико Търново, 2007, 96, 101, 103.

2 **Атанасов, Г.** Дворецът на доростолските епископи от V – VI в. – Известия на исторически музей – Русе. Градът – археология и история, IX, 2005,100 -112

3 **Атанасов, Г.** Дворецът ....., 102-104.

4**Атанасов, Г.** Християнският Дуросторум..., 96-98.

Константин IV) в горелите деструкции на северния кораб предполагат разрушаване на базиликата при превземането на града от прабългарите в края на VII в. Според Ал. Боев не е изключено базиликата да е пострадала при аваро-славянските нашествия около 585 г., след което да е възстановена[5].

В непосредствена близост до тази базилика е открит втори раннохристиянски храм ***(Обр.3)***. Запазени са една мраморна база и капител от края на V – VI в. Базиликата е издигната е върху горял хоризонт от средата на IV в. Градежът е много по-качествен, в opus mixtum. При сондажи на 30 м северозападно от нея са открити 3 ранновизантийски камбани. Според Я. Хуберт и Г. Атанасов тази базилика е храм-мартириум, свързан с култа към мъчениците. Това се потвърждава и от житието на св. Юлий, според който през 304 г. по време на преследванията в Durostorum има обичайно място, където за няколко месеца са посечени 8 християни. Затова не е изключено базиликата да е издигната на такова място[6].

Сградата интерпретирана, като епископска резиденция на Durostorum е издигната върху руините на градска вила (villa urbana) от II – III в. ***(Обр. 4)***. Тя е с размери 17 х 11.60 м. Изградена е в opus mixtum със спойка от червен хоросан. В тази постройка са обособени почти квадратна зала с размери 10.60 х 10.10 м и две по-малки помещения с размери 7 х 6 и 5 х 6 м. В двете по-малки помещения е установен хипокауст. Зад южната стена е изградена полукръгла екседра, която се свързва със залата чрез врата. На 2.70 м западно от сградата е открита баня от същия период, издигната върху деструкциите на вилата от II – III в. Банята е построена с 3 помещения (caldarium, tepidarium, frigidarium), praefurnium и хипокауст, но има частен характер, за което свидетелстват малките ѝ размери – 10.20 х 8.60 м общо вътрешни размери за трите помещения. Датировката на т.нар. епископска резиденция е несигурна. Монета от времето на император Константин I Велики, намерена в основите, сочи, че сградата е построена най-рано след началото на IV в., но е трудно да се определи кога точно. Според вертикалната стратиграфия е възможно античната вила да е разрушена във войната на император Валент през 376-379 г. с готите. Новата сграда може би е издигната в края на IV в. или при възстановяването на града след хунското нашествие от средата на V в. За горна граница на обитаване на комплекса се предполага края на VI в., когато авари и славяни превземат Durostorum. Разрушаването и съвпада с опожаряването на съседната базилика. Поради това, и предвид сходната

5Пак там, 98, 100.
6Пак там, 101.

строителна техника, Г. Атанасов приема обществената сграда с банята като резиденция на доростолските епископи от IV – VI в.[7]

Zikideva

Изместването на Nicopolis ad Istrum като главен епископски център от Zikideva в края на V в.[8] предполага, че в града има изградени епископска базилика и резиденция. Епископският комплекс на хълма Царевец (Zikideva?) заема централното място в топографията на хълма, а през XII – XIV в. на негово място се издига дворецът на царете от Втората българска държава ***(Обр. 5)***. Епископският комплекс на хълма Царевец представлява един голям ранновизантийски архитектурен комплекс и включва една голяма трикорабна базилика, няколко сгради и съоръжения около нея, свързани стратиграфски и функционално помежду си, и мартириум[9].

Трикорабната базилика е издигната върху руините на по-ранна базилика с петостенна абсида, като са използвани част от основите ѝ ***(Обр. 6)***. Тя е добре оформена, но между южния и северния ѝ кораб се забелязва разлика в дължините с 1 м, а размерите ѝ са 35 х 18.50 м. По размерите си постройката се нарежда сред най-големите трикорабни базилики по нашите земи. Страничните корабите на базиликата са отделени от централния посредством колони, стъпили върху стилобат, които започват от олтарната преграда. Главният вход на базиликата се намира в западния край на нартекса. Нартексът е свързан с наоса и страничните кораби чрез отделни входове. В южната му част има отвор за врата, която води към резервоара. Базиликата е от елинистически тип и има три кораба. Върху тухления под са открити 26 части от колони, йонийски капители от II – III в. и един кемпферов капител, характерен за втората половина на V – началото на VI в. Открити са стенописи с орнаменти в opus alexandrinum[10].

Южната част на олтара се намира изцяло под средновековната дворцова църква. Направена е графична реконструкция на олтара. Олтарното пространство е отделено от страничните кораби чрез две къси стени, продължение на стилобата[11]. Базиликата има полукръгла абсида, в която се намира тристъпален синтрон[12], който е доказателство

7Пак там, 103-104.

8**Dintchev, V.** Zikideva – an example of early byzantine urbanism in the Balkans, Archaeologia Bulgarica, I. S., 1997, 3, 69.

9**Ангелов, Н.** Културни пластове преди изграждането на двореца. - В: Царевград Търнов, 1. С., 1973, 271.

10Пак там, 277, 283-287.

11Пак там, 287-288.

12**Dintchev, V.** Zikideva..., 59.

за участието на лица с по-висок сан в църковния ритуал[13] и презвитерий, в чийто център се разполагат киворий и олтарна маса[14]. От кивория са запазени 3 варовикови бази, вкопани дълбоко в земята, а върху тях са се издигали колони, поддържащи четирискатния покрив на кивория. В кивория се намира олтарната маса, около която се извършват най-важните части от църковната литургия. Масата е направена от мрамор и има подковообразна форма и култови панички, а масивният ѝ крак е допълнен от мраморни конзоли[15].

Подът във всички части на базиликата е покрит от квадратни тухли, наредени в геометричен орнамент, положени направо върху трамбована пръст. Най-добре запазена тази настилка е в средния кораб на наоса и в част от южния кораб. Съчетани са два вида тухли, от които са образувани геометрични фигури в opus signinum. Подът в абсидата е изграден в opus sectile от червени тухли и бял мрамор[16].

М. Долмова-Лукановска смята, че изграждането на епископската базилика става в два строителни периода. В края на V в. е изградена еднокорабната базилика с петостенна абсида, а към средата на VI в. тя е преустроена и на нейно място се издига голямата трикорабна базилика[17].

Югоизточно от трикорабната базилика са разкрити основите на голяма ранновизантийска сграда със сложен план. Тя е ориентирана по световните посоки. Състои се от две части с различни функции. Източната част е с размери 31 х 15 м и се състои от 5 нееднакви по големина помещения и един коридор от запад. Към северната половина на западната фасада на сградата има плочник с колонада, основа за стълбище, водещо към етажа, и два входа, водещи към другата половина на сградата. Фасадата на сградата е подсилена със 7 контрафорса. Сградата е строена с ломени камъни, редувани с пояси от пет реда тухли, а хоросановата спойка по състав е като тази от трикорабната базилика. Коридорът се свързва с избени помещения посредством врата. В северната му част е иззидан резервоар за вода, измазан отвътре с хидрофобен хоросан[18]. Приземните етажи на сградата са засводени. Между сградата и базиликата има двор, настлан с каменни

13**Ангелов, Н.** Културни пластове..., 289-290.
14**Dintchev, V.** Zikideva..., 59.
15**Ангелов, Н.** Културни пластове..., 290-292, 294.
16Пак там, 282, 293-294.
17**Долмова-Лукановска, М.** Към въпроса за ранновизантийския град на хълма Царевец. - В: Средновековно Търново. Археологически проучвания. Юбилеен сборник. Велико Търново, 2004, 11.
18**Ангелов, Н.** Културни пластове..., 305-309.

плочи. Сградата и базиликата са градени в opus mixtum с хоросанова спойка[19].

Някои автори интерпретират този комплекс като епископско седалище, трикорабната базилика – като епископска църква, а двуетажната сграда се смята за жилището на епископа. Според други изследователи това е манастирски комплекс, който в същото време служи за резиденция на епископа[20]. Според изследователите източната част на сградата е жилищна, а западната има стопански характер, за което се съди по намерените монети, битови предмети и керамика от VI в. Трикорабната базилика и сградата са замислени и изпълнени заедно, тъй като те стратиграфски принадлежат на един и същ културен хоризонт[21]. От намерените находки и начина на градеж на сградата може да се заключи, че сградата е построена към средата на VI в., когато е изградена и трикорабната базилика.

Северно от този комплекс и улицата, която се допира до него, е разкрит и друг комплекс от християнски култови сгради от периода IV – VI в. Разкрити са основите на еднокорабна църква с полукръгла абсида с размери 12.8 х 7.7 м и сграда с кръстовидна форма с размери 14 х 13.35 м, свързана с южната фасада на църквата. Кръстовидната сграда е идентифицирана като мартириум. Според В. Динчев мартириумът е разделен на две помещения по своята конструкция и функционалност. Двете сгради са изградени в opus mixtum. Комплексът включва и дворно пространство, покрито с големи варовикови плочи. Помещение, намиращо се между южната стена на църквата и западното рамо на мартириума, е определено като баптистерий. Сградите от този комплекс са датирани в края на V – VI в.[22]

На север-северозапад от двата гореописани култови комплекса са разкрити останките на представителна перистилна сграда с вход от изток. Във вътрешния ѝ двор е разкрит impluvium с колонада, свързан с входа посредством коридор. Сградата е двуетажна. Северно и южно от нея са ситуирани сгради със стаи в редица. Те са разделени с коридори. Изградени са от камъни и тухли със спойка от глина. На базата на близостта на перистилната сграда до двата култови комплекса и очевидната им връзка с тях В. Динчев приема, че именно тук е резиденцията на епископа. Перистилната сграда също датира от периода V – VI в.[23]

19**Dintchev, V.** Zikideva..., 59.
20Пак там
21**Ангелов, Н.** Културни пластове..., 318-319.
22**Dintchev, V.** Zikideva..., 59-60.
23Пак там, 60.

Marcianopolis

С приемането на християнството като официална религия езическите храмове са разрушени. Християнството прониква в Marcianopolis от малоазийската провинция Витиния. От IV в. градът става значителен християнски център. В чертите на града е проучена трикорабна едноабсидна базилика с многоцветен мозаечен под, интерпретирана като епископски храм[24].

Базиликата в Marcianopolis спада към най-широко разпространения тип базилики на Балканите – елинистическия. Този тип храмове имат тънки стени и носят лека дървена конструкция[25]. Базиликата има широк трансепт, пресечен с колони, които се раздалечават помежду си спрямо направлението на колонадите в корабите ***(Обр. 7)***. Има една полукръгла абсида, изместена на север. Базиликата има и едностъпален синтрон. Източната ѝ стена е претърпяла преустройства. Южната ѝ половина е изместена по-навътре към наоса спрямо северната и е по-тънка. Стените на базиликата са много тънки и затова се предполага, че са носели лек дървен покрив. Зидовете на абсидата и източната стена на северния кораб са по-дебели[26].

Корабите на наоса са разделени помежду си от колони с изящни капители и профилирани бази. Подпорите, маркиращи ъглите на трансепта, са масивни зидове. Нартексът е тесен и неразчленен. Вероятно базиликата е имала баптистерий и атриум и изпълнява функцията на епископски храм. Градежът на базиликата е от камък, споен с хоросан, със слаб примес от счукани тухли[27].

Базиликата в Marcianopolis се отнася към групата на базиликите с трансепти, при които колонадите, разделящи централния кораб от страничните, преминават и през трансепта, раздалечавайки се помежду си, но без да се прекъсват, и така продължават до източната стена. Трансептът не излиза извън общия правоъгълен корпус на църквата. Колонадите на средния кораб не спират до трансепта, а отдръпвайки се към външните стени образуват напречния кораб[28].

Подът на централния кораб на епископската базилика в Marcianopolis е покрит с мозайка в opus tessalatum от бели мраморни и

24**Ангелов, Ан.** Марцианопол. - В: (съст. Р. Иванов) Римски и ранновизантийски градове в България, 1. С., 2002, 112-113.

25**Чанева-Дечевска, Н.** Към въпроса за раннохристиянската архитектура от IV-VI в. по българските земи, Приноси към българската археология, 1993, 2, 28.

26**Чанева-Дечевска, Н.** Раннохристиянската архитектура в България /IV-VI в./. С., 1999, 183.

27Пак там, 183-184.

28Пак там, 90-92.

червени, черни, кафяви, оранжеви и жълти керамични кубчета, оформящи големи квадратни полета, разделени от рамки с плетеници. Преобладаващ елемент са кръстовете с различни форми. В квадратите са разположени и геометрични фигури и съчетания от фигури. В предолтарното пространство полетата са по-малки, осмоъгълни и във всяко има различен мотив – многолистни розети, „вртележки“, стилизирани цветя, сложни плетеници и др. Базиликата е украсена и със стенописи, изобразяващи растителни мотиви – символи на рая[29].

За мозайките от IV в. са характерни геометричните орнаменти и изобразяването на християнски символи, а за тези от V – VI в. – зооморфни и растителни мотиви. В края на IV – началото на V в. колонадите се заменят с аркади[30].

Базиликата в Marcianopolis има два строителни периода. Първоначално е била само трикорабна и вероятно през VI в. е получила трансепта. Оттогава са част от мозайките, които покриват пода на средния кораб и двете части на трансепта покрай олтарното пространство. Първият строителен период на базиликата е от IV в., а вторият – от VI в.[31]

Odessos

Издигането на Odessos като важен християнски център става към средата на V в., когато градът става център на епископия. Това съвпада със западането на Marcianopolis, който все пак си остава главният град на провинция Moesia Secunda. През VI в. ръководител на църквата е епископът, което трае до превземането му от авари и славяни в началото на VII в.[32]

Важни за проучването на християнството в Odessos са археологическите паметници – предимно раннохристиянски църкви. Най-добре проучена е голямата базилика на ул. „Хан Крум“, която се намира в близост до предполагаемия център на античния град[33] ***(Обр. 8)***. След приключването на разкопките през 2002-2004 г. е установено, че на мястото на тази базилика са съществували 3 раннохристиянски базилики, всяка от тях изградена върху руините на другите между

29**Ангелов, Ан.** Марцианопол..., 111.
30**Чанева-Дечевска, Н.** Раннохристиянската..., 149, 157.
31Пак там, 183-184.
32**Минчев, Ал.** Ранното християнство в Одесос и околностите му, ИНМВ, 22, 1986, 41-42.
33Пак там, 33-34.

началото на V и началото на VI в., а под тях са разкрити по-ранни структури от римския и елинистическия период[34].

Първата постройка представлява малка едноабсидна трикорабна базилика, вероятно е имала и нартекс. Тя вероятно е изградена в началото на V в., но скоро след това е разрушена (може би при земетресение), скоро след което съборена до основи. Нова и по-голяма базилика е изградена непосредствено на мястото на разрушената[35], която е трикорабна, едноабсидна базилика със синтрон в абсидата, нартекс и екзонартекс с размери 40 х 16 м. До северозападния ѝ ъгъл е изграден допълнително голям кръгъл баптистерий с диаметър 10 м[36].

Базиликата има два строителни периода. Първият се отнася към края на IV в. Наосът е разделен на 3 кораба, отделени с масивни двойни мраморни колони. Подът е покрит с мозайка, изработена на два етапа или от двама майстори[37], в opus tessalatum и opus vermiculatum, като са използвани орнаментално-геометрични мотиви и раннохристиянски символи в „следпуристки“ стил[38], изобразени са и птици, кошници с цветя, пауни, кантароси и др.[39] Олтарната маса в центъра на абсидата е издялана от камък и там бил мраморният олтар. В абсидата на храма се намира и тесният синтрон, който е свидетелство, че това е епископската базилика в Odessos. Подът на олтарното пространство също е покрит с мозайка. Храмът е разрушен във втората половина на V в.[40]

В края на V – началото на VI в. базиликата е възстановена в първоначалния си план, но на по-високо ниво. На мястото на колоните е издигната стена от големи преупотребени квадри, която носи стилобат. Подът на новата църква е покрит с мраморни плочи, а нартексът и екзонартексът – с големи квадратни тухли. Църквата е стенописана. В пода на олтарното пространство е вграден голям реликварий, а в южния кораб е изградена засводена тухлена гробница[41]. В реликвария е открита китка на възрастен мъжки индивид. Осем двойки солидни колони разделят трите кораба[42]. През VI в. към северната стена на църквата са долепени няколко постройки, които вероятно имат стопански

34**Minchev, Al.** Early Christian double crypt with reliquaries at Khan Krum street in Varna (Ancient Odessos), AMV, IV, 2006, 231.
35Пак там, 231, 234.
36**Минчев, Ал.** Ранното християнство..., 34.
37Пак там.
38**Прешленов, Хр.** Одесос. - В: (съст. Р. Иванов) Римски и ранновизантийски градове в България, 1. С., 2002, 72.
39**Минчев, Ал.** Ранното християнство..., 34.
40**Minchev, Al.** Early Christian..., 235-236.
41**Минчев, Ал.** Ранното християнство..., 34.
42**Minchev, Al.** Early Christian..., 235.

характер[43]. Базиликата е разрушена вероятно по време на аваро-славянските нападения през 614 г. или по-рано[44].

***

Общо е разположението в топографията на градовете. Епископските комплекси заемат централната част на града. От разгледаните градове, които през IV – V в. се превръщат в епископски центрове, четири града съществуват и през по-ранни периоди – Novae, Durostorum, Marcianopolis и Odessos. Там в централната част на мястото на сгради от по-ранни периоди започва изграждането на новите култови християнски храмове, а скоро след това – и на резиденции, където пребивават свещенослужителите с ранг „епископ“. Петият град – Zikideva, възниква в края на IV в., а епископският комплекс, който и тук заема централното място в топографията на града, е построен към средата на VI в., макар че от края на V в. градът измества близкия Nicopolis ad Istrum като епископски център според писмените извори.

Според плана си разгледаните храмове в петте града представляват трикорабни едноабсидни базилики от елинистически тип с дървен покрив. Всички те имат нартекс, но само базиликата в Odessos има екзонартекс. В епископските църкви в Novae, Durostorum, Zikideva и Marcianopolis имат и атриум. Пространството между главния кораб и страничните кораби е разделено с колонада, като в базиликата в Zikideva колоните стъпват върху стилобат, в храма в Marcianopolis колоните стъпват върху профилирани бази, а в църквата в Odessos колонадата представлява 8 двойки солидни колони. Само базиликата в Marcianopolis има добавен напречен кораб (трансепт).

Абсидите на базиликите са полукръгли централни в Novae, Durostorum, Zikideva и Odessos, а в храма в Marcianopolis полукръглата абсида е изместена леко на север. В олтарното пространство на храмовете има синтрон, като в Durostorum такъв не е открит заради преустройствата, в Zikideva синтронът е тристъпален, а в Marcianopolis – едностъпален. Само в три от петте епископски центъра са открити олтарни маси (mensae sacrae), като две са намерени в Novae, една е открита в Zikideva и една е известна от Odessos. Само в Zikideva е открит киворий, а в Odessos са открити реликварий и засводена гробница. Допълнително диаконикон и презвитерий са изградени в базиликата в Novae, като там е засвидетелстван и амвон с два реда стъпала. Баптистерии са изграждани във всички епископски центрове, като са долепени от външната страна на храмовете. В Novae и Zikideva

43 **Минчев, Ал.** Ранното християнство..., 34.
44**Minchev, Al.** Early Christian..., 235.

са засвидетелствани мартириуми, а едната църква от епископския комплекс в Durostorum е смятана за храм-мартириум.

Подовете на базиликите в Novae, Durostorum и Zikideva са покрити с тухли, мраморни и керамични плочи с геометричен орнамент. След преизграждането на базиликата в Odessos нартексът и екзонартексът ѝ са покрити с големи квадратни тухли, а наоса – с мраморни плочи. Мозайки в opus tessalatum и opus vermiculatum с геометрични, християнски и растителни мотиви покриват подовете на църквите в Marcianopolis и Odessos. Базиликите в Novae, Durostorum, Zikideva и Odessos са изградени в opus mixtum с редуващи се каменни и тухлени редове, споени с бял или червен хоросан, докато църквата в Marcianopolis е изградена в каменен градеж с хоросанова спойка със счукана тухла.

Всички базилики от разгледаните пет града имат 2 строителни периода, като изключение прави тази в Novae, която има 5 периода на изграждане. Най-общо базиликите могат да се датират в широките хронологични граници IV – VII в. В тези широки граници са датирани базиликите в Odessos и Durostorum. IV в. е долна граница за базиликите в Durostorum, Marcianopolis и Odessos. Долната граница на изграждане на базиликата в Novae е първата четвърт на V в., а за Zikideva – едва средата на VI в., като това е горна граница за Marcianopolis, а четвърт век след това е горната граница и за епископската църква в Novae. Горната граница за църквата Odessos е началото на VII в., а базиликата в Durostorum съществува до края на VII в.

От петте разгледани града епископски резиденции са проучени и публикувани в Novae, Durostorum и Zikideva. Най-ранните сигурно датирани епископски резиденции са от V в.[45] Общото между резиденциите в тези три града е, че те са изградени в непосредствена близост до епископските храмове. Резиденциите не бива да доминират като обем и украса над църквите, защото църквата е център на духовния живот в епископията. Това личи от липсата на мозаечни подове, а и мраморните подове са рядкост в тези ранни епископски резиденции. Епископският дворец е не само жилище на епископа, но и административен, представителен, юридически и икономически център. Затова основен компонент на епископската резиденция се явява голямата централна зала, защото в нея се събират посетители при заседания, приеми, банкети, съдебни процеси и др. В Novae залата е около 90 кв. м. Обикновено залата се разширява чрез екседри във форма

45**Атанасов, Г.** Християнският Дуросторум..., 104-106.

на полукръгли абсиди, а ориентацията им не е подчинена на някакви правила. Пример за това са Novae и Durostorum[46].

Личните покои на епископа са на втория етаж, а баните са построени в близост до резиденцията. Примери за това са баните към епископските резиденции в Novae и Durostorum, макар че Novae е единствения напълно проучен епископски комплекс в провинция Moesia Secunda. Епископската резиденция в Durostorum е сходна по план с римските вили на провинциалните управители, което е обяснимо като се има предвид, че е изградена върху руините на градска вила от II – III в. В резиденциите в Novae и Durostorum има следи от хипокауст[47]. Резиденциите в Novae и Durostorum са най-близки по устройство.[48]

При възможност епископската резиденция заема центъра на града, тъй като е средище на духовния и културния живот[49]. В Novae и Durostorum резиденциите се намират почти в центъра на града и са построени върху руините на по-ранни сгради. В Zikideva жилището на епископа се намира също в централната част на града.

В Novae и Durostorum епископските резиденции са построени в началото или средата на V в., докато според проучвателите на Zikideva резиденцията там е изградена едва в средата на VI в. Като крайна дата на използване на епископските резиденции може да се приемат датите на прекъсване на селищния живот в градовете в началото на VII в. при нашествията на авари и славяни.

***

След налагането на християнството като единствена религия в Римската империя в края на IV в. започва масово строителство на нови култови храмове, повечето от които са изградени върху руините на езически светилища. От края на IV в. започва изграждането на големи християнски базилики, в които служат свещенослужители с по-висок сан – епископи. Близо до тези храмове се издигат и жилищата на епископите.

В разгледаните пет града по периферията на провинция Moesia Secunda – Novae, Durostorum, Zikideva, Marcianopolis и Odessos, се установяват много общи черти в епископските комплекси. На първо място това е топографското разположение на комплексите в градовете – централната част. Използван е един и същ тип храм, като разлика има в размерите – трикорабна едноабсидна базилика от елинистически тип с тънки стени и лек дървен покрив. Прилики има и в плановете на храмовете .

46Пак там, 104-106.
47Пак там.
48**Атанасов, Г.** Дворецът на..., 106.
49 **Атанасов, Г.** Християнският Дуросторум..., 106.

Датировката може да се заключи в широките граници средата на IV – края на VII в., като някои от базиликите са синхронни – Novae, Durostorum, Marcianopolis и Odessos, за периода V – VI в., докато базиликата в Zikideva съществува синхронно с църквите в Durostorum и Odessos от средата на VI в.

Епископски резиденции са изградени непосредствено до епископските църкви, също в централната част на града. Имат обширна зала с екседра, двуетажни са. Санитарните помещения се разполагат в друга постройка близо до тях. Епископските резиденции в Novae, Durostorum и Zikideva съществуват от средата на V до VII в.

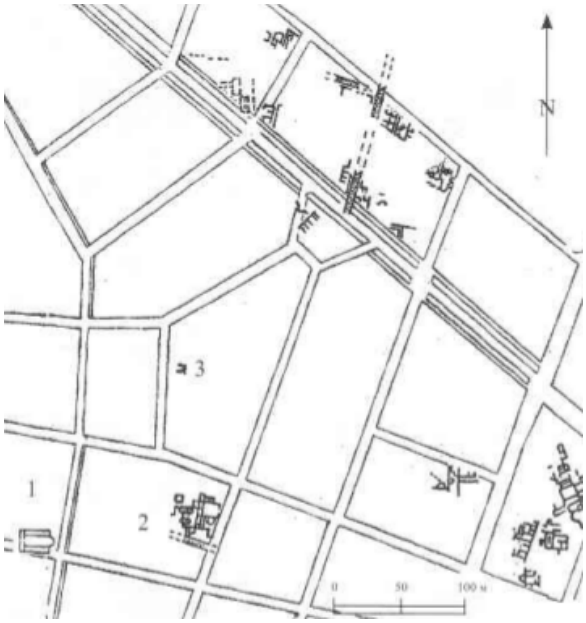

Обр. 1. Централната част на Durostorum през IV – VI в.: 1. Базилика, 2. Епископска резиденция, 3. Абсидата на базиликата на ул. „Сан Стефано“ *(по Атанасов 2007, Табл. XXX, 32.).*

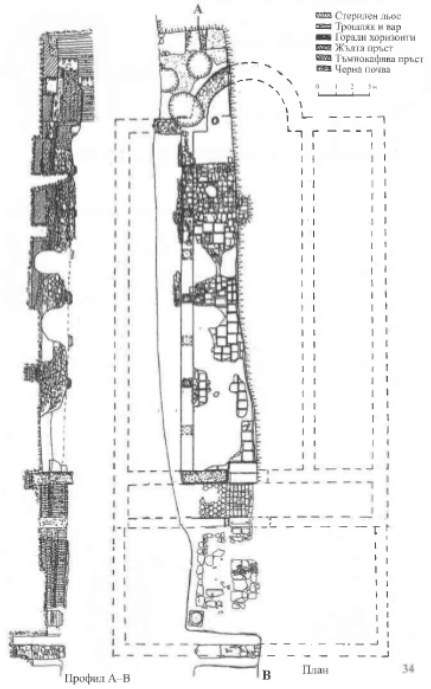

Обр. 2. Раннохристиянската базилика в Durostorum (края на IV – VII в.) *(по Атанасов 2007, Табл. XXX, 34.).*

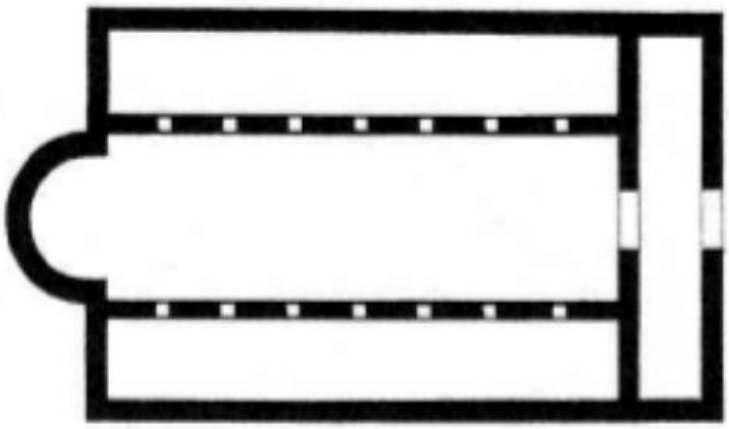

Обр.3 Реконструкция на плана на базиликата до Полицията *(по Атанасов 2007, Табл. XXXI, 35.).*

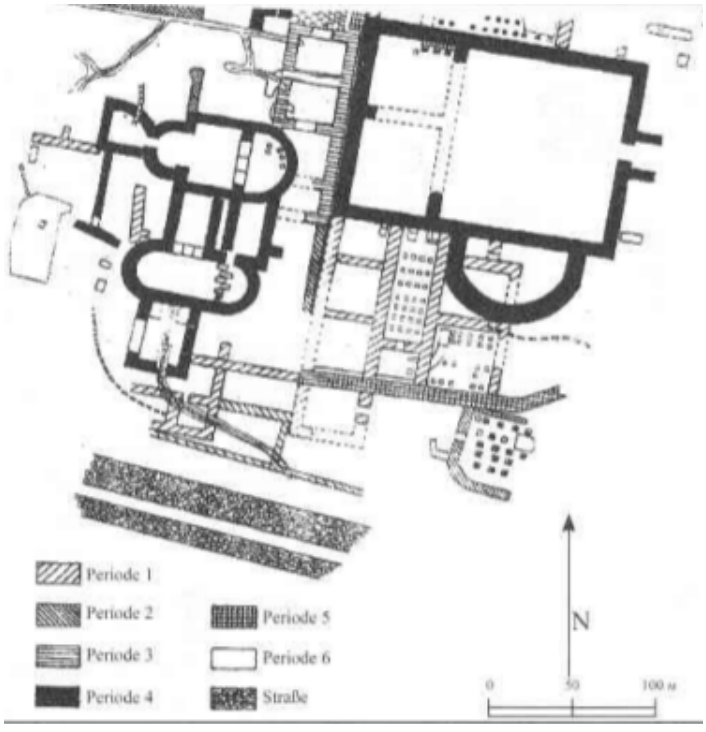

Обр. 4. План на епископската резиденция с епископската баня от V – VI в. (период 4 по Доневски) *(по Атанасов 2007, Табл. XXX, 34.).*

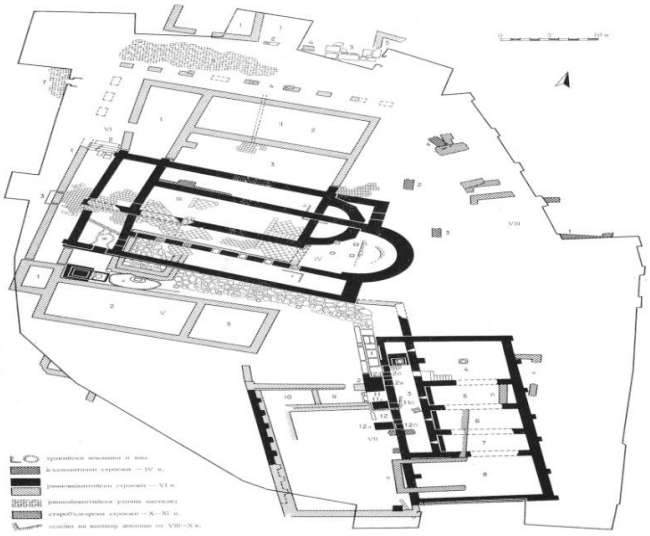

Обр. 5. План на по-старите строителни периоди преди изграждането на двореца *(по Ангелов 1973, Обр. 15).*

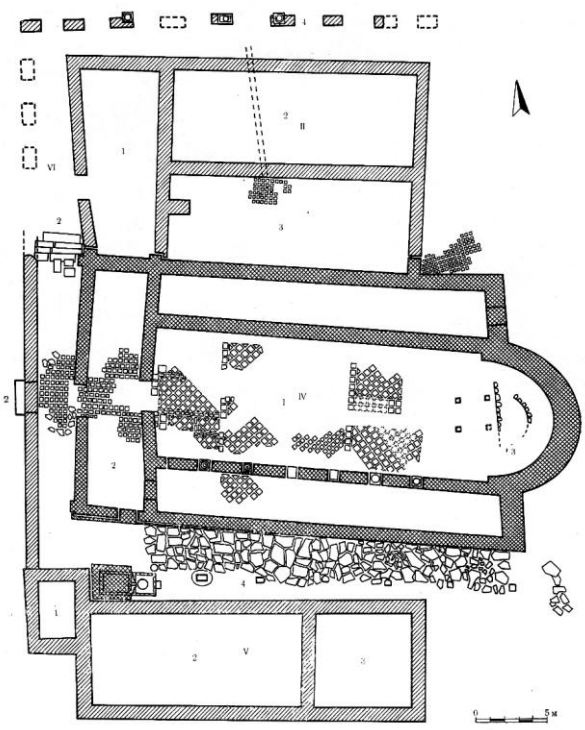

Обр. 6. План на трикорабната базилика и прилежащите ѝ сгради *(по Ангелов 1973, Обр. 22).*

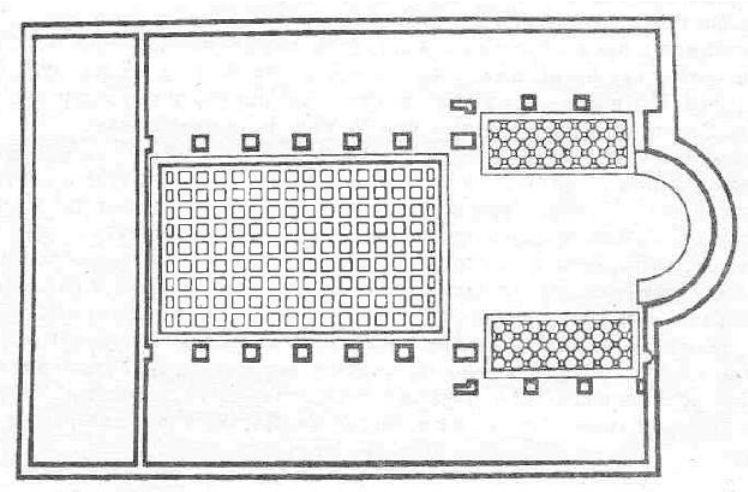

Обр. 7 Девня (Марцианопол). Базилика с трансепт. План по Г. Тончева и В. Попова *(по Чанева-Дечевска 1999, Фиг. 9).*

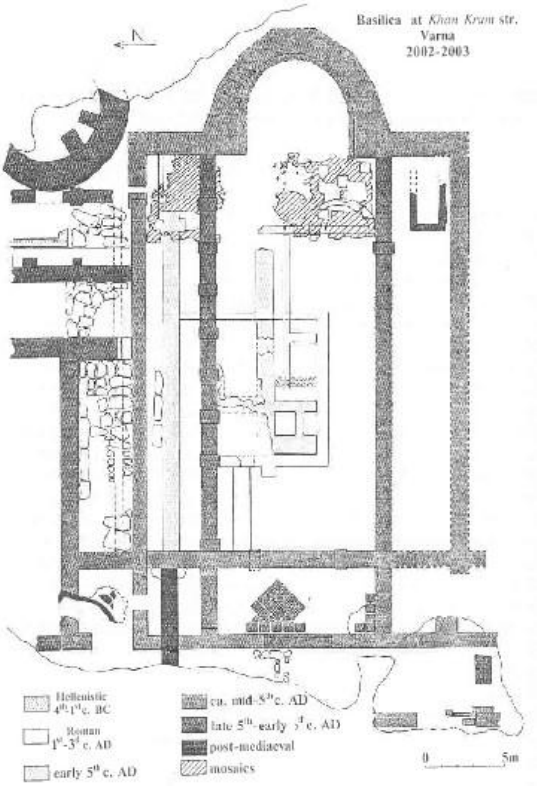

Обр. 8. Общ план на базилики №1, 2 и 3 на ул. „Хан Крум“ във Варна *(по Minchev 2006, Fig. 1).*

Наследственост или изборност – две основни тенденции в развитието на кралската власт в католическа Европа през XIV-XVI век

Николай Кънев

Succession or election – two key tendencies in the development of royal power in catholic Europe from the fourteenth to the sixteenth century

Nikolay Kanev

Abstract: *The present article deals with the parallel development of two opposing trends within monarchies in Catholic Europe between the fourteenth and sixteenth centuries. The first is the affirmation of the hereditary nature of royal power, the second is its exact opposite: the imposition of superior monarchical power through election. The nature and dynamics of both trends during the above-mentioned period are traced in the various kingdoms in the Catholic world country by country and the grounds for the prevalence of either the hereditary or the elective principle in each of them are also discussed. It becomes clear that the monarchies in the southern and western part of Catholic Europe were hereditary but, despite some sporadic examples of royal elections in some of these states, this practice never gained wide acceptance during the period in question. It was quite the opposite in the kingdoms situated in the northern and eastern part of the Catholic world where the trend for elective monarchical power (which turned these kingdoms into de iure elective monarchies) prevailed, even though the concept of an inherited succession remained to a certain extent and therefore in those countries there were instances of long reigning royal dynasties.*

Обичайно в общественото съзнание монархическата власт е възприемана по презумпция и като наследствена власт, но всъщност наследствеността по принцип не е задължителна характеристика на монархическия институт. Въпросната констатация е валидна за различни общества и за различни епохи, включително и за по-голямата част от Европа през епохата на Средновековието. В ранносредновековна Европа изначално се сблъскват и се преплитат два основни източника при оформянето на средновековния модел на монархическата власт, а именно – от една страна римските имперски традиции и схващания за

естеството и характера на върховната власт от периода на домината и от друга страна – изкристализиралите във времето на Великото преселение на народите разбирания и традиции за кралската династична власт при повечето от т.нар. „варварски“ народи и най-вече – при германските племена. Трябва да се отбележи, че още в тази епоха наследственото и изборното начало по отношение на върховната монархическа власт се преплитат и си противостоят, а корените и на двете начала всъщност могат да бъдат изведени както от римските, така и от „варварските“ монархически традиции.

Своя дълбок отпечатък върху монархическата власт слага и християнската религия, която се оказва напълно съвместима и с римските, и с неримските традиции, но също така и с противоположните разбирания за наследственост или за ненаследственост на върховната държавна власт и за естеството на монархическия институт. Постепенно оформилото се трайно разделение на средновековна християнска Европа на две основни части – западна, която може да бъде определена като римокатолическа и като продукт най-вече на смесването на римското и германското начало и която обхваща западните, средните и северните райони на европейския континент и съответно – източна, която е православна и е доминирана от византийското и славянското начало (като, разбира се, не се омаловажава и влиянието върху облика на Източна Европа в определени периоди на различните степни народи, заемали обширните пространствата между Средния Дунав и Волга), също налага своя отпечатък върху разбиранията за характера на монархическата власт и нейната еволюция в различните части на континента. Всеобщо е разбирането, че монархическата власт е дадена от Бога и се упражнява от владетеля по Божията милост или най-малкото – по Божието допущение, но в същото време в различните периоди и в различните държави се открояват определени и понякога твърде значими специфики в това отношение. Те са свързани, на първо място, с това дали и съответно – доколко – върховната монархическа власт се сакрализира, дали и в каква степен държавата се възприема като собственост на владетеля, както и с това дали и до каква степен се приема, че монархът се възкачва на престола в резултат на един вид „обществен договор“ в интерес и със съгласието на обществото (или по-скоро – на определени части или прослойки от него, които, така да се каже, имат правото или привилегията да изразят въпросното съгласие и одобрение), като в това отношение не е без значение и наличието на определени и най-вече – на институционализирани механизми, чрез които да може да се приеме, че волеизлеянието на това одобрение и съгласие е станало факт.

Всъщност, определено може да се каже, че в Европа през по-голямата част от Средновековието тенденцията за наследственост на върховната монархическа власт е в повече или по-малко непрестанен сблъсък и конкуренция с противоположната тенденция за ненаследственост и изборност на монарха. Основната причина за това, обаче, не е свързана толкова със съществуващите традиции в отделните страни, колкото с наличието на достатъчно могъщи и влиятелни слоеве и групи в обществото (и особено в средите на аристокрацията), които да имат едновременно траен интерес и възможност да наложат реално ограничаване на върховната власт на монарха или пък обратното – да са заинтересувани от наличието на силна централна власт в лицето на монарха. Съответно, в пряка връзка с горното, е утвърждаването в дадени държави през определени периоди на тенденцията за ненаследственост и изборност на владетеля или респективно – на тенденцията за наследственост на върховната власт.

Изчерпването на въпроса за, най-общо казано, налагането на наследствения или на изборния характер на монархическата власт в страните на средновековна християнска Европа е твърде обширен и предполага едно далеч по-голямо по обем и обхватност изследване. Настоящата студия има по-скромни цели и задачата й се ограничава само до очертаването на тенденциите за утвърждаване на принципа на наследствеността или съответно – на принципа на изборността на кралската власт в териториалните рамки на католическа Европа от началото на XIV в. до първите десетилетия на XVI в. Защо на кралската власт, а не по принцип на монархическата власт въобще и защо през този период?

Отговорът на първия въпрос е свързан с факта, че за католическа средновековна Европа суверенната монархическа власт като цяло е свързана с кралския институт и именно кралствата са основният вид самостойни монархии в Западна и Средна Европа. Вярно е, че освен тях има и други по ранг монархически единици, както и теократични монархии (каквато е Папската държава[1]), а на върха на формалната междудържавна йерархия е Свещената Римска империя, която обаче е едно по-сложно съставно държавно образувание, което *de jure* е единственото с ранга на империя в католическа Европа и което през

[1] Наименованието *Папска държава* се е утвърдило трайно в историографията и затова го използваме в този вид, макар че всъщност по-правилно е за държавата на римския понтифекс да се говори в множествено число – т.е. за *Папски държави*. Именно така се и наричат те през VIII-XVIII в., тъй като *Патримониумът на Св. Петър*, както официално още се назовават всички папски владения, юридически е съвкупност от няколко самостойни държавноструктурни единици, обединени от факта, че са всички те са собственост на римския папа.

разглеждания период все още пази, поне в известна степен, претенциите на римския имперски универсализъм[2]. С оглед на самия генезис на Свещената Римска империя, обаче, както и на изначално признатата роля на папата по отношение на *империума* и на коронацията на *римския император*, императорската корона поначало се утвърждава като ненаследствена и изборна, а това се отразява и върху върховната власт в кралствата, обединени в т.нар. *римска корона*[3]. Извън кръга на кралете са и всички стоящи по-ниско от тях владетели в католическия свят, които са считани за суверенни принцове или за самостоятелни териториални князе, но те в огромната си част са в рамките на Свещената Римска империя, т.е. от формална гледна точка суверенитетът им е ограничен и в известен смисъл той е по-скоро фактическа, а не толкова юридическа категория. Освен това, тези териториални князе са и *de jure* и *de facto* държатели на феодални владения като всички останали такива, намират се във васално-ленна зависимост от своя сюзерен-монарх и съответно наследственото предаване на властта при тях принципно не подлежи на оспорване, но разбира се, в рамките на обичайно действащото феодално право – нещо, което съвсем не винаги може да се каже по отношение на кралската власт в редица европейски страни.

На практика, с малки изключения, почти всички суверенни държави в рамките на католическа Европа са кралства и затова именно при разглеждането на кралската власт могат ясно да се открояят двете противоположни тенденции – на изборност и на наследственост. При другите разновидности на монархиите в рамките на католическия свят ситуацията с характера на властта през разглеждания период изглежда далеч по-ясна – при теократичната и при императорската власт е налице изборност *a priori*, а при властта на териториалните князе доминира изцяло принципът на наследствеността.

Що се отнася до отговора на втория поставен по-горе въпрос, следва да се отбележи, че периодът XIV-XVI в. е особено интересен при разглеждането на тенденциите за утвърждаване на наследствена или на изборна кралска власт в почти всички страни на католическа Европа.

---

[2] От XV в. официално започва да се нарича *Свещената Римска империя на германската нация* (*Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae*). За структурата на Свещената Римска империя и съотносимостта на това едновременно държавно и супердържавно политическо формирование с германското средновековно кралство вж. **Кънев, Н.** Степен на съотносимост на понятията *Кралство Германия* и *Свещена Римска империя* като държавнополитически единици (и произтичащите от това следствия по отношение на възникването на модерните Пруско и Сардинско кралства). – В: Модерният историк 2. Юбилеен сборник в чест на проф. дин Андрей Пантев, Велико Търново, 2011, с. 17-40 (както и цитираната там литература).

[3] За т. нар. *римска корона* вж. пак там, с. 20-21.

През този период в повечето западноевропейски и средноевропейски държави като цяло протичат множество твърде значими трансформации от политически, социален и икономически характер. Тогава в различни страни се появяват и утвърждават институционализирани съсловно-представителни събрания, които в някои случаи повлияват пряко върху интересуващите ни тенденции по отношение на кралската власт. В същото време, през тези векове в немалка част от държавите от католическата част на Европа кралската власт изживява повече или по-малко продължителни периоди на усилване, но съвсем не навсякъде това усилване се превръща в трайно състояние и в крайна сметка не винаги дава еднакъв резултат. Поради това е и невъзможно да се настоява, че е налице утвърждаване само на една основна, водеща и едва ли не безалтернативна тенденция за целия континент през последните столетия на Средновековието, а именно – тенденцията за укрепване на наследствената кралска власт и преминаването ѝ в абсолютна такава в края на XV и през XVI в.

Успоредно с тенденцията за укрепване на наследствената кралска власт, в Европа през XIV-XVI в. се развива и налага и коренно противоположната тенденция кралската власт да се превръща в изборна и ограничена, с което всъщност ѝ се отнема ореола на сакралност, тъй като е очевидно, че щом владетелят е избиран и ограничаван (независимо дали от формално конституиран представителен орган или от неинституционализиран, но утвърден в резултат било на традиции, било на законово предоставени и признати от монарха права и привилегии, механизъм за избор и контрол), той не може да притежава върховната си власт като директно произтичаща от Бога и дадена му единствено от Бога, а тази власт той дължи и на волята и съгласието на своите поданици. Респективно в този случай окончателно изчезва и възможността държавата да се разглежда като собственост на владетеля, а последният в известен смисъл се превръща в пръв и най-висш служител на своето кралство, който е призван да бди над интересите на всички свои поданици и който дори би могъл законно да загуби трона си, ако не се съобразява с регламентираните права и привилегии на отделните групи и слоеве в кралството си и не изпълнява ролята на „добър крал“.

През XVI в. териториалният обхват на католическа Европа е редуциран в резултат на успехите на Реформацията. Налагането на протестантството в различните негови разновидности като държавна конфесия в по-голямата част от северната половина на континента, започнало от втората четвърт на столетието насетне, води в протестантските държави до радикална промяна на съотношението между светската и духовната власт, като, с някои временни изключения,

втората като цяло попада под контрола на първата. Това определено се отразява и върху ролята на кралската власт в кралствата от протестантската част на Европа, както и на самото разбиране за нейните естество и характер, но разглеждането на този въпрос вече излиза извън целите на това изследване.

Тенденцията за усилване на кралската власт е в пряка взаимозависимост с наследствения характер на последната, но това съвсем не означава, че двете се припокриват изцяло и се съвместяват и съвсем не е задължително наследствената монархическа власт да е силна, както и обратното. С други думи, от една страна наследствеността на кралската власт е много важна, но все пак сама по себе си недостатъчна предпоставка, за да се гарантира силната власт на монарха. От друга страна, е напълно възможно в една държава с изборен монарх, последният да се окаже силен владетел, но в крайна сметка изборният и ненаследствен характер на кралската власт в такава една държава (разбира се, ако междувременно не бъде променен в наследствен) се явява твърде сериозна пречка за утвърждаване на достатъчно трайна тенденция за усилване на централната власт в лицето на монарха и обичайно усилването на ролята и на прерогативите на краля се оказват кратковременно явление, което рядко надхвърля хронологичния обхват на едно царуване.

Видно е, че в държавите, в които през интересуващия ни период принципът за наследствеността на кралската институция е трайно утвърден и не се подлага на съмнение, се постига най-трайно и най-голямо засилване на централната власт и именно в повечето от тях – Франция, Португалия, Испания, Англия – тя още в края на XV и началото на XVI в. достига до измеренията на кралски абсолютизъм.

В кралство Франция окончателното утвърждаване на наследствения характер на кралската власт става още по времето на Филип II Огюст (1180-1223) и от XIII в. насетне, чак до края на XVIII в., той никога не е поставян под съмнение. Дори в случаите, когато френски крал умре без да остави преки наследници, короната пак се предава по наследство, без принципно да има необходимост от избор или формално утвърждаване от страна на съвета на перовете на френското кралство, на най-близкия родственик по мъжка линия на починалия монарх. Всъщност от времето на Юг Капе насетне, чак до 1316 г., дори няма практическата необходимост да се дефинират детайлно някакви конкретни правила за наследяването на престола, тъй като в продължение на повече от три века няма нито една ситуация, която да излиза извън рамките на принципа на примогенитурата и на

очевидното за всички право на най-големия син на починалия монарх да наследи трона на баща си.

Едва смъртта на крал Луи X (1314-1316) и на неговия посмъртно роден син Жан I през 1316 г., налага изричното прокламиране на произтичащото от т. нар. *салически закон* правило, че короната на Франция не може да се наследява от жени, в резултат на което следващият в линията на престолонаследие по мъжка линия – регентът граф Филип дьо Пуатие, брат на Луи X, става крал Филип V (1316-1322). Изключването на жените от линията за наследяване на трона води до възкачването на крал Шарл IV (1322-1328) след смъртта на по-големия му брат Филип V и до това на крал Филип VI (1328-1350) след кончината на братовчед му и последен представител на правата линия на кралската династия на Капетингите Шарл IV[4]. Казусът с т. нар. избор на Филип VI Валоа през 1328 г., извършен след отмирането на правата линия на Капетингите в ущърб на внука по майчина линия на крал Филип IV (1285-1314) – английския крал Едуард III (1327-1377), е не толкова акт на избор, колкото по-скоро тълкувателно произнасяне на съвета на перовете, имащо за цел да изясни веднъж завинаги въпроса за наследствените права върху короната и за произтичащото от тях законно заемане на френския трон и ни най-малко не оспорва наследствеността на кралската власт във Франция. В крайна сметка, щом по силата на салическото право и с оглед на вече съществуващите прецеденти от 1316 и 1322 г., е невъзможно короната да бъде наследена от дъщерята на Филип IV Изабел Френска, както аналогично – и от дъщерята на Луи X Жана Наварска, съответно тя не можело да се полага по наследство и на мъжкото потомство на френските принцеси. Следователно, конкретно в случая с претенциите на Едуард III през 1328 г., не е било възможно синът на Изабела да заеме законно трона на Франция по наследство, тъй като единствен легитимен наследник, чиито права изхождат по пряка мъжка линия от крал Филип III (1270-1285), е Филип дьо Валоа[5].

---

[4] Подобно на ситуацията през 1316 г., когато Луи X умира, оставяйки съпругата си – кралица Клеманс Унгарска бременна и се налага да се изчака раждането на детето, за да стане ясно дали то ще е следващият крал на Франция, при смъртта на Шарл IV на 1 февруари 1328 г. не можело да се провъзгласи нов крал, тъй като кралицата Жана д'Еврьо е бременна в седмия месец и до раждането на детето, което се оказва дъщеря, Филип дьо Валоа е регент. Вж. **Рыжов, К.** Все монархии мира: Западная Европа, Москва, 2001, 209-210, 356-358; **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии. София, 2004, 95, 158.

[5] Филип VI е първороден син на граф Шарл дьо Валоа, който е втори син на крал Филип III и брат на Филип IV Хубави. Съответно първият крал от династията Валоа се пада племенник по мъжка линия на крал Филип IV и първи братовчед на кралете Луи X, Филип V и Шарл IV, а родът Валоа всъщност е чисто и просто най-старшото към

С окончателното изясняване през 1328 г. на въпроса за правилата за наследяване на трона, се слага край дори и на теоретичната възможност по отношение на кралската власт във Франция, успоредно на доминиращото наследствено начало, да се проявява под някаква форма и принципът на изборността. Когато през 1498 г. крал Шарл VIII умира без да остави потомство, тронът се заема от неговия най-близък роднина по мъжка линия – втория братовчед на баща му Луи XI (1461-1483) херцог Луи II д'Орлеан, представител на орлеанската линия на рода Валоа, който става крал под името Луи XII. Луи XII (1498-1515) заема престола по силата на наследствените си права като най-близкия роднина на починалия Шарл VIII и глава на най-старшата съществуваща в този момент линия на династията Валоа и това е единственото и неоспоримо необходимо легитимно основание, напълно достатъчно Луи да стане крал на Франция, без дори на някой да му мине през ума, че би могло да има каквато и да е нужда от избор или от решение, било на френските перове, било на Генералните щати или която и да е друга институция в кралството. Пълно повторение на ситуацията имаме след смъртта на 1 януари 1515 г. на нямащия мъжки потомци Луи XII, когато по същия начин, на базата единствено на наследствените си права, граф Франсоа д'Ангулем става крал на Франция под името Франсоа I (1515-1547)[6]. Първият Бурбон на френския престол Анри IV (1589-1610) също заема трона по силата на наследствените си права, признати и от неговия предшественик – последния крал от династията Валоа Анри III (1574-1589), въпреки че общият прародител между двамата монарси – крал Луи IX (1226-1270) – е цели три века назад във времето[7].

Дори и опитът на Католическата лига да не допусне на френския престол Анри Наварски, който до 1593 г. е хугенот, ни най-малко не оспорва наследствения характер на кралската власт във Франция, тъй като той не почива на каквато и да е идея за осъществяване на избор на крал. В този случай, чрез решение на Парижкия парламент през 1589 г.

този момент разклонение на династията на Капетингите. Вж. напр. **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 96.

[6] Дядото на Франсоа I, граф Жан д'Ангулем и бащата на Луи XII, херцог Шарл д'Орлеан, са синове на брата на крал Шарл VI (1380-1422) принц Луи дьо Валоа, херцог на Орлеан (1392-1407). Линиите Валоа-Орлеан и Валоа-Ангулем са младши клонове на династията Валоа, която от своя страна е странично разклонение на династията на Капетингите. Вж. **Рыжов, К.** Все монархии мира, 213-215, 364-365; **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 96-99.

[7] Родоначалникът на капетингската линия Валоа е граф Шарл дьо Валоа, вторият син на Филип III (1270-1285) и съответно внук на крал Луи IX Свети, а родоначалник на Бурбоните е най-малкият син на Свети Луи граф Робер дьо Клермон, който се пада чичо на граф Шарл дьо Валоа.

се постановява, че тъй като Франция е католическо кралство, нейният крал не може да бъде друг освен католик и следователно еретик не може да заема трона й. Понеже Анри IV е хугенот, той следвало да се счита за изключен от линията на наследяване на престола и това давало законно основание за провъзгласяването за крал на Франция на следващия в нея – чичото на Анри IV кардинал Шарл дьо Бурбон, който бил считан от противниците на Анри за крал Шарл X[8]. Смъртта на Шарл през 1590 г., който между впрочем малко преди това сам признава законността на Анри IV като френски крал, слага край на опита за изместване на Анри IV от наследствената линия и прави невъзможно оспорването на законното му право върху престола, тъй като в този момент просто няма други принцове от кралска кръв – католици и противници на Анри, които по силата на наследственото право да могат да го заместят на трона.

Може би единственото реално действие, което би могло да се разглежда като проявление на някаква тенденция към изборност на короната в епохата на религиозните войни във Франция, е свикването на Генералните щати през 1593 г. от херцог дьо Майен, водача на Католическата лига, като те, по замисъла на последния, трябвало да решат проблема, произтичащ от факта, че Анри IV Бурбон и останалите му родственици принадлежат към хугенотската партия и следователно, според Католическата лига, са загубили правата си върху френската корона. Ако херцог дьо Майен, обаче, се е надявал Генералните щати да пристъпят към избор на нов крал, е останал жестоко излъган, тъй като те веднага влизат в преговори с Анри IV за условията за признаването му за законен крал на Франция по силата на наследствените му права. В крайна сметка, може да се заключи, че наследственият характер на кралската власт във Франция остава абсолютно неоспорим през целия разглеждан период и това е една от предпоставките за развитието на абсолютизма в страната през XVI-XVII в.

Също както във Франция, наследствен е и кралският престол в Англия, където монархът дължи правото си върху трона по рождение или по принадлежността си по кръв към съответната кралска династична линия. Доколкото в края на XIV в. и през XV в. се случва неколкократно заемането на английския трон да става в разрез с принципа на легитимизма и в ущърб на законния крал или наследник на престола, това винаги е в резултат на вътрешни династични борби измежду претенденти, които са част от едно или друго разклонение на кралския род и които действително заемат съответното определено

[8] За него вж. **Saulnier E.** Le rôle politique du cardinal de Bourbon (Charles X), 1523-1590, Paris, 1912.

място в линията на потенциалните легитимни наследници на короната. Претендентите за престола се стремят от позиция на силата да елиминират дотогавашния крал, но в същото време, в търсенето на легитимация на своите намерения и действия, те използват и различни аргументи, с които да оправдаят борбата си срещу краля и свалянето му (например тиранията на краля и нарушаването на правата на лордовете в случая с отстраняването на Ричард II през 1399 г. или лудостта и неспособността на монарха да управлява – в случая с детронациите на Хенри VI през 1461 г. и 1471 г.)[9]. Понякога, в стремежа си да представят узурпацията като законен акт, новите английски владетели дори принуждават предшественика си официално да абдикира в тяхна полза, а също така търсят и признанието на Парламента за законността на действията си – както например Хенри IV след свалянето на Ричард II. В крайна сметка, обаче, във всички такива случаи на заемане на трона, правата на новия крал върху него се извеждат изцяло по линия на наследствеността. Всички други възможни аргументи и основания имат вторична роля и се използват единствено за легитимирането на самия акт на детронация на предишния монарх, както и на извършеното „прескачане“ на реда за наследяване на кралския престол, т.е. чрез узаконяването на фактическата узурпация и представянето й като необходимо законно действие, да се оправдае „пререждането“ както на отстранения предшественик, така и на всички, които се намират преди новопровъзгласения за английски крал в линията на наследяване на престола, но без ни най-малко да се поставя под каквото и да е съмнение наследствения характер на кралската власт[10].

---

[9] Вж. напр. **История на Великобритания**. Под редакцията на сър Кенет Морган. София, 2006, 182-183, 186-187, 192-195.

[10] Така, например, през 1483 г. регентският съвет се произнася по въпроса за бигамията на вече покойния крал Едуард IV и обявява брака му с Елизабет Уудвил за невалиден, от което следвало, че двамата му сина – Едуард V и херцог Ричард Йоркски – са незаконородени. Именно това решение дава юридическото основание на чичо им – регента Ричард, херцог на Глостър, да ги отстрани и да стане крал на Англия като Ричард III (1483-1485) – вж. **История на Великобритания**, 194. За крал Ричард III и неговото управление вж. **Kendall, P. M.** Richard the Third, W. W. Norton, 1956. Всъщност, в тази връзка може да се каже, че единственият английски крал, който е имал проблем с аргументирането на наистина сериозни наследствени права върху престола, е основателят на династията на Тюдорите Хенри VII (1485-1509). Те се извеждат по линия на брака на баща му Едмънд Тюдър, граф на Ричмънд, с дъщерята на херцога на Съмърсет Джон Бофърт Маргарет, праплеменница на крал Хенри IV (1399-1413), но тъй като родът Бофърт произлиза от извънбрачна връзка на бащата на Хенри IV херцог Джон Ланкастър и е вторично узаконен, той няма законни наследствени права върху трона на Англия. Неслучайно много скоро след като заема престола, Хенри VII се жени за племенницата на своя предшественик и съперник – загиналия в битката при Босуърт през 1485 г. Ричард III – дъщерята на крал Едуард IV

Наследствена е кралската власт и в Шотландия. Принципно нейният наследствен характер никога не е бил подлаган на съмнение и макар че борби за престола на кралството се случват неведнъж, те изцяло се базират на наследствените права и никога не са съдържали каквато и да е идея за налагане на принципа на изборност по отношение на шотландската корона. Само в известна степен и с много уговорки някои от събитията в края на XIII в. и през първата половина на XIV в. биха могли да бъдат разглеждани частично и като проявления на някаква вторична тенденция към изборност, която обаче остава изолирана, „неосъзната“ и неразвита и в никакъв случай не достига до ниво да оспорва традиционно наследствения характер на кралската власт в Шотландия. Несъмнено, съглашението на крал Александър III (1249-1286) с ърловете и бароните на кралството през 1284 г. за признаване на единствената жива потомка на краля – внучката му Маргарет Норвежка[11], както и решението на шотландския парламент по искане на крал Робърт I Брус (1306-1329) да обяви през 1318 г. за престолонаследник Робърт Стюарт[12], син на дъщерята на краля Марджъри Брус, са преди всичко актове, които имат за цел да гарантират линията на наследяване на трона в отсъствието на пряк негов наследник по мъжка линия, а не актове, имащи за цел налагането и реализирането на принципа на изборност по отношение на кралската власт в Шотландия.

Прекратяването на пряката линия на законно наследяване на престола през 1290 г. със смъртта на детето-кралица Маргарет (1286-

---

Елизабет Йоркска, чрез което се стреми не само да умиротвори Англия след Войната на двете рози, но и да демонстрира, че е в негово лице вече са обединени правата и на двете предходни враждуващи династии – Ланкастъри и Йорки. Също така неслучайно, по време на своето управление, Хенри VII ликвидира физически почти всички роднини на предишните крале, включително и последния мъжки представител на йоркската династична линия – Едуард Плантадженет, граф на Уоруик и син на чичото на жената на Хенри VII херцог Джордж Кларънс. За възкачването на Хенри VII на английския трон и за неговите до голяма степен символични по силата на родствените му връзки права върху короната вж. **История на Великобритания**, 194-195; както и **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 150-151, 327. За управлението му вж. най-вече **История на Великобритания**, 218-223.

[11] **Duncan, A.M.**, The Kingship of the Scots 842–1292: Succession and Independence, Edinburgh, 2002, 165-183; **Macdougall, N.**, L'Écosse à la fin du XIIIe siècle: un royaume menacé – In: The Auld Alliance: France and Scotland over 700 Years. Ed. James Laidlaw, Edinburgh, 1999, 12-13.

[12] Вж. **Boardman, S.** The Early Stewart Kings: Robert II and Robert III, 1371–1406. The Stewart Dynasty in Scotland Series, Edinburgh, 2007, 3-4. За управлението на Робърт Брус вж. **Bingham, Ch.** Robert the Bruce, London, 1998; **Brown, Ch.** Robert the Bruce. A Life Chronicled, Stroud, 2004; **Macnamee, C.** The Wars of the Bruces: England and Ireland 1306–1328, Edinburgh, 2006.

1290) – единствената наследница на управлявалата страната повече от два века и половина Данкелдска династия, поражда династична криза и създава условия за известни проявления на относителна изборност по отношение на шотландската корона, така да се каже – по необходимост и без ни най-малко да се цели промяна на наследствения характер на кралската власт. Претенциите, изявени тогава от множеството кандидати за трона на Шотландия (цели четиринадесет!), се основават на наследствени права, произтичащи от някаква степен на родство с предишните шотландски монарси, като най-сериозните са тези на лорд Джон Бейлиъл (прапраправнук по майчина линия на крал Дейвид I) и на Робърт Брус, лорд на Анандейл (праправнук на Дейвид I) и те първоначално са арбитрирани, а след това и изместени от тези на английския крал Едуард I (1272-1307). Ситуацията от последното десетилетие на XIII в. и първото десетилетие на XIV в. неизбежно води до заемане на престола в резултат на фактически избор от страна на част от шотландските барони, но в никакъв случай това не е избор от формално-юридическа гледна точка – през 1292 г. Джон Бейлиъл става крал в резултат на арбитражното решение на признатия за върховен сюзерен на Шотландия английски крал Едуард I и въз основа на наследствените си права, през 1296 г. самият Едуард I се обявява за шотландски крал на базата на сюзерените си права, признати му само няколко години по-рано от част от шотландските барони и от Джон Бейлиъл, а през 1306 г. Робърт Брус е коронясан като крал на Шотландия преди всичко като се изхожда от правата му по наследство върху короната и едва след това – като водач на съпротивата срещу англичаните.

Междуособиците през 30-те години на XIV в. също са по линия на противоборството за короната между двата кралски рода Брус и Бейлиъл и не водят до опит за отменяне или ограничаване на принципа на наследствеността на кралската власт, нито до стремеж за паралелно на него установяване на принципа на изборността. Не малка заслуга за неоспоримостта на наследствения характер на кралската власт в Шотландия през целия разглеждан период, обаче, има фактът, че като цяло кралската власт там не „тежи“ на бароните и те не се чувстват застрашени от нея, още повече, че твърде често, било заради малолетието на краля, било заради пленничеството му в Англия, неговата фигура през XIV-XVI в. има по-скоро символична роля и в страната почти не протичат тези процеси, които създават могъществото на монархическия институт във Франция или в Англия.

Във всички държави от източната половина на католическа Европа през XIV- XV постепенно се извършва преход от наследствена

към изборна кралска власт. В Полша този преход се извърша в края на XIV и началото на XV в. Почти до края на XIV в. принципът за наследствеността на кралската власт в Полша е неоспорим, в унисон с разбирането, че кралят е владетел и личен собственик на кралството, следователно то се наследява по право от неговия най-близък потомък. При отсъствието на преки мъжки потомци, наследствените права могат да се предават по старшинство и по линия на дъщерите на покойния крал, но в същото време традициите изключват възможността начело на полското кралство да стои кралица, поради което в този случай кралският трон се заемал от съпруга на наследницата на полската корона, който ставал полски крал *de jure uxoris*[13]. Когато през 1370 г. крал Казимеж III Велики умира бездетен, полският трон е наследен по право от неговия племенник Людовик Анжуйски, който, макар и по женска линия, е най-близкият родственик от мъжки пол на покойния крал[14]. Той е син на сестрата на Казимеж III Елжбета от брака й с унгарския крал Роберт Карой I Анжуйски (1308-1342) и е крал на Унгария под името Лайош I Велики (1342-1382). Тъй като новият полски крал предпочита да резидира за постоянно в кралство Унгария, майка му Елжбета Полска е регент от негово име в Полша през периода 1370-1375 г., а полските магнати и шляхтичи започват да негодуват все по-често срещу нейното управление, както и срещу отсъствието на краля от страната. Именно през този период в Полша започва трайно да се оформя разбирането, че полската корона и държава са нещо различно

---

[13] Т.е. по силата на правата, придобити чрез съпругата му. Така например, чешкият крал Вацлав II (1278-1305), въпреки че получава съвсем законно от великополския княз Пшемисъл II (1279-1296), който от 1290 г. е върховен княз на Полша и съответно полски крал от 1295 г., още през 1291 г. Краковското княжество, властта над което му давала основанията да се счита за приемник по отношение на върховната власт над Полша на нямащия синове крал Пшемисъл II, си позволява официално да бъде коронясан за полски крал от гнезненския архиепископ чак през 1300 г., цели четири години след смъртта на предшественика си и едва след женитбата си с единствената дъщеря на Пшемисъл и носителка на правата над полската кралска корона Елжбета Рикса.

[14] Правата на Людовик Анжуйски като наследник на полския престол са признати от Казимеж III и с Вишехрадския (1339 г.) и с Будзинския (1355 г.) полско-унгарски договори. Съгласно текста на Будзинския договор правата на Людовик за наследяването на полската корона се разпростират и върху евентуалното му мъжко потомство. Вж. **Ливанцев, К. Е.** Кошицкий привилегий 1374 года. – В: Вестник Ленинградского университета, № 23, 1966, с. 128 и бел. 2, както и с. 129 и най-вече бел. 4. Вторият унгарски монарх от неаполитанския клон на френската Анжуйска династия е коронясан в Полша под името Лудвик (което е полския еквивалент френското латинизирано име Людовик и на унгарското Лайош) и съответно там е назоваван крал Лудвик Унгарски или крал Лудвик Анжуйски. Въпреки, че майка му е полякиня – сестра на крал Казимеж III Велики и представителка на изконната полска династия на Пястите, на него в Полша винаги се е гледало като на чужденец.

от краля и че те не са негово наследствено притежание. С други думи, в края на XIV в., в средите на полската аристокрация постепенно се формулира идеята за полската корона като символ и еманация на полската държавност, като короната, т.е. кралството, е над личността на краля, а последният следва да служи на интересите на държавата, а не обратното. При това положение първо кралството (т.е. всъщност шляхтата, магнатите и църковните прелати) е това, което трябва да приеме и одобри своя крал и едва след това кралят може да приеме вече призналото го кралство. Всъщност това означава, че кралят не може да стане такъв, независимо от своите династични или каквито и да е други права, без да бъде признат и одобрен от шляхтата и магнатите, а въпросното признание и одобрение фактически означават изборност на полския крал и неизбежно тенденциите се развиват точно в тази посока. Именно това разбиране за естеството на полската кралска корона се превръща в идеологическата основа на трансформацията на кралската власт в Полша в края на XIV и началото на XV в. от наследствена в изборна.

Началната стъпка в това отношение, която за пръв път може да се разглежда по същество и като принципно признание от страна на полския крал на правото на полските магнати и дворяни да одобряват и да избират своя монарх, който заема престола след като бъде признат от тях, е извършена с подписването от крал Людовик (1370-1382) на Кошицките привилегии през 1374 г.[15] Срещу кралското потвърждение на дотогавашните привилегии и предоставянето на нови, още по-големи такива на "велможите, рицарите и дворяните", Людовик получава съгласието на полските магнати (можновладците) и на шляхтата, след смъртта му, в случай, че няма синове (както и в действителност се оказва), в кралство Полша, което трябвало изцяло да остане неделимо и в ръцете на един наследник и от което се забранявало откъсването на които и да е негови територии[16], те да приемат и признаят за свой владетел единствено някоя от дъщерите му Екатерина (Катаржина), Мария или Хедвига (Ядвига). Людовик Анжуйски си запазвал правото

[15] За Кошицките привилегии вж. **Ливанцев, К. Е.** Кошицкий привилей, с. 128-133.

[16] С това Людовик Анжуйски поемал ангажимента, че няма да има подялба на земите на полската корона между неговите наследници и че кралството ще остане единно както след смъртта му, така и за в бъдеще. Въпросният ангажимент на краля бил важно условие да получи съгласието на полските дворяни, още повече, че поляците не били доволни от по-второстепенната роля на Полша в рамките унгарско-полската уния и пренебрегването на полските интереси за сметка на унгарските от страна на Людовик, който, ставайки полски крал, не благоволявал да пребивава за по-дълго в новото си кралство, управлявал го от територията на любимото си унгарско кралство и дори си позволил да отнеме от Полша намиращите се под нейна власт земи на т.нар. Червена Рус и да ги присъедини към Унгария.

да определи коя от дъщерите му да получи полския трон, а малко по-късно дори получил обещанието на полските панове и шляхтичи, че ще признаят за своя владетелка и за законна наследница, както на унгарската, така и на полската корона, най-голямата му дъщеря Катаржина. Тя, обаче, починала още малка – на едва осемгодишна възраст – през 1378 г. и тогава Людовик Анжуйски обмисля вариант, при който короната на Полша да бъде получена от третата му дъщеря Ядвига, а короните на Унгария, Далмация, Хърватия и Славония – от втората Мария. В крайна сметка той все пак решава, че всички негови владения ще бъдат наследени единствено от Мария, която междувременно е сгодил за бранденбургския курфюрст и чешки принц Сигизмунд Люксембургски, втория син на чешкия и германския монарх – императора на Свещената Римска империя Карл IV (1346-1378). През юли 1382 г. в Зволен представителите на полското дворянство се съгласяват след кончината на Людовик да приемат за свои владетели дъщеря му Мария Анжуйска и бъдещия й съпруг Сигизмунд Люксембургски.

Кошицките привилегии, предоставени от крал Людовик Анжуйски на полските магнати и шляхтата срещу обещанието им, че ще приемат една от неговите дъщери за следващ владетел на кралството и търсенето от страна на полския крал на одобрението и на признанието им по въпроса за наследяването на короната създават основата на прецедента, който ще доведе до първия реален избор на полски монарх и оттам – до легитимирането на принципа на изборност на полския крал от аристокрацията и най-вече – от превръщащата се във все по-сериозна сила във вътрешнополитическия живот полска шляхта. Действията на Людовик Анжуйски в това отношение обаче не са нито случайни, нито пък са плод на някаква държавническа недалновидност. Те ни най-малко нямат за цел да премахнат наследствения характер на кралската власт в Полша и всъщност изцяло са продиктувани от стремежа на Людовик да запази полското кралство за собственото си потомство и от необходимостта да се разчистят пречките пред осъществяването на това кралско намерение. Безусловната необходимост от изразеното от поданиците на краля съгласие и одобрение за заемането на полския трон от пряк наследник на същия този крал, е свързано с факта, че въпросният наследник е от женски пол, а в Полша, от гледна точка на закона и на традициите, кралският престол може да се заема само от крал и само крал, но не и кралица, може да управлява кралството. Кралицата в Полша е единствено съпруга и консорт на полския крал и тя няма правото да упражнява кралската власт дори когато е носителка на наследствените права над короната. Самият Людовик Анжуйски с Будзинския договор от 1355 г. е признал, че правото да се наследи

короната на Полша се отнася само до него и до неговото мъжко потомство, но не и до дъщерите му. Амбицията на Людовик не се свежда единствено до това една от дъщерите му евентуално да послужи като инструмент за осигуряване на законни права на бъдещия си съпруг за заемане на полския престол (т.е. да изиграе ролята на легитимиращата трансмисия при идването на нов крал след смъртта на стария) и съответно тя да стане полска кралица като съпруга на новия монарх на Полша, като бъде само консорт на съпруга си, но не и действителна владетелка и глава на кралството. Людовик Анжуйски желае тази от неговите дъщери, на която той остави правото да го наследи в Полша, да бъде реалния монарх *suo jure* на кралството, да се гарантира, че тя ще бъде единствената законна държателка на полската корона и истинска владетелка и държавен глава на полското кралство, а това означава промяна на, така да се каже, „конституционната рамка“ по отношение на заемането на полския престол. Такава промяна, свързана с това за първи път в Полша кралската власт да се поеме от жена, Людовик Анжуйски може да извърши единствено със съгласието и чрез одобрението на своите поданици (и най-вече на благородническото съсловие) и затова той и иска това съгласие негова дъщеря да заеме полския престол. Така кралят, обаче, независимо дали го иска и съзнава, признавайки ролята на привилегированите съсловия по отношение на кралската власт и правото им да се произнасят за това кой законно може да заеме трона, създава юридическата основа за последващата изборност на монарха от полския сейм и за преимуществото на изборното пред наследственото начало в процеса на законно предаване на кралската власт на всеки неин следващ носител, което остава в сила през всичките оставащи повече от четиристотин години от съществуването на независимото полско кралство, чак до 1795 г.

След смъртта на крал Людовик Анжуйски през септември 1382 г., въпреки неговата последна воля кралство Полша (както и всички други негови владения) да бъде наследено от дъщеря му Мария, поляците отказват да признаят, че властта над полското кралство преминава автоматично в ръцете на по-голямата от двете живи дъщери на вече покойния крал. Основавайки се на това, че при подписването на Кошицките привилегии през 1374 г., полската шляхта и магнати са приели да признаят за законен господар на кралството си една от дъщерите на Людовик Анжуйски, те настояват, че имат правото да определят коя от тях – Мария или Ядвига – ще заеме полския престол и издигат като задължително условие новият монарх да се съгласи да пребивава постоянно в Полша и да не напуска границите на кралството, чрез което искат да гарантират, че страната няма да е в това положение на зависимост от друга държава, в което се е намирала в резултат на

личната уния с Унгария през периода 1370-1382 г. По-голямата част от полското дворянство прокламира и на Радомския и на Вислицкия сейм, че ще признае тази от двете дъщери на Людовик Анжуйски, която обещае да живее постоянно в Полша. Искането за постоянно пребиваване на полския монарх в Полша поставя непреодолима пречка пред заемането на полския престол от Мария. То се оказва неизпълнимо за нея, тъй като тя вече е получила короните на кралствата Унгария, Далмация, Хърватия и Славония и остава в унгарската столица Буда под регентството на майка си. В крайна сметка кризата около трона на Полша се разрешава след две години с преговори между шляхтата и кралицата-майка, като двете страни се договарят кралица Мария Анжуйска да се откаже от правата си в полза на по-малката си сестра – единадесетгодишната Ядвига, която от своя страна е в състояние да приеме условието да живее постоянно в полското кралство. През есента на 1384 г. Ядвига пристига в Полша. На 16 октомври 1384 г. тя е избрана на полския трон, а на 15 ноември с. г. е официално коронясана не за кралица, а за ***крал*** на Полша, тъй като по законите и традициите на страната само крал можел да управлява полското кралство. С коронацията на Ядвига за крал на Полша (*rex Poloniae*), а не за полска кралица, всъщност се заобикаляло традиционното правило, че полската корона може да се носи само от мъже. На практика, с решаването на казуса коя от двете унгарски принцеси да заеме престола на полското кралство и с избора на Ядвига за владетелка на страната, се извършва първият реален и легитимно признат избор на монарх в Полша и с това и *de facto* и *de jure* се поставя началото на изборната кралска власт в средновековното полско кралство.

Събитията през следващите години способстват за по-нататъшното укрепване на изборния характер на кралската власт и корона. През август 1385 г. е сключена Кревската уния между Полша и Литва, според договореностите на която великият литовски княз Ягайло (1377-1381 и 1382-1392) приема католицизма и през февруари 1386 г. сключва брак с едва дванадесетгодишната по това време полска владетелка, след което е избран и коронясан за полски крал под името Владислав II (1386-1434)[17]. Общността на интересите и преди всичко

[17] Кревската уния предвижда двете държави – Кралство Полша и Великото Литовско княжество – да влязат в лична уния, като, запазвайки всяка своята държавна самостоятелност, имат един общ владетел в лицето на Владислав II Ягело, както започват да наричат в Полша новия си крал (като велик литовски княз той се нарича с литовското си име Ягайло (или по-точно Йогайла), а след покръстването си – официално вече е Владислав I, велик княз, а от 1392 г. – върховен княз на Литва). За да влезе в сила унията, било необходимо Ягайло да приеме католицизма и едва след това и след като се ожени за Ядвига, щял да бъде коронясан за полски крал. Според

общата за двете страни заплаха в лицето на Тевтонския орден са основната причина за сключената между тях лична уния, макар че, между впрочем, династичните връзки между полската и литовската монархия датират още от времето на крал Казимеж III, чиято първа жена Алдона (след покръстването си – Ана) е дъщеря на великият литовски княз Гедиминас (1316-1341)[18]. Племенник на тази литовска принцеса, станала полска кралица, а следователно и племенник на последния крал от династията на Пястите Казимеж III, е новоизбраният полски монарх Владислав II Ягело. Ядвига е принудена да разтрогне брачното си споразумение с дотогавашния си годеник Вилхелм Австрийски и да се омъжи за значително по-възрастния от нея велик литовски княз[19], а полската знат показва, че тя е тази, която определя съдбата на държавата и на кралската корона. Радомско-Вилненската полско-литовска уния от 1401 г. също така съдейства за утвърждаването на изборния характер на кралската власт в Полша, както вече и на великокняжеската в Литва, тъй като предвиждала от една страна пожизнена, но не и наследствена власт на великия литовски княз (който оставал под върховенството на краля на Полша Владислав II Ягело и неговите наследници), а от друга страна допускала за в бъдеще

клаузите на Кревската уния, Литва трябвало да се християнизира по католически обряд, да въведе латинския като държавен език, да върне полските пленници, намиращи се във Великото литовско княжество в резултат на по-раншните войни, да способства за връщането на загубените от Полша земи. Ядвига и Владислав II Ягело се превръщат в едни от най-емблематичните полски монарси, а самата Ядвига още приживе се сдобива с огромна популярност сред поляците заради добротата си, скромността си и ореола на изключителното си благочестие. След смъртта си е считана за небесна покровителка на Полша и не случайно шест века по-късно е официално канонизирана от римокатолическата църква. За Ядвига и Владислав Ягайло вж. напр. **Gąsiorowski A.** Itinerarium Władysława Jagiełły 1386-1434, Warszawa, 1972; **Szajnocha, K.** Jadwiga i Jagiełło 1374—1413, t. 1-4, Warszawa, 1974; **Sruogienė-Sruoga, V.** Jogaila (1350—1434). – Lituanus, vol. 33, 1987, no. 4, 23-34; **Krzyżaniakowa J., Ochmański J.** Władysław II Jagiełło, Wrocław, 2006. По-специално за Кревската уния, както и за всички последвали я унии, които свързват полската и литовската държава вж. **Kutrzeba S., Semkowicz W.** Akta Unji Polski z Litwa, 1385-1791, Kraków, 1932; **Halecki O.** Dzieje unii jagiellońskiej. T. 1. Kraków, 1919.

[18] Вж. **Rowell S. C.** Lithuania Ascending A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series. Cambridge University Press, 1994, 87.

[19] При подписването на Кревската уния великият литовски княз се задължил лично да изплати твърде значителната сума на обезщетението, което щял да получи бившия жених на полската кралица Вилхелм фон Хабсбург заради разтрогнатото брачно споразумение и неполучената зестра, обещана му още от бащата на Ядвига (вж. **Sruogienė-Sruoga, V.** Jogaila, 23-34). По този начин полската страна успяла да избегне натоварването на хазната на кралството с въпросната сума.

участието на представители на литовското дворянство при избора на полски крал[20].

Дори смъртта на кралица Ядвига през 1399 г. също допринася за укрепването на изборното начало по отношение на кралската корона в Полша. За Владислав II Ягело кончината на полската кралица, както и тази на едва едномесечното им единствено дете – дъщеря им Елжбета Бонифация, освен че била лична трагедия, означавала, че той би могъл да загуби полската корона, тъй като бил крал на Полша *de jure uxoris*. Тъй като в този момент Полша най-малко се нуждаела от една династична криза и от проблеми с легитимността на упражняването на върховната кралска власт, кралският коронен съвет утвърдил оставането на крал Владислав II на полския престол, но оттогава насетне за всеки един нов крал на Полша съгласието на коронния съвет с неговия избор се превръща в абсолютно необходимо условие за заемането на трона. В същото време изборността на кралската корона не означавала генерално скъсване с династичните и наследствените принципи, като на родството с предходните полски владетели се гледало като на важно условие кралят да има законни права върху престола. Именно по тази причина Владислав II Ягело, с оглед на придобиването и на определени династични права върху короната, е посъветван настоятелно от привилегированите съсловия на кралството си да се ожени за дъщерята на граф Вилхелм фон Целе Ана, която по линия на майка си е внучка на крал Казимеж III – брак, който действително е сключен през 1402 г.[21]

През 1433 г., въпреки желанието си, Владислав II Ягело е принуден отново да признае правото на шляхтата, магнатите и духовенството да избират полския крал, срещу което получава обещанието им да изберат сина му Владислав Ягелончик за следващ крал на Полша. С това процесът на превръщане на кралската власт в Полша от наследствена в изборна приключва. Всички следващи полски крале са избирани на престола, макар че шляхтата продължавала да се съобразява с династичната принадлежност, а по принцип – и с линията на наследствените права при осъществяването на избора на нов крал, което позволява в Полша да управляват династии също както в наследствените монархии, въпреки неоспоримо утвърдения изборен

[20] Тогава се създава и литовската рада, като представителен орган на литовската знат, с която великият княз следвало вече да се съобразява – вж. **Prochaska A.** Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy, Krakow, 2008, 93-94.

[21] Вж. **Gąsiorowski A.** Itinerarium Władysława, 111; **Krzyżaniakowa J., Ochmański J.** Władysław II Jagiełło, 259.

характер на кралската власт[22]. Така през 1434 г. за крал е избран по-големият син на Владислав II Ягело Владислав III Ягелончик (1434-1444), през 1447 г., след три години междуцарствие – по-малкият син на Владислав II Казимеж IV Ягелончик (1447-1492), през 1492 г. – вторият син на Казимеж IV Ян I Олбрахт (1492-1501)[23], а след неговата смърт – третият син на Казимеж IV Александър Ягелончик (1501-1506). През 1506 г., когато за крал е избран най-малкият син на Казимеж IV Зигмунд I Стари (1506-1548) и през 1548 г. с избирането на единствения син на Зигмунд I и последен мъжки представител на Ягелонската династия Зигмунд II Август (1548-1572), съблюдаването на династичния принцип на практика превръща избора на крал в процедурна формалност, тъй като в тези два случая просто няма друг ягелонски принц, който можел да бъде избран, но, така или иначе, това ни най-малко не променя *de jure* принципа за изборността на краля като основен водещ принцип в конституционния механизъм, определящ легитимните носители на кралската власт в Полша. Аналогична е ситуацията с великокняжеската власт в другата държава от полско-литовската уния – Литва – където също се утвърждава принципът на изборността, отново реализиран при съблюдаване и на принципа на династичността. По тази причина, през по-голямата част от управлението на Ягелонската династия, свързаните с уния кралство Полша и Велико литовско княжество имат общ владетел[24], а в периода между 1401 и 1447 г., както и през 1492-1501 г., литовските велики князе са преки родственици на полските крале. През 1569 г., в резултат на Люблинската уния, двете държави официално се обединяват в едно общо държавно тяло, наречено Жеч Посполита, в което кралската власт е ограничена и изборна, а водеща роля в управлението на новата държава има аристокрацията.

В Чехия утвърждаването на изборния характер на кралската власт се осъществява през XV в., въпреки че прецеденти в това отношение могат да се открият още в началото на предходното столетие, когато през 1306-1310 г., след убийството на последния крал

---

[22] Ягелонската династия от 1386 до 1572 г., когато се прекратява по мъжка линия, както и през 1575-1596 г. в лицето на последния си представител – кралица Ана Ягелонска, династията Ваза – през 1587-1668 г. и династията Ветин – през 1697-1763 г.

[23] Също както в разгледания по-горе случай с Мария и Ядвига през 1382-1384 г., превърнатото в законова норма изискване полският владетел да пребивава постоянно в Полша, дава възможност на полската шляхта и висше духовенство да не допуснат въобще през 1492 г. като кандидат за трона първородния син на Казимеж IV Владислав Ягелончик, тъй като той вече е крал на Чехия и на Унгария. По същата причина Владислав не е можел да бъде избран за крал на Полша нито през 1501 г., нито през 1506 г.

[24] През 1386-1401 г., 1447-1492 г. и 1501-1569 г. След 1569 г. Литва престава да съществува като отделна държава.

от династията на Пшемисловичите, от избора на чешките панове реално до голяма степен зависи кой от многобройните чужди претенденти ще стане чешки крал[25]. С идването на власт през 1310 г. на Люксембургската династия, обаче, в продължение на следващите повече от сто години, наследственият характер на кралската власт в Чехия отново остава неоспорим. Реалното суспендиране на принципа на наследствеността на кралската власт в Чехия става за първи път през 1421 г. Тогава Сигизмунд Люксембургски, по това време римски, германски, чешки, унгарски, хърватски и далматински крал и бъдещ император на Свещената Римска империя, наследил само две години по-рано чешката кралска корона от брат си Вацлав IV (1378-1419), е свален от престола на Бохемия от въстаналите си поданици по време на хуситските войни, раздиращи Чехия през 1419-1434 г. Този акт е открито посегателство върху принципа на наследствеността на чешката кралска корона и тъй като Чехия, макар и останала без крал, продължава да бъде монархия, от него директно следва, че дотогавашният принцип се заменя от нов, а именно, че чехите имат правото сами да избират своя крал.

В известен смисъл може да се каже, че това е раждането на принципа на изборното начало на кралската власт в чешката монархия през XV в. През следващите тринадесет години след 1421 г. в Чехия има продължително междуцарствие, а на различни чужди владетели и принцове е предлагано да бъдат избрани на чешкия престол[26]. Това

---

[25] За престола на Чехия в този период се борят трима основни кандидати, претендиращи, че имат легитимни права да наследят короната след прекратяването на чешката кралска династия през 1306 г. Това са синът на римския и германски крал Албрехт I (1298-1308) Рудолф фон Хабсбург, чиято покойна леля е първата съпруга на краля на Чехия Вацлав II (1278-1305) и майка на Вацлав III и който се жени за вдовицата на Вацлав II Елжбета Рикса, ставайки крал на Чехия през 1306-1307 г.; херцогът на Каринтия и граф на Тирол Хайнрих, който се жени за най-голямата от живите по това време дъщери на Вацлав II Ана Пшемисловна, благодарение на което два пъти – през 1306 г. и през 1307-1310 г. – заема чешкия трон; синът на римския и германски крал и от 1312 г. император на Свещената Римска империя Хайнрих VII (1308-1313) граф Йохан фон Люксембург, който се жени за сестрата на Вацлав III и на Ана Пшемисловна Елишка, като този брак е в основата на претенциите му към короната на кралство Чехия, чийто крал и в крайна сметка става под името Ян Люксембургски (1310-1346).

[26] В търсенето на нов крал хуситите се ориентират към Полша и Великото литовско княжество. Полският крал Владислав II Ягело отказва предложената му чешка корона, но братовчед му – великият литовски княз Витовт (Витаутас – 1392-1430) първоначално се съгласява да я приеме. Тъй като, обаче, той така и не пристига в Чехия, е обявена детронацията му. Основна роля в опитите за трайно сближаване на отхвърлилото Люксембургската династия чешко кралство с Полша и Литва играе близкият родственик на крал Владислав II Ягело и княз Витовт Зигмунд Корибутович, който е избран първо за наместник на Чехия, а след това и за неин крал (1424-1427),

несъмнено допринася сред чехите да се вкорени разбирането, че кралската власт следва да е изборна и че поданиците имат правото свободно да избират своя крал и да го свалят, ако той е недостоен и не защитава техните интереси. Дори възстановяването след битката при Липани през 1434 г. на Зикмунт I (както се нарича като чешки крал Сигизмунд Люксембургски) като крал на Бохемия, херцог на Силезия и маркграф на Моравия и Лужице[27] и повторната му коронация през 1436 г., в Чехия не се възприемали единствено като реализиране на династичните му права. За чехите тези актове са не само израз на наследствения принцип по отношение на кралската корона, но също така и на принципа на изборността, тъй като именно те са се съгласили да приемат отново Сигизмунд за свой крал. Същото се отнася и за приемника му Албрехт Австрийски, който дължи получаването на чешката корона от една страна на наследствените права по линия на жена си – единствената дъщеря и наследница на Сигизмунд Елизабет Люксембургска, по силата на които той следвало да стане крал на Чехия *de jure uxoris*, но от друга страна – и по линия на избора му от сейма в Прага на 27 декември 1437 г., с което той е предпочетен пред лансираната кандидатура за чешкия престол на полския принц Казимеж Ягелончик[28].

В следващите години след смъртта на крал Албрехт[29], принципът за изборността на чешкия крал се утвърждава окончателно и именно той вече е водещ при заемането на трона, въпреки че паралелно с него в

въпреки че никога не е коронясан и не получава международно признание като такъв. Вж. **Bartoš F. M.** Kniže Zikmund Korybutovič v Čechach. – Sbornik historicky, t. VI, 1959, 171-221.

[27] Такава е официалната титулатура на краля на Чехия през XV в. като владетел на всички земи на чешката корона. Нерядко чешките крале са владеели и други ленове в рамките на Свещената Римска империя, но те не са били част от земите на чешката корона в тесния смисъл на това понятие. Вж. **Кънев, Н.** Хабсбургско-ягелонския династичен договор от 1515 година и неговото значение за геополитическите реалности в Централна Европа през XVI век. – В: Култура и геополитика. Исторически и философски интерпретации, Бургас, 2012, 49.

[28] Братът на тогавашния полски крал Владислав III и бъдещ полски крал Казимеж IV (1447-1492).

[29] На 27 октомври 1439 г. Освен крал на Чехия (1437-1439), той е и римски и германски крал под името Албрехт II (1438-1439) и херцог на Предна Австрия под името Албрехт V (1404-1439), а също така и крал на Унгария, Далмация, Хърватия и Славония (1437-1439), херцог на Силезия и маркграф на Лаузиц (1437-1439) и маркграф на Моравия (1423-1439), а смъртта му предизвиква криза във властта в почти всички негови владения и допринася за политическата дестабилизация на тази част на Европа. За Албрехт II вж. **Hödl, G.** Albrecht II. Könnigtum, Reichsregierung und Reichsreform, Graz, 1978; вж. също **Кънев, Н.** Хабсбургско-ягелонския династичен договор, 47, 53; **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 338.

общия случай продължават да се съблюдават и принципите на династичността и наследствеността на кралската власт. По отношение на последните е налице очевидна еволюция, като династичните и наследствените права вече не са основание за директно заемане на престола, а само основание, макар и от най-висш порядък, за избирането на носителя на тези права на чешкия престол.

Несъмнено, цялостната ситуация в Чехия през този период способства за упадъка на самата кралската власт и авторитет въобще и респективно – за накърняването на наследственото начало на кралската власт и за фактическото доминиране на принципа за изборност на монарха. Наследникът на Албрехт Хабсбургски и негов единствен жив син Ладислав, наричан Похроубек (или Постум, т.е. Посмъртни, тъй като е роден три месеца след неочакваната смърт на баща си), е признат от чехите за техен законен крал почти веднага след раждането му през февруари 1440 г., но официално не е коронясан и в продължение на много години в страната цари анархия. Започват открити борби между католици и утраквисти, а кралската власт практически не функционира, както поради невръстната възраст на Ладислав и неговото отсъствие (през 1440 г. майка му го изпраща заедно със сестрите му в Австрия под попечителството на техния родственик – новия римски и германски крал и бъдещ император на Свещената Римска империя Фридрих III), така и поради твърде дългата липса на реално действащо регентство. Последното се дължи на факта, че почти през цялото време до смъртта си през 1442 г. кралицата-майка Елишка (т.е. Елизабет Люксембургска) е извън кралството, заета с борбата нейният син да получи и полагащата му се унгарска корона, а чехите отказват да признаят Фридрих III за опекун на детето-крал (а след 1442 г. – и за регент на кралството), поради което Фридрих не може да наложи властта си от името на Ладислав над чешкото кралство. В Чехия управлението все повече преминава в ръцете на регионалните военно-политически съюзи, като лидерът на един от тях – Иржи от Подебради – се превръща във водач на утраквистите в кралството и през 1448 г. превзема Прага и става фактически господар на страната. През 1450 г. той е избран за върховен земски управител на всички земи на чешката корона и на три пъти е регент на Чехия (през 1448, 1452-1453 и 1457-1458 г.). През 1452 г. Фридрих III е принуден да върне намиращия се до този момент под неговото попечителство в Австрия Ладислав Похроубек, с което се слага и край на опитите на Фридрих от негово име да претендира за управлението на Чехия и Унгария. През 1453 г. Ладислав е тържествено коронясан за чешки крал, въпреки че и след това реално властта остава в ръцете на Иржи от Подебради.

Макар че през целия този период кралят продължава да олицетворява върховната власт в страната, централната власт всъщност се представлява от чешкия сейм и от Иржи от Подебради във функцията му на земски управител и регент на Чехия. След смъртта на едва седемнадесетгодишния крал Ладислав през ноември 1457 г., който така и не успява да се ожени и съответно няма потомство, именно Иржи и сеймът на чешките панове ще са тези, които ще определят кой ще заеме трона на Чехия. Сред множеството претенденти за чешката корона най-сериозни били правата върху нея (по наследствена линия въз основа на родството си с покойния крал) на представителите на две от най-влиятелните централноевропейски династии – полските Ягелони и саксонските Ветини[30]. Въпреки че не може да се похвали с родствени връзки с който и да е от предходните чешки крале и няма абсолютно никакви наследствени права над чешкия престол, своята кандидатура за него издига и самият всесилен регент Иржи от Подебради и именно той е избран за крал на Чехия на 2 март 1458 г. от специално свикания да избере нов чешки владетел сейм на пановете в кралството. Това е върхната точка в утвърждаването на изборното начало на кралската власт в Чехия. Новият крал, който при това не е католик, а утраквист, заема престола единствено и само по силата на извършения избор и при пълно игнориране на каквито и да е наследствени и династични права, с което се демонстрира, че кралската власт в Чехия е изцяло изборна и единствено изборът на един крал е легитимното му основание да бъде такъв. От този момент насетне изборният характер на кралската власт остава неоспорим поне до 1620 г., когато император Фердинанд II със сила прогонва избрания за чешки крал рейнски пфалцграф и курфюрст Фридрих V (чийто избор през 1618 г. става и повод за избухването на Тридесетгодишната война) и се разправя жестоко с чехите, заради това, че са погазили наследствените му права над короната на кралство Чехия.

Последната крачка в утвърждаването на абсолютната и неограничена от никакви други принципи при осъществяването й изборност на кралската власт в Чехия, отново е свързана с името на Иржи от Подебради. Тя се изразява в игнорирането на презумпцията, че когато кралят оставя преки свои мъжки потомци, изборът на нов крал задължително се свежда само до тях. Тъй като чешкото кралство при

[30] Претенциите им се основават на наследствените права върху чешката корона по линия на двете сестри на Ладислав Похроубек. Ана, по-голямата дъщеря на Елишка Люксембургска и Албрехт Хабсбургски, е омъжена за ландграфа на Тюрингия Вилхелм III Саксонски (1445-1482), а съпруг на втората дъщеря на Елишка и Албрехт, носеща името на майка си, е полският крал Казимеж IV Ягелончик. Вж. **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 338.

управлението на крал Иржи (1458-1471) е обградено почти отвсякъде от врагове и води продължителни и изтощителни войни, довели до загубата на Моравия, Лужице и Силезия, то се нуждае от разкъсване на враждебното обкръжение и от намиране на силни съюзници. По тази причина, въпреки че има двама сина, които биха могли да бъдат потенциални наследници на трона, Иржи свиква през 1469 г. в Прага общочешки сейм, от който поисква да определи за наследник на чешката корона първородния син на полския крал Казимеж IV Владислав Ягелончик, който по линия на майка си е внук на крал Албрехт и на кралица Елишка Люксембургска и съответно – племенник на крал Ладислав Похроубек. Сеймът действително избира Владислав Ягелончик за наследник на чешката корона. Две години по-късно – през 1471 г., след смъртта на крал Иржи от Подебради, по предложение на вдовицата на последния, чешките панове, сред които са и собствените синове на Иржи, потвърждават този избор и Владислав е коронясан за крал на Чехия[31].

При Владислав IV Ягелончик (1471-1516) кралската власт в Чехия отслабва, като съществена роля за това има самият крал, който прави множество сериозни отстъпки на едрите панове и въобще на дворянското съсловие, включително и срещу съгласието им да изберат единствения син на Владислав Лудвик Ягелончик за следващ чешки крал. Преминаването на водещата роля в управлението на страната от краля към пановете и отслабването на кралската власт не позволяват изборното й начало да се подлага на съмнение. Тъй като, обаче, кралят в голяма степен се превръща във фигурант, това има за следствие и доста по-безпроблемното заемане на чешкия престол от най-близкия пряк наследник на всеки един предходен крал, т.е. налице е и едно съвсем формално усилване на легитимисткия принцип на наследствеността. Макар и чрез избор, винаги законният наследник става следващ крал, така че всъщност, подобно на ситуацията в Полша, в Чехия поне до XVII в. двете основни начала – на изборността и на наследствеността на кралската власт – вървят ръка за ръка, без взаимно да се отричат, като първото от тях, поне погледнато от формално-юридическата страна на въпроса, определено е водещо, но при фактическо съобразяване с второто, което позволява съществуването на чешки кралски династии. Когато през 1516 г. крал Владислав Ягелончик умира, следващ крал става синът му Лудвик. Когато през 1526 г. на свой ред Лудвик умира (загинал в битката при Мохач) без да остави потомство, след два месеца за чешки крал е избран Фердинанд I Австрийски, тъй като той е женен за единствената сестра и наследница на Лудвик и като такъв е негов

[31] Вж. **Кънев, Н.** Хабсбургско-ягелонския династичен договор, 48-49.

законен наследник[32]. От 1526 г. насетне, всички следващи чешки крале до края на съществуването на самата монархия в Чехия са от династията на австрийските Хабсбурги[33].

Подобна еволюция от наследствена към изборна монархия в разглеждания период се извършва и в Унгария и инкорпорираното чрез уния в нея хърватско-далматинско кралство. В основата й стои стремежът на станалите твърде могъщи унгарски магнати да ограничат кралската власт и да я контролират, а възможността да избират краля е твърде сериозен инструмент в това отношение. Идеологически това е обосновано чрез лансираната през XIV-XVI в. в унгарското кралство теза, че наследствеността на короната на Св. Ищван[34] се разпростирала само над преките му потомци, т.е. тя се отнася само до представителите на изконната унгарска владетелска династия на Арпадите, прекратила съществуването си със смъртта на крал Андраш III през 1301 г., както и до членовете на Анжуйската династия, призната за пряко произхождаща по женска линия от Арпадите и съответно поради тази причина – и за законен продължител и наследник на първия унгарски владетелски дом[35].

Първите по-сериозни наченки на тенденцията унгарския крал да заема трона не само по наследство, но и в резултат на одобрението (а оттам – и на избора) на унгарските и хърватските магнати, датират още от 90-те г. на XIII в. Те са свързани с проблемите около признаването на

---

[32] Договорните споразумения между император Максимилиан I Хабсбург и крал Владислав Ягелончик също предвиждали, че в случай, че Лудвик умре без да остави потомство, негови единствени наследници ще са сестра му Ана и нейният съпруг Фердинанд. Вж. **Кънев, Н.** Хабсбургско-ягелонския династичен договор, 61-63.

[33] С единственото изключение на вече споменатия по-горе крал Фридрих Пфалцки (1618-1620).

[34] Традиционно унгарската корона (а от там – и самото унгарско кралство) е назовавана така по името на канонизирания за светец след смъртта си Ищван I Велики (997-1038). Ищван I е първият унгарски владетел, получил кралска корона (през 1000 г. от папа Силвестър II) и от него насетне всички монарси на Унгария носят титлата крал.

[35] Правата на Анжуйската династия върху короната на Унгария са утвърдени от апостолическия престол, като сестрата на крал Ласло IV (1272-1290) Мария, жена на неаполитанския крал Карло II Анжуйски (1285-1309), е призната от папата за единствена наследница на унгарския трон. През 1290 г. папа Николай IV (1288-1292) обявява Мария за кралица на Унгария и анулира правата на всички други възможни наследници на короната на Св. Ищван. През 1291 г. Мария предава титлата *крал на Унгария, Далмация, Хърватия, Славония и Лодомерия* и правата над кралството на своя първороден син и основател на унгарския клон на Анжуйската династия Карло-Мартело, чийто син е първият действителен крал на Унгария от Анжуйския род Роберт Карой I (1308-1342). За родствените връзки между последните Арпади и Анжуйския дом вж. напр. **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 19, 29-30.

законността и на избора на крал Андраш III (1290-1301), тъй като той, макар и всъщност да е последният мъжки представител на рода на Арпадите, принадлежи към странично разклонение на династията, тъй като е първи братовчед на крал Ищван V (1270-1272) – бащата на своя непосредствен предшественик Ласло IV. Това създава възможност законни претенции към короната да бъдат изявени по линия на сестрите на бездетния Ласло IV и на тяхното потомство. Борбите за унгарския престол се разгарят с още по-голяма сила след 1301 г. и продължават до 1314 г., като особено през 1301-1308 г. позицията на светските магнати и на висшите църковни прелати е решаваща за това кой от претендентите ще стане унгарски крал. Всъщност различните претенденти, които през този период се възкачват на трона – синът на чешкия крал Вацлав II и бъдещ чешки крал Вацлав III през 1301 г. (под името Венцел или Ласло V Чех, както официално е коронясан), баварският херцог Ото III през 1305 г. (под името Бела V) и Роберт Карой I Анжуйски през 1308 г. – стават крале на Унгария *de jure* по силата на наследствените си права и на роднинство си по женска линия с династията на Арпадите, но *de facto* – заради направения в тяхна полза избор на част от магнатите и висшия клир на кралството. Събитията през тези бурни години са важни за развитието и укрепването на тенденцията към изборност на кралската власт, тъй като, макар и наследственият характер на властта на унгарския монарх юридически все още да не се променя, се създават и прецеденти на фактическа изборност на краля от неговите поданици, и съответните нагласи сред аристокрацията на страната, които несъмнено благоприятстват твърде много бъдещото налагане на принципа на изборността като доминиращ по отношение короната на Св. Ищван.

Укрепването на кралската власт при Роберт Карой I (1308-1342) и Лайош I Велики (1342-1382) се явява естествена бариера за развитието на тенденцията за изборност на короната, така че почти до края XIV в. принципът на наследствеността остава неоспорим. Условия за възраждане на тенденцията за постепенно налагане на изборна кралска власт, в ущърб на наследствения принцип, се създават след кончината на Лайош Велики. Лайош обявява за единствена наследница на обширните си владения по-голямата си дъщеря Мария и през 1382 г. тя става кралица на Унгария *suo jure*, по силата на наследствените си права и без каквато и да е необходимост от избор, а тъй като е още малолетна, регент от нейно име през следващите пет години става кралицата-майка Ержбет[36]. Скоро, обаче, избухва продължителна и твърде ожесточена

[36] Елисавета, дъщеря на босненския бан Стефан II Котроманич (1314/24-1353). Вж. **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 177.

борба за престола. Благородниците от южна Унгария и от хърватско-далматинското кралство се обявяват против заемането на трона от жена и особено – против кралицата-майка, която не признават за регент. Те избират за крал на Унгария, Хърватия и Далмация краля на Неапол Карло III (1382-1386), който по това време е глава на неаполитанския клон на Анжуйската династия и открито изявява династичните си претенции да бъде признат за законен наследник на трона на Лайош I. Той завладява първоначално Далмация и Хърватско, а скоро след това – и по-голямата част от Унгария и през 1385 г. официално е коронясан за унгарски крал под името Карой II, но на следващата година е убит от противниците си в резултат на заговор. Убийството на Карой II не слага край на междуособната война, тъй като синът му, ползвайки се с подкрепата най-вече на хърватите, се обявява за унгарски крал под името Ласло и контролира не малка част от страната (и на първо място – Далмация, която запазва повече от две десетилетия). Конфликтът между регентката и неаполитанските Анжуйци се усложнява и от намесата на годеника на младата кралица Сигизмунд Люксембургски, който с поддръжката на брат си, нахлува с военни сили в северните области на кралството. Унгарската кралица Мария (1382-1395) е сгодена още през 1374 г. от баща си Лайош I за втория син на император Карл IV – бранденбургския курфюрст Сигизмунд, който е брат на Венцел Люксембургски – римски и германски крал (1378-1400) и крал на Чехия (под името Вацлав IV – 1378-1419). По силата на този брак, след сватбата си с Мария, Сигизмунд е трябвало да стане унгарски крал. След 1382 г., обаче, кралицата-майка, страхувайки се, че ако Сигизмунд Люксембургски се ожени за Мария и стане крал, тя вече няма да бъде регент на кралството, се опитва да анулира годежа им и дори влиза в преговори за нов брачен съюз между дъщеря си и брата на френския крал Шарл VI херцог Луи д'Орлеан. За да попречи на плановете й, на Сигизмунд му се налага да действа със сила, нахлувайки с войски в Унгария и през 1385 г. най-накрая постига бракосъчетанието си с Мария Анжуйска, в резултат на което става неин крал-консорт, а след убийството на Ержбет от хърватските поддръжници на Ласло Анжуйски през януари 1387 г., през март с. г. в Секешфехервар е коронясан под името Жигмонд за крал на Унгария *de jure uxoris* (1387-1437).

Смъртта на кралицата Мария Анжуйска през 1395 г. означава и прекратяване на династията в Унгария и именно от този момент кралската власт в страната преминава от наследствена в изборна, тъй като маджарските благородници и духовенството не подкрепят династичните права върху трона на неаполитанските Анжуйци (които се намират непосредствено след дъщерите на Лайош Велики в линията на наследяване на короната на Св. Ищван) и предпочитат да я оставят в

ръцете на крал Жигмонд. Жигмонд Люксембургски е станал унгарски крал благодарение на правата на вече покойната си съпруга и тъй като този брак не е оставил наследници на трона, т. е. според унгарците линията на законно наследяване на престола е безвъзвратно прекъсната, след кончината на Мария Жигмонд, както и всички следващи унгарски монарси след него, могат да бъдат само изборни, но не и наследствени крале. Годината 1395 е година – вододел за кралската власт в земите на короната на Св. Ищван, тъй като *de jure* тогава Унгария се превръща от наследствена в изборна монархия.

Превръщането на унгарското кралство в изборна монархия не означава, че правата върху короната, произтичащи от кръвно родство или сродяване, вече нямат значение. Напротив, те остават основен аргумент при извършването на избора на монарх, но все пак само това и нищо повече. От този момент нататък, чак до края на XVIII в., троновете на неразривно свързаните чрез персонална уния кралства Унгария, Далмация, Хърватия и Славония могат да бъдат заети само след законно осъществения избор на всеки нов крал. След смъртта на Жигмонд Люксембургски през 1437 г., в Пожон през декември с. г. за крал е избран неговият зет Албрехт Хабсбургски, който е коронясан в Секешфехервар на 1 януари 1438 г. [37]

През 1439 г. Албрехт умира от дизентерия по време на подготовката на поход срещу османците и престола отново остава вакантен. Бременната кралица Ержбет Люксембургска, като дъщеря на Жигмонд и вдовица на Албрехт, е избрана за регент на кралството до провеждането на избор за нов крал, който щял да се проведе едва след като тя роди, така че тя и детето ѝ също да имат възможност да са кандидати за трона. Въпреки че е единствената дъщеря и наследница на Жигмонд Люксембургски, претенциите ѝ да бъде коронясана за държавен глава като кралица *de suo jure* и монарх на Унгария са отклонени, тъй като тя не е дъщеря на последната унгарска кралица *suo jure* Мария Анжуйска, а баща ѝ и следователно – и тя самата, нямат наследствени права над унгарската корона. Тогава Ержбет Люксембургска, подготвяйки се за предстоящия избор, се опитва да обоснове свои наследствени права върху короната, идващи от една страна по женска линия от династията на Арпадите, а от друга – по линия на прабаба си Елишка Чешка, майката на дядо ѝ император Карл IV – и от заемалия унгарския престол чешки крал Вацлав III. Разчитайки на тези права, както и на оформилата се значителна и много влиятелна

[37] За унгарското кралство през периода 1382-1438 г. вж. **Engel, P. – N. C. Tóth** Itineraria Regum et Reginarum Hungariae (1382-1438), Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 2005.

групировка от нейни привърженици, тя се надява да наклони избора в полза на себе си и на родения си през февруари 1440 г. син Ласло Постум. При избора на нов монарх в началото на 1440 г. по-голямата част от унгарската аристокрация, макар и да не оспорва правата на Ержбет и Ласло, решава, че изборът трябва да се извърши по целесъобразност, тъй като, в условията на растяща османска заплаха, кралството се нуждае от дееспособен владетел, а не от жена или дете на престола и съответно избира на него полския крал Владислав III Ягелончик, който е коронясан за унгарски крал през юли 1440 г. в Буда под името Уласло I (1440-1444). На Ержбет е предложено да се омъжи за новоизбрания крал Уласло I и по този начин като негов консорт да запази положението си на унгарска кралица. Въпреки, че първоначално се съгласява да приеме избора на унгарската аристокрация, Ержбет, опряна на партията на своите привърженици и на помощта на Австрия, организира още през май коронацията в Дьор на тримесечния си син за крал като Ласло V и успява да постави под свой контрол западноунгарските и словашките области, след което изпраща на сигурно място при Фридрих III в Австрия кралските регалии, както и самия Ласло V[38]. Несъобразеното с наследствените права прилагане на принципа на изборността по отношение на кралската власт в Унгария, води до избухването на истинска гражданска война в страната, в която Ержбет продължава да се бори за трона от името на сина си до смъртта си през 1442 г.

След гибелта на Уласло I в битката при Варна през 1444 г., най-после намиращият се в Австрия Ласло V Постум е избран за крал на Унгария през 1445 г., но опекунството на римския и германски крал Фридрих III над него е категорично отхвърлено и по тази причина за регент е избран трансилванският воевода Янош Хуняди. Коронацията на Ласло V е осъществена чак през 1453 г., когато е обявен за пълнолетен, но още през 1457 г. кралят, въвлечен в борбата между клановете Хуняди и Цили, последователни жертви на която стават последният граф Цили (убит от по-големия син на починалия предишната година Янош Хуняди Ласло) и Ласло Хуняди (екзекутиран по заповед на краля заради убийството на Улрих фон Цили), е принуден да бяга от страната в резултат на метежа на привържениците на Хуняди.

---

[38] Ладислав Хабсбург (или Ласло Постум) като унгарски крал обичайно се води за Ласло V (1445-1457), но също така нерядко се приема и за Ласло VI (ако за Ласло V се счита коронясаният под това име за крал на Унгария през 1301 г. бъдещ чешки крал Вацлав III, когото, обаче, унгарците предпочитат да наричат само крал Венцел) или дори за Ласло VII (ако освен Ласло Чех, се брои и неаполитанския крал Ладислао Анжуйски, който между 1386 и 1409 г. претендира, че е крал на Унгария под името Ласло V (или съответно Ласло VI).

Той отвежда със себе си в Прага и по-малкия от братята Хуняди – Матиаш, наречен Корвин. На 23 ноември 1457 г. Ласло V умира в Чехия, а в Унгария през януари 1458 г., под натиска на дребното и средно дворянство, магнатите избират Матиаш Корвин за унгарски крал. Крал Матиаш I Корвин (1458-1490) заема трона изцяло по силата на избор, без да има каквито и да е, дори най-малки, наследствени права върху него и това е една от върхните точки в тенденцията за доминиране на изборното начало не само в Унгария, но и въобще в късносредновековните европейски монархии.

През април 1490 г. Матиаш Корвин умира без да остави законнородено потомство и за унгарския трон са издигнати няколко много сериозни кандидатури – на незаконния син на предишния крал – Янош Корвин, на втория син на полския крал Казимеж IV и бъдещ полски крал Ян I Олбрахт и на неговия по-голям брат – чешкия крал Владислав Ягелончик, които са синове на една от сестрите на Ласло V, както и на австрийския ерцхерцог Максимилиан, чиито права произтичали от унгарско-австрийския договор за взаимно наследяване, сключен през 1463 г. При извършването на избора унгарският светски и църковен елит се съобразява преди всичко със собствените си интереси, а не с права, произтичащи от междудържавни договори или от родствени връзки. През юли 1490 г. короната е предоставена на Владислав Ягелончик, коронясан за крал на Унгария под името Уласло II (1490-1516)[39]. През 1516 г. единственият син на Уласло II Лайош II (1516-1526) заема престола по силата на предварително извършения негов избор за наследник на короната. През 1526 г., след гибелта на Лайош II в битката при Мохач, дори се стига до избора на двама противостоящи си един на друг унгарски крале – Фердинанд I Хабсбургски (1526-1564) и Янош Сапояй (1526-1540), довело до продължилото почти половин век – чак до 1570 г. оспорване на короната на унгарското кралство между двата рода Хабсбург и Сапояй.

През XV в. изборният характер на кралската власт в Унгария се утвърждава трайно и неоспоримо. Принципът за изборността на унгарските владетели укрепва до такава степен, че впоследствие нито последователното съблюдаване на династичното начало (толкова последователно, че от един момент насетне дори създава впечатление за реабилитация на наследствения принцип) – първо при управлението на Ягелоните, а след това и при това на Хабсбургите, нито постепенното засилване на авторитета на короната при последните, е в състояние да го постави под съмнение и той остава неоспорим чак до края на XVIII в.

[39] Вж. **Кънев, Н.** Хабсбургско-ягелонския династичен договор, 49 и 60-61.

Северноевропейските кралства – Дания, Швеция и Норвегия – в началото на разглеждания период имат различни изходни позиции по отношение на развитието на тенденциите към изборен или наследствен характер на кралската власт, въпреки че тя има еднакъв произход и в трите държави. В рамките на XIV-XV в., обаче, въпросните тенденции в Дания, Швеция и Норвегия постепенно се уеднаквяват и синхронизират, за което несъмнено способства най-вече политическото им обединение през 1397 г. чрез Калмарската уния и общата им историческа съдба през по-голямата част от следващите около сто и тридесет години.

В Дания двата противоположни принципа – на наследствеността и на изборността на кралската власт съществуват успоредно и се преплитат по своеобразен начин. След 1047 г., в продължение на над триста години, всички датски крале са представители на една и съща династична линия, водеща началото си от крал Свен II Естридсен (1047-1074), но липсата на достатъчно ясни правила по отношение правото на наследяване на престола, както и все по-нарастващата мощ на аристокрацията в кралството, водят до оформянето на истинска симбиоза на наследственото и изборното начало, като се налага традицията кралят да се избира от светската аристокрация и висшето духовенство, но само измежду представителите на кралския род. През XII в. понякога се стига до избор на двама или дори на трима едновременно управляващи в Дания крале, издигнати от благородниците от различните части на кралството и едва крал Валдемар I Велики (1146-1182, от 1157 г. еднолично), при който започва продължителен процес на засилване на кралската власт, успява да наложи през 1157 г. окончателно правилото, че в Дания може да има само един крал. Пак той, през 1170 г., въпреки съпротивата, обявява сина си Кнут за единствен пряк наследник на престола и го коронясва за крал и за съуправител на кралството, с което заобикаля останалите си родственици и необходимостта от избор на крал след смъртта си. По подобен начин действат и повечето от следващите датски крале до началото на XIV в. В периода от 1157 г. до 1319 г. само веднъж правата на прекия наследник са пренебрегнати – през 1252 г., когато след смъртта на крал Абел (1250-1252), поради отсъствието на неговия син от страната в този момент, за крал на Дания е избран братът на покойния владетел – Кристофер I (1252-1259). През този период на практика водещо е наследственото начало, но без *de jure* то да бъде обявено за такова, като традицията, свързана с избора на датския крал, ни най-малко не се отрича, нито пък в конституционно отношение се правят опити за премахването й. Тя само се заобикаля, доколкото това е възможно законно. Още след началото на XIV в., обаче, в пряка връзка с

отслабването на кралската власт, увеличаването на ролята на данехофа[40] и настъпилата в страната феодална анархия, вече може да се наблюдава все по-голямото засилване на тенденцията за изборност на датската корона, доминираща над наследственото начало на кралската власт, като следва да се подчертае, че това доминиране като цяло, обаче, не излиза извън рамките на отколешните традиции, свързани с изборност на краля, но при зачитане на династичните права. През 1319 г., след като умира крал Ерик VI Менвед (1286-1319), без да остави мъжко потомство, тронът по наследствено право се полагал на неговия най-близък родственик – единствения му жив по това време брат Кристофер и той е избран за крал от датската аристокрация. В същото време, обаче, една съвсем не малка част от дворянството демонстрирала уважението си към правата над короната на неговия братовчед – херцога на Шлезвиг Ерик II[41] и дори се отказва да признае за крал Кристофер II. Под угрозата Ерик Шлезигски да бъде избран на датския престол, Кристофер II е принуден да подпише официално споразумение с дворянството, което им гарантирало широки привилегии и освобождаване от задължението им да воюват извън пределите на кралството. Споразумението ограничавало твърде много властта на краля за сметка на данехофа и на ригсрода и особено възможностите му да налага данъци и налози. Едва след това Кристофер II получил общо признание и е коронясан за крал на Дания през 1320 г., цяла година след смъртта на Ерик VI. През 1326 г. е свален от трона от стремящата се към пълно всевластие аристокрация, начело с немските холщайнски графове. На негово място е избран крал Валдемар III (1326-1330)[42], който още не е навършил дванадесет години, поради което регент става един от най-могъщите васали на датската корона – графът на Холщайн-Рендсбург Герхард III (1304-1340)[43]. Новият крал е принуден да се откаже от Шлезвиг, като подпише т. нар. Constitutio Valdemariana,

[40] Съсловен представителен орган, доминиран от магнатите и висшите прелати на кралството – вж. **История на средните векове**. Под ред. на С. Д. Сказкин. София, 1974, с. 422. Данехофът е свикан за първи път през 50-те год. на XIII в. при управлението на крал Кристофер I и съществува до 1413 г. (когато е заменен изцяло от кралския съвет – ригсрод), като играе важна роля в управлението на Дания до края на XIV в.

[41] Той по пряка мъжка линия е правнук на крал Абел, чийто синове през 1259 г. са пренебрегнати в полза на чичо си – крал Кристофер I, който пък е дядо на Кристофер II.

[42] Син на починалия през 1325 г. херцог на Шлезвиг Ерик II и самият той херцог на Шлезвиг под името Валдемар V (1325-1326 и 1330-1364).

[43] Холщайн е част от Германия, но през този период повечето от холщайнските графове имат владения и в Дания, поради което се намират едновременно под сюзеренитета и на императорите на Свещената Римска империя и на датските крале.

ограничаваща още повече кралската власт През 1329 г. част от датските дворяни, заедно с граф Йохан III фон Холщайн-Кил (1321-1359), недоволни от нарасналото могъщество на регента, се обявяват против него и Валдемар III и през февруари 1329 г. отново избират Кристофер II за крал на Дания. През 1330 г. се стига до компромис и вече шестнадесетгодишният Валдемар III се отказва от трона в замяна на признаването му за наследствен херцог на Шлезвиг от Кристофер II, който повторно е коронясан за крал, но е изцяло зависим от подкрепата на граф Йохан фон Холщайн-Кил и на неговите привърженици. През 1331 г. се стига до война с граф Герхард III, в която Кристофер II и Йохан фон Холщайн-Кил са победени, а престолонаследникът Ерик загива. През 1332 г. холщайнските графове се съюзяват и се обявяват отново против краля, а той е принуден да се примири, като на практика губи всякаква власт и запазва само кралската си титла. През август с. г. Кристофер II умира, а след смъртта му, въпреки че директни законни права върху короната имат синовете му Ото и Валдемар, както и братовчед им – бившият крал Валдемар III, избор за нов крал така и не се провежда. През 1332-1340 г. Дания е кралство без крал, в него анархията продължава, като близо половината от неговите територии са загубени. Върховната власт в страната се упражнява от всесилния граф Герхард фон Холщайн-Рендсбург, обявил се за регент и управител на кралството, а братовчед му – граф Йохан фон Холщайн-Кил получава под своя власт значителна част от източните датски територии и Сконе. Опитът през 1334 г. на престола да бъде възкачен синът на Кристофер II Ото е осуетен със сила от Герхард фон Холщайн-Рендсбург, а принцът е затворен в тъмница.

Събитията от 1319-1340 г. показват не само упадъка на кралската власт, но и нарушаването на традиционния баланс между изборното и наследственото начало при заемането й. Тенденцията за усилването на тези нейни черти, които й предават доминиращо изборен характер, е очевидна. Кралят не само че се избира, но и за да заеме трона, той вече трябва да подписва харта, която го ограничава в полза на светската и църковната знат. Признаването на първородния син на краля за престолонаследник – както се случва през 1324 г. със сина на Кристофер II Ерик – фактически вече също се реализира чрез избор и не може да бъде едностранно наложено от владетеля, което лишава последния от възможността да заобикаля принципа за изборност на короната. Дори и получено, обаче, въпросното признание не отменя необходимостта от повторното му одобрение след смъртта на краля, т.е. от потвърждаване на вече веднъж направения избор, за да може престолонаследникът на свой ред да стане крал на Дания. Тенденцията за изборност се развива и към посока на утвърждаване на схващането,

че след като кралят (респективно – престолонаследникът) се избира, то той може и да се сваля законно от преките васали на короната и съответно тогава да се пристъпи към избор на нов, както и се случва през 1326 г. и през 1329-1330 г. Осемгодишното междуцарствие поражда опасен прецедент, който освен всичко останало, обезличава още повече и без това доминирания от принципа на изборността наследствен принцип по отношение на кралската власт, като подчертава не само, че именно влиятелните магнати са тези, които избират по свое усмотрение новия крал сред родствениците на предишните датски крале, но и че те са тези, които решават кога (и дали) ще изберат нов крал! Игнорирането на кралските наследници по време на междуцарствието и репресиите, на които е подложен старшия сред тях – принц Ото Кристоферсен, показват, че тогава на наследствените права се гледа само като на предпоставка за евентуален избор на трона, но не и като на гаранция за осъществяването на този избор, а още по-малко – като на достатъчно само по себе си основание за заемането на престола.

Временното усилване на кралската власт в Дания при Валдемар IV и Маргрете I – последните представители на династията Естридсен, макар и да е свързано с известна реабилитация на наследственото начало в съотношението между двата интересуващи ни принципа, не променя съществено тенденцията към доминиращо изборен характер на датската монархия. Дори с избора за крал на третия син на Кристофер II, Валдемар IV Атердаг (1340-1375), се дава пример едновременно и за съобразяване с принципа на наследствеността и за пренебрегването му, тъй като са погазени правата на намиращия се в тъмница още от 1334 г. по-голям негов брат Ото, който е освободен едва през 1341 г., след като Валдемар IV вече се е затвърдил на престола. При Валдемар IV укрепва значението на кралския съвет (тогава се утвърждава и неговото наименование ригсрод), който в бъдеще – през XV и XVI в. – ще играе основна роля в изборната датска монархия, включително и тази на елективен орган, извършващ избора на датския крал. В резултат на загубената от Дания война от 1367-1370 г. със съюза на севернонемските градове – Ханзата – допълнително се усложнява въпросът за начина, по който занапред ще се заема датският трон. Съгласно една от клаузите на подписания Щралзундски мирен договор (1370 г.), никой не можел да бъде избран за крал на Дания, ако не получи преди това съгласието на Ханзата, а по този начин, освен че се ограничавал суверенитета на датското кралство, се създавала още една допълнителна предпоставка реализирането на принципа на изборността на кралската власт да се осъществява при пренебрегване на наследствените права върху престола.

Със съгласието на риксрода, след кончината на Валдемар IV Атердаг, властта над Дания е поета от единственото му живо по това време дете – кралица Маргрете I (1375 и 1387-1396). За пръв път кралството има за монарх кралица, но заемането на трона от Маргрете I не представлявало юридически проблем, първо, защото правото жена да може да бъде избрана на престола при липса на законни мъжки наследници, е установено още в началните години от управлението на Ерик V (1259-1286), при това – след специално получената санкция за това на папа Урбан IV (1261-1264) и второ – защото Маргрете I е избрана от данехофа и от ригсрода, превърнал се вече в суверенния орган, законно осъществяващ избора на датския монарх. Кралицата, която е съпруга на краля на Норвегия Хакон VI (1343-1380), се радва на популярност и уважение както в Дания, така и в Норвегия и дори в Швеция[44], но добре разбира, че като жена все пак е уязвима заради силата на традицията, че начело на кралството трябва да стои крал. През 1375-1376 г. в Дания сериозно се обсъжда възможността да се избере крал, като алтернативите са две – синът на починалата през 1370 г. по-голяма сестра на Маргрете – Албрехт IV фон Мекленбург-Шверин (който дава съгласието си да бъде избран на датския трон)[45] и синът на самата Маргрете – петгодишният принц Олаф, който е наследник на норвежкия трон. Маргрете I използва в максимална степен положението и авторитета си и осигурява избора на своя син за датски крал под името Олаф III (1376-1387), както и поради малолетието му – съответно на себе си за регент на Дания, запазвайки властта в една по-приемлива за поданиците й форма. След като Олаф III умира през 1387 г., Маргрете I отново е избрана за кралица на Дания и остава такава до абдикацията си като монарх на страната през 1396 г., въпреки че продължава да е фактическият управник на кралството до самата си смърт през 1412 г.

Определено Маргрете I има огромен авторитет, който прави практически властта й неоспорима и тя не случайно се превръща в първия монарх, успял да обедини коронite на всички скандинавски кралства в свои ръце. Но въпреки това, тя никога не си прави илюзии, че може да установи *de jure* наследствена кралска власт и никога не оспорва принципа на изборността на датската (както и на шведската) корона, а умело го манипулира, за да утвърди положението си и за да осигури възкачването на троновете на Дания, Швеция и Норвегия на

[44] Съпругът й е бил избран и за шведски крал в под името Хакан II (1362-1364) и дори след 1364 г. опозиционно настроените срещу управлението на Албрехт Мекленбургски области в западната част на Швеция продължават да считат Хакон Норвежки и Маргрете Датска за законните крал и кралица на страната.

[45] Не бива да се бърка със своя близък роднина и съменник херцог Албрехт III фон Мекленбург-Шверин, който по това време е крал на Швеция.

избрания от нея самата близък неин родственик, както и да сложи край на доминиращото ханзейското влияние, свеждайки едва ли не почти до нула резултатите от Щралзундския мирен договор. През 1396 г. посоченият от Маргрете четиринадесетгодишен княз Богуслав Померански, син на поморския княз на Слупск Вартислав VII (1377-1395) и на нейната племенница Мария Мекленбургска, безпроблемно е избран за крал на Дания под името Ерик VII (1396-1439). Година по-късно, през 1397 г. тя осъществява делото на живота си със сключването на Калмарската уния, имаща за цел да обедини под датска егида „за вечни времена“ трите северни кралства под властта на един крал, а Ерик Померански е коронясан в Калмар на 17 юни за общ монарх на Дания, Швеция и Норвегия.

Доминирането на принципа за изборност на датската корона през XV в. е пълно, а ригсродът се утвърждава като единствен орган, който има правото да избира, както и да сваля кралете на Дания. През 1439 г. Ерик VII е детрониран, а неговият племенник Кристофер Баварски, син на сестра му Катерина Померанска и на пфалцграфа на Ноймаркт Йохан фон Вителсбах, е избран за регент, а след едногодишно междуцарствие – през 1440 г. – за крал на Дания. Тъй като Кристофер III умира бездетен през януари 1448 г., през септември същата година ригсродът избира граф Кристиан VI фон Олденбург за крал на Дания под името Кристиан I (1448-1481). Официално, обаче, Кристиан I е коронясан за крал едва на следващата година, след като се жени за вдовицата на своя предшественик Кристофер III – датската кралица Доротея Бранденбургска. Новият датски крал поставя началото на Олденбургската династия в Дания, която управлява страната чак до 1863 г. Въпреки традиционно засвидетелстваното уважение към династичния принцип, кралете на Дания от тази династия продължават да се възкачват на трона като изборни, а не като наследствени монарси чак до средата на XVII в., когато крал Фредерик III (1648-1670) премахва принципа на изборността на датската корона и установява изцяло наследствена и абсолютна кралска власт. През XV и XVI в., обаче, в конституционно отношение Дания е изборна монархия и всички крале през това време – Йохан (1481-1513) през 1481 г., Кристиан II (1513-1523) през 1513 г., Фредерик I (1523-1533) през 1523 г., Кристиан III (1534-1559) през 1533-1534 г., Фредерик II (1559-1588) през 1559 г., Кристиан IV (1588-1648) през 1588 г., както и самият Фредерик III през 1648 г. – заемат престола в резултат на извършена от ригсрода процедура по избор на датски крал. Нещо повече, изборният характер на кралската власт се демонстрира и чрез такива актове, като принуждаването на Кристиан II през 1513 г. да подпише нарочна ограничаваща го капитулация в полза на аристокрацията, за да бъде

избран за крал на Дания, чрез санкцията на ригсрода през 1523 г. на детронацията на Кристиан II в полза на чичо му Фредерик I (при което, освен че е свален дотогавашния крал, при избора са пренебрегнати и правата върху трона на неговия единствен син Йохан), както и от позицията на държавния съвет по време на кризата с наследяването на трона и съпътстващите я борби през 1533-1537 г.[46], поради което и през 1533-1534 г. в Дания има междуцарствие. В същото време, през XVI в. не може да не се отбележи възраждането, макар и все още несигурно и епизодично, на тенденцията към налагане на наследственост на кралската власт. Най-добре това се вижда в опитите на Кристиан II да превърне Дания и въобще държавите от Калмарската уния в наследствени монархии, което в крайна сметка, обаче, му коства престола.

Норвегия, за разлика от останалите скандинавски страни, се оформя изцяло като наследствена монархия и в нея до XIV в. единственият легитимен принцип за заемане на кралския престол си остава неговото наследяване, без да се допуска какъвто и да е елемент на изборност *de jure* на кралската власт. Борбите за трона през XII и началото на XIII в. ни най-малко не поставят под съмнение наследствения характер на кралската власт. Те се дължат преди всичко на недокрай изчистените правила за наследяване на трона (включително и на равнопоставеността между законнородените и незаконните принцове до 60-те год. на XII в.) и са изцяло в рамките на норвежката кралска династия. През 1257 г. със закон се въвеждат далеч по-ясни правила за наследяването на трона, като в случай на липса на наследници по мъжка линия, се допуска наследяване от синове или внуци по женска линия и се отнема дотогавашната възможност на тинга (народното събрание) и на норвежките епископи да могат в някаква степен да влияят върху заемането на престола, като се произнасят за законността на наследяването на короната, с което се елиминира и единственият „щрих“ на изборност, съществуващ, така да се каже, в латентно състояние[47].

Прекратяването по мъжка линия на управлявалата още от IX век в Норвегия династия на Хорфагерите през 1319 г. всъщност не предизвиква сериозна династична криза в страната, тъй като, по силата

[46] Тогава за датския и за норвежкия трон са издигнати три кандидатури, всяка от които имала своите привърженици – на синовете на починалия крал Фредерик I Кристиан и Йохан и на бившия крал Кристиан II. За представителите на Олденбургската династия в Дания вж. напр. **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 221-230.

[47] Още повече яснота по отношение правилата за наследяване на престола внася приетият през 1302 г. на тинга в Осло закон за престолонаследието и регентството.

на закона за престолонаследието, короната се полагала на тригодишния Магнус Ериксон, син на по-голямата дъщеря на норвежкия крал Хакон V Свети (1299-1319) принцеса Ингеборг и на принц Ерик, херцог на Сьодерманланд и втори син на шведския крал Магнус Ладулас (1275-1290). През август 1319 г. внукът на Хакон V е провъзгласен на тинга в Тьонсберг под името Магнус VII за крал на Норвегия по наследство, само месец след като преди това е бил избран и за крал на Швеция след свалянето на крал Биргер Магнусон Шведски (1290-1319). Поради малолетието на краля, е формиран регентски съвет под егидата на кралицата-майка Ингеборг, но тъй като тя, заедно със сина си, пребивава почти изцяло в Швеция, където официално е избрана за сърегент на кралството, реално начело на регентският съвет в Норвегия застава един от най-могъщите норвежки благородници Ерлинг Видкунсон и този съвет се превръща във фактически напълно самостоятелен от кралицата-регентка орган, който, доминиран от представителите на най-големите аристократични фамилии, управлява Норвегия от името на малолетния крал Магнус VII, само формално признавайки върховната власт на намиращата се в Швеция майка и регентка на краля кралица Ингеборг.

Именно в годините от 1319 г. насетне се появяват кълновете на тенденцията, която в бъдеще ще доведе до налагането на принципа на изборност на короната, постепенно премахвайки наследствения характер на кралската власт в Норвегия. През февруари 1323 г. регентският съвет открито се обявява против кралица Ингеборг, отхвърля правото й да управлява страната от името на сина си и избира за пръв регент на кралството, докато Магнус VII навърши пълнолетие, Ерлинг Видкунсон като глава на *норвежкия държавен съвет на кралската корона* и *върховен юстициарий* на Норвегия. Считайки, че законът за престолонаследието и регентството е нарушен, през 1331 г. регентският съвет протестира против обявяването на Магнус VII за пълнолетен, но на следната година е принуден да го признае. Норвежците негодуват, че в резултат на шведско-норвежката уния кралят резидира в Швеция и искат норвежкият крал да живее в Норвегия, а отсъствието му превръща коронния съвет, контролиран от магнатите и епископите, в практически управляващия страната орган на висша държавна власт. През 1343 г., заплашен от детрониране, Магнус VII е принуден към компромис с норвежкия нобилитет и коронния съвет – кралят абдикира от трона на Норвегия в полза на по-малкия си син Хакон, срещу което е признат за регент на новия крал Хакон VI (1343-1380) до навършването през 1355 г. на пълнолетието му. С този компромис се маскира извършването на фактически избор на норвежки крал от благородниците в кралството, като той е извършен и при

директно погазване на закона за наследяване на престола, предвиждащ, че последният по право се полага на първородния кралски син. Несъобразяването със законоустановеното правило за примогенитурата, обаче, въпреки че накърнява донякъде прилагането на принципа на наследствеността на кралската корона в Норвегия, се оказва приемливо както за знатните и висшето духовенство в страната, тъй като слага край на нежеланата от тях шведско-норвежка уния, така и за самия Магнус VII, който по този начин успява да запази властта и над двете кралства – Швеция и Норвегия – в рамките на семейството си.

Решителна крачка към установяването на изборна кралска власт в Норвегия, макар и все още де факто, а не де юре, се извършва след смъртта на сина на Хакон VI и Маргрете Датска крал Улоф IV (1380-1387), който не оставя потомство. Наследствените права над норвежкия трон на Албрехт Мекленбургски, който е син на сестрата на Магнус VII и първи братовчед на Хакон VI, са пренебрегнати и короната е предложена на Хакон Йонсон, чийто род произхожда от незаконнороденатa дъщеря на крал Хакон V Агнес. След отказа на Хакон Йонсон да бъде избран за норвежки крал, коронният съвет избира майката на Улоф IV – датската кралица Маргрете I – за кралица-регент на Норвегия и постановява, че тя ще има правото да посочи кой да бъде избран за следващ крал. През 1389 г. по нейно предложение за крал на Норвегия е избран праплеменикът й Богуслав Поморски под името Ерик III (1389-1442), който става и първият общоскандинавски крал в резултат на Калмарската уния (1397 г.). Калмарската уния има голямо значение за окончателното налагане на принципа на изборност на кралската власт в Норвегия, тъй като предвиждала трите северноевропейски кралства да избират общ свой крал, което пък подкопавало из основи наследствения характер на норвежката монархия.

През XV в. кралете на Норвегия се избират от държавния съвет – ригсрада, който придобива и правото да ги сваля по свое усмотрение. Когато през 1439 г. крал Ерик Померански е свален в Дания и Швеция, норвежкият ригсрад не последва веднага техния пример и Ерик III запазва титлата си крал на Норвегия официално до 1442 г., когато е детрониран и на негово място е избран Кристофер фон Вителсбах, който още от 1440 г. е крал на Дания и от 1441 г. – крал на Швеция. През 1448 г., в разрез с договореностите на Калмарската уния, ригсрадът предлага короната на праправнука на крал Хакон V по линия на дъщеря му Агнес Сигурд Йонсон. След отказа на последния, през 1449 г. за крал на Норвегия е избран шведският магнат Карл Кнутсон Бонде (който е провъзгласен за крал на Швеция под името Карл VIII още предишната година), но през 1450 г., след споразумение с датския

крал Кристиан I, той се отказва от норвежката корона. Едва тогава, почти три години след като става датски крал, Кристиан I е избран за крал и на Норвегия. Подобно на баща си, следващият датски крал Йохан (1481-1513) не е избран веднага на норвежкия престол, а едва през 1483 г., след две годишно междуцарствие, през което време страната се управлява от избран от ригсрада регент. Видно е, че осъществявайки избора на крал, ригсрадът, макар и в рамките на Калмарската уния, ревниво отстоява правото си на самостоятелно решение и демонстрира суверенността на норвежкото кралство. Тази линия на поведение се запазва чак до 1536 г., когато крал Кристиан III налага нова датско-норвежка уния и лютеранството и премахва норвежкия ригсрад, като от този момент насетне, вече само датският такъв ще избира общия крал на Дания и Норвегия и това продължава чак до времето на Фредерик III и неговите реформи по отношение на кралската власт.

За разлика от Норвегия, в Швеция кралската власт е поначало изборна. Кралят не само че се избира по стара традиция на събрание, провеждано при т. нар. Скала на Мора, но може законно да бъде свалян и прогонван от кралството. Такава, между впрочем, е съдбата на всички шведски крале през XIV в. През 1319 г. е свален и прогонен крал Биргер Магнусон и на негово място е избран едва тригодишният му племенник Магнус IV (Магнус VII в Норвегия). През 1363-1364 г. шведската аристокрация се обявява против Магнус IV и коронясания също за шведски крал негов син Хакан II и ги заменя с херцога на Мекленбург-Шверин Албрехт III, който е син на сестрата на Магнус IV и през 1364 г. е коронясан за крал на Швеция под името Албрект I (1364-1389). На свой ред Албрехт Мекленбургски е принуден да опразни шведския престол през 1389 г.[48], когато за владетел на кралството за пръв път е призната жена – датската и норвежка кралица Маргрете I, която е избрана и за кралица на Швеция (1387-1396). Междувременно, през втората половина на 80-те години на XIV в., също както преди това и през 1363-1364 г., страната е раздирана от истинска война за короната, като още през 1385 г. синът на Маргрете I, който е едновременно крал на Дания и Норвегия, е избран за шведски крал и само преждевременната му смърт не му позволява да отстрани своя конкурент Албрект I. По настояване на Маргрете I, през 1396 г. за крал е избран най-близкият й жив родственик – синът на нейната племенница Ерик Померански, коронясан под името Ерик XIII (1396-1439), който, обаче, подобно на почти всички свои предшественици на шведския

[48] Окончателно през 1398 г., когато и Стокхолм се подчинява на Маргрете и Ерик Померански.

престол в продължение на един век и половина (т.е. след 1275 г.)[49], също е детрониран – през 1439 г., почти едновременно и в Дания и в Швеция.

Сключената през 1397 г. Калмарска уния обединява трите северни кралства в един политически съюз, в който трите държави запазват своята обособеност и различните си традиции по отношение на кралската власт, но имат общ монарх – първоначално в лицето на Ерик Померански. Тя не предвижда въвеждане на наследствена монархия, а Дания, Швеция и Норвегия се задължавали да избират занапред един и същ крал, така че тя не само, че не подкопава тенденцията за изборност на кралската власт, но дори я подхранва и съдейства за разпростирането ѝ във всички кралства в Северна Европа. В Швеция, както и в Дания и Норвегия, все пак, въпреки доминирането на тенденцията за изборност, е налице ясно изразено уважение към наследствените права и фактически няма нито един владетел (може би донякъде само с изключение на Карл VIII), който макар и да е избран на кралския престол, да не разполага с внушителни аргументи за заемането му и по силата на наследствените си права върху него. Изборността на шведската корона се запазва и след денонсирането на Калмарската уния през 1523 г., чак до 1544 г., когато, повече от две десетилетия след като е избран за крал на Швеция и след като е укрепил здраво властта си, основателят на династията Ваза Густав I (1523-1560) прокламира със съгласието на съсловията в кралството си превръщането на Швеция в наследствена монархия.

В кралствата на Пиренейския полуостров през разглеждания период безусловно доминира тенденцията за наследственост на кралската власт и въпреки че в определени моменти се чува и думата на кортесите по отношение заемането престола (най-вече – при липсата на директен наследник), пиренейските кралства – Португалия, Кастилия, Арагон и Навара – несъмнено могат да бъдат определени само като наследствени монархии. В тях тенденцията към изборност на кралската власт също може да бъде открита, но като цяло тя остава в латентно състояние и има епизодични проявления, които не само че не променят общата картина, но и по принцип нямат за цел да оспорват наследственото начало на кралската власт. В Португалия традицията и законите изискват престолът да се заема според правилата на примогенитурата и наследственият характер на кралската власт остава

[49] През 1275 г. е детрониран още първият крал от династията на Фолкунгите Валдемар Биргерсон (1250-1275). Единствените шведски монарси през 2-та пол. на XIII и през XIV в., които не са били свалени от престола, са крал Магнус III Ладулас (1275-1290) и кралица Маргрете I (1389-1396).

неоспорим през цялото време, макар че отделни проявления на тенденцията за изборност могат да се търсят в събитията през 1383-1385 г., свързани с възкачването на основателя на Авишката династия крал Жуау I (1385-1433) и войната за португалския трон с кастилския крал Хуан I (1379-1390), както и в събитията през 1580-1581 г., когато след смъртта на бездетния последен крал от рода Авиш Енрике (1578-1580), испанският крал Фелипе II (1556-1598), въз основа на реалните си наследствени права по линия на майка си Исабела Авишка, е провъзгласен за *крал на Португалия и Алгарве* със санкцията на португалските кортеси и в ущърб на другия претендент дом Антониу да Бежа[50].

В Кастилия и Леон наследственият характер на кралската власт също никога не е поставян под съмнение. Дори рязкото усилване на влиянието на едрите благороднически родове, както и на църковните прелати, през периода от втората половина на XIII в. чак до началото на XVI в., съчетано със сравнително значителната роля на имащите свое самоуправление и политическо представителство градове, всичко това намиращо израз както в нарасналото значение на появилите се още през XII в. кортеси (фактически първото институционализирано съсловно-представително събрание в католическа Европа), така и в относителното отслабване на кралската власт през по-голямата част от следващите двеста години от края на XIII в. насетне, не е в състояние да разклати разбирането за наследствеността на кралската корона и съответно да даде тласък за обосноваването и развитието на някаква по-сериозна тенденция към налагане на изборното начало по отношение на монархическия институт.

Всъщност, спецификите на самия наследствен принцип на кралската власт в Кастилия и Леон до голяма степен обуславят липсата на условия и преди всичко – на необходимост за имащите влияние съсловия и прослойки в страната за утвърждаването под каквато и да е институционализирана форма на принципа за изборност на короната. В най-голямата от монархиите на Пиренейския полуостров, както и при повечето от съседките й, чак до XVI в. няма точно регламентирани и

[50] Дом Антониу се провъзгласява за португалски крал, но е напълно разбит през 1580 г. в битката при Алкантара от испанските войски под командването на прочутия херцог де Алба, с което се слага и край на опитите му да заеме трона, въпреки че, макар и намиращ се в изгнание във Франция, той продължава да претендира за него до смъртта си през 1595 г. От гледна точка на династичните права върху трона на Португалия, действително испанският крал е бил законният му наследник, докато дом Антониу, макар и единствен син на брата на крал Енрике – дом Луиш да Авиш (1506-1555), херцог на Бежа, е извънбрачен и като такъв няма законни права. Вж. **Рыжов, К.** Все монархии мира, 342; **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 13.

стриктно спазвани правила за наследяване на короната. Самото й наследяване е неоспоримо, тъй като на кралството до голяма степен се гледа като на собственост на краля, но що се отнася до това, как точно се извършва наследяването, т.е. кой следва да се счита по право за следващ монарх, единствените традиционно наложени и общоприети законови норми са изискването на първо място в линията на наследяване да бъдат законнородените синове на покойния крал според реда на раждането им, както и преимуществото на мъжете пред жените при наследниците от едно коляно. В същото време въпросът за наследяването на кралската власт се усложнявал от правото на краля да се разпорежда с наследството на кралството си, което означавало, че той можел да го завещава по свое усмотрение, да го разделя между различни наследници (включително като определя на различните дялове статута на кралства и съответно така да превръща повече от един от наследниците си в крале), както и да „пренарежда“ линията на законните наследници и дори да лишава от права върху наследяването на престола. Не съществували единни правила, които да определят реда на наследниците, например в случаите, когато по-възрастните синове на краля са умрели преди него самия, оставяйки свои законнородени потомци, а по-младите кралски синове са още живи, което нерядко създавало и сериозни усложнения при наследяването на престола. Също така, незаконнородените деца определено нямали еднакви права със законните такива, но те не били и императивно изключени от линията на потенциалните наследници, а това също пораждало неясноти и съответно – възможности за претенции.

Опитите на крал Алфонсо X Мъдрия (1252-1284) да въведе единни правила за наследяване на кастилския трон чрез стриктно спазване на принципа на примогенитурата и по този начин да осигури престола за децата на първородния си син Фернандо (починал през 1275 г.) и неговата съпруга Бланка[51], се сблъскали със силна съпротива в кралството и най-вече в собственото му семейство. По-малкият син на Алфонсо X – бъдещият крал Санчо IV Смелия (1284-1295), опрян на подкрепата на значителна част от грандовете и дворянството, дори заплашвал баща си да го лиши от короната в случай, че не се откаже от нововъведенията си по отношение на наследяването на кралската власт и не го посочи за единствен законен престолонаследник на Кастилия и Леон, тъй като не можело, както изтъквали Санчо и неговите

[51] Бланш Френска, дъщеря на френския крал Луи IX (1226-1270) и сестра на крал Филип III (1270-1285). Потомците от този брак образуват линията Ла Серда, която за мнозина в страната, както и във Франция, е считана за незаконно отстранената от престола кралска линия на Кастилия.

привърженици, внуците на краля да имат повече права върху престола от неговите собствени синове.

В много случаи неяснотите около правилата за наследяване на кралската власт в Кастилия създавали предпоставки за оспорване на законността на възкачването на не един нов крал, както и за едновременното предявяване на повече или по-малко оправдани претенции към трона от двама или повече представители на кралския род, водещи до избухването на вътрешнодинастични борби за короната. На практика, в Кастилия почти винаги имало претенденти със законни права върху трона – било такива, които в дадения момент се борят за него, било потенциални кандидати, които при благоприятна ситуация биха предявили правата си. При това положение, за едрите феодали в кралството (а в по-малка степен това важи и за другите заинтересовани прослойки в кастилското общество), успешното реализиране на стремежите им към увеличаване и/или запазване на техните богатства, земи, влияние, привилегии и положение и съответно – и към отслабване на кралската власт, не било свързано с необходимостта да се опитат да наложат изборност и да премахнат традиционно установената наследственост на кастилската корона. За да получат още привилегии и владения, за тях било достатъчно да поддържат своя крал в борбата му срещу неговите съперници за престола, а ако кралят не отговори подобаващо на техните очаквания, влезе в конфликт с тях или пък те просто преценят, че им е по-изгодно да се преориентират – да застанат на страната на съответния претендент, чиито законни права да подкрепят с надеждата за „осребряване“ на тази подкрепа. Ролята на благородниците и на градовете при вътрешнодинастичните борби в известен смисъл подхранва съществуването в латентно състояние на тенденция към изборност на кралската власт, особено в случаите с борбата за престола през 60-те и 70-те г. на XIV в. и възкачването на него на незаконнородения син на крал Алфонсо XI (1312-1350) и основател на династията Трастамара крал Енрике II (1369-1379), както и през третата четвърт на XV в., когато крал Енрике IV (1454-1474) е принуден от поданиците си да пренебрегне правата на собствената си дъщеря Хуана, обявявайки за наследник на кастилската корона първо брат си Алфонсо, а след смъртта му – сестра си, бъдещата кралица на Кастилия Исабела I Католичката (1474-1504)[52]. Тази тенденция, обаче, никога не успява да се развие достатъчно, а още по-малко пък – да придобие някаква юридически призната форма и остава напълно в сянката на тотално доминиращия през цялото време в Кастилия

[52] За възкачването на Исабела I на трона на Кастилия вж. **Ferrara, O.** L'avènement d'Isabelle la Catholique, Paris, 1958.

принцип за наследствеността на кралската власт. Поради тази причина новото засилване на кралската власт в последната четвърт на XV и началото на XVI в., благоприятствано и от династичния съюз между Кастилия и Арагон и от последвалото обединение на всички пиренейски кралства без Португалия в една държава – кралство Испания, сравнително бързо и безпрепятствено достига измеренията на абсолютизъм. Така в Испания наследственият характер и абсолютните измерения на кралската власт се превръщат в двете най-основни черти на монархическия институт и това несъмнено способства страната да играе ролята на велика сила през XVI и първата половина на XVII в.

Подобно е положението в Арагон, където на практика има само един случай, при който тронът се заема не единствено по силата на принципа на наследствеността, а в резултат на извършването на реален избор на крал – през 1412 г. с избора от кортесите на Арагон, Барселона и Валенсия[53] на представителя на кастилската кралска династия Трастамара Фернандо I (1412-1416). Това, обаче, ни най-малко не е вследствие на развитието на някаква тенденция към налагане на изборното в ущърб на наследственото начало на кралската власт в Арагон. Извършеният тогава избор на арагонски крал е породен от необходимост (през 1410 г. със смъртта на Мартин I Стария се прекратява арагонската кралска династия и през 1410-1412 г. кралството изпада в състояние на остра династична криза и на принудително междуцарствие) и е обусловен от невъзможността в конкретния случай да се приложи директно принципът на наследствеността. Доколкото въобще може да се търси някакво проявление на елементи на принципа на изборността по отношение на монархията в Арагон, това е свързано единствено с не особено често използваното право на кортесите да се произнасят по въпроса за наследяването на короната при липсата на пряк мъжки наследник на престола и по същество не засяга наследствения характер на кралската власт, като респективно и никога не се превръща в трайна основа за развитие и налагане на тенденция към изборност на арагонската корона, за разлика, например, от повечето кралства в източните и северните периферии на католическа Европа[54].

---

[53] Арагонското кралство през по-голямата част от разглеждания период всъщност се състои от четири основни съставни части, обединени от личността на общия си владетел (трите кралства Арагон, Майорка и Валенсия и каталунските графства, групирани около най-важното от тях – Барселона), всяка от които има свои собствени кортеси. В конкретния случай, обаче, кортесите на Майорка не са поканени да излъчат свои представители за извършването на избора на крал. Вж. **Los Trastamara y la unidad española**. Ed. Rialp, Madrid, 1981, 344-345.

[54] Подобно като в Кастилия, извън рамките на традиционно неоспоримите правила, че покойният крал се наследява от най-близкия си кръвен родственик и че мъжкото потомство има предимство при наследяването пред женското такова, в Арагон никога

Кралската власт в Навара, където си дават среща монархическите традиции от Франция и от Пиренейския полуостров, също е изначално наследствена. Доколкото все пак в кралството има борби около наследяването и заемането на престола, те не излизат извън тесните рамки на династичните претенции и противоречия и никога не поставят под съмнение изцяло наследствения характер на наварската корона. Дори в периодите на най-голямо засилване на аристокрацията в ущърб на авторитета на кралската власт в страната, ясно видимата в множество други европейски страни тенденция за изборност на монарха не успява да набере сила в Навара.

В тясно свързаните с арагонската корона кралства Сицилия и Сардиния кралската власт е изначално наследствена и въпреки, че в тях понякога могъществото на големите благороднически фамилии води до откритото оспорване на властта на монарха и до истински междуособни войни, както например в Сицилия при царуването на кралица Мария (1377-1402), а вътрешнодинастичните проблеми и противоречения стават извор на продължителни оспорвания и претенции по отношение

не е имало детайлно изчистени норми за престолонаследието, което предполага и необходимостта понякога кортесите да се произнасят по конкретни казуси с правата върху трона. Такъв е случаят през 1396 г., след кончината на крал Хуан I (1387-1396), когато от децата на починалия владетел са живи единствено две от дъщерите му, омъжени във Франция съответно за графа на Фоа и за херцога на Анжу. Тогава кортесите решават, че престолът следва да се заеме от инфант Мартин, брат на крал Хуан I, пренебрегвайки правата на дъщерите на последния, въпреки че в Арагон, както и във всички останали кралства на Пиринейския полуостров, е допустимо наследяване на короната от жена, но само при липса на пряк мъжки наследник (такъв прецедент в Арагон има през XII в. – с кралица Петронила (1137-1152), но тогава тя е била последният потомък на първата арагонска кралска династия и правата й са били неоспорими и безалтернативни). Действително игнориране на законен наследник има само при династичната криза от 1410-1412 г., когато кортесите отказват да приемат на трона на Арагон единствената жива дъщеря на Хуан I и пряка представителка на дотогавашната кралска династия – Йоланда Арагонска и нейния съпруг – анжуйския херцог Луи II, тъй като не искат френски принц за свой крал (Луи е първи братовчед на тогавашния френски крал Шарл VI). Също така се игнорират и правата на лелята на Йоланда – дъщерята на крал Педро IV (1336-1387) Исабела Арагонска и нейния съпруг – графа на Урхел Хайме II. В крайна сметка през 1412 г. кортесите на Арагон, Валенсия и Каталуния делегират правото на избор на нов крал на девет свои представители, които се събират в Каспе, където избират измежду петимата претенденти, имащи наследствени права върху арагонския трон, сина на кастилския крал Хуан I (1379-1390) и на една от дъщерите на Педро IV Арагонски Елеонора крал Фернандо I, който още през 1410 г. е получил короните на Сицилия и Сардиния, с което се запазва и целостта на арагонската „империя“ в Западното Средиземноморие. За т. нар. Компромис от Каспе и избора на Фернандо I за крал на Арагон вж. **Los Trastamara y la unidad española**, 344-347. Вж. също и **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 20.

на короната, никога не се достига до застрашаване на наследствения характер на кралската власт и до формулиране на идеята за избор на владетеля от неговите поданици. Същото важи и за намиращото се до 1442 г. под властта на френската Анжуйска династия, а след това – на Арагонската династия Неаполитанско кралство. В него до 30-те г. на XV в. борбите за престола не излизат извън рамките на династичните права на различните претенденти от Анжуйската династия, като освен правата, произтичащи по кръвна линия, като аргументация на претенциите за законно заемане на трона, в случаите с наследяването на Джована I (1343-1382) и на Джована II (1414-1435), се използват и правата, придобити чрез брак или чрез осиновяване от страна на бездетните неаполитански кралици или по силата на изразената от тях чрез завещание воля кой да наследи кралството. Възкачването на арагонския крал Алфонсо V Великолепния (1416-1458) на трона на Неаполитанското кралство през 1442 г. става изцяло чрез силата на оръжието, макар и новият крал да настоява, че то произтича от обявяването му през 1420 г. за законен наследник от осиновилата го кралица Джована II[55]. Отново силата на оръжието е тази, която решава почиващата на династичните права борба за короната на Неаполитанското кралство в края на XV и началото на XVI в. между владетелите от неаполитанския клон на династията Трастамара, наследилите правата на анжуйските си братовчеди френски крале от династията Валоа и намесилия се и в крайна сметка спечелил тази борба родственик на кралете на Неапол от арагонската линия на рода Трастамара – арагонския крал Фернандо II Католика (1479-1516), който през 1504 г. лишава от владенията му братовчед си крал Федерико I Неаполитански и се коронясва на негово място под името Фернандо III[56]. Във всички случаи, обаче, заемането на трона се обосновава изцяло чрез наследствените права върху него, без въобще някога да се поставя въпроса за осъществяване под някаква форма на избор или на

---

[55] Претенциите на арагонския крал, към времето, когато той се обявява за неаполитански крал през 1435 г. под името Алфонсо I (действително управлявал в Неапол през 1442-1458 г.), отдавна вече не са имали законово основание и *de jure* са представлявали узурпация, тъй като още през 1423 г. кралица Джована II анулира осиновяването на Алфонсо и обявяването му за наследник на неаполитанския трон. Съответно кралицата, в съгласие с решението от 1420 г. на папа Мартин V (1417-1431) за законен неин приемник да се счита единствено херцогът на Анжу, осиновява и обявява за свой наследник анжуйския херцог Луи III (1417-1434), а след смъртта на последния – неговия по-малък брат Рьоне д'Анжу, който след нейната кончина на 2 февруари 1435 г., става законен неаполитански крал под името Раниеро I (1435-1442). Вж. **Рыжов, К.** Все монархии, 105-106; **Керчева, К., С. Каваленов** Европейските династии, 20, 23.

[56] Вж. **Рыжов, К.** Все монархии, 323-323, 329-330.

институционално изразено одобрение на възкачилия се крал и дори когато подкрепата на бароните от кралството е от решаващо значение кой от претендентите за короната ще се укрепи като неаполитански крал, по своето естество кралската власт се счита изцяло за наследствена и на никой не му и минава през ум да се усъмни в този единствено считан за легитимен принцип, поради което, дори в периодите на най-големи сътресения и упадък на кралския авторитет, е невъзможно и утвърждаването на каквато и да е тенденция за изборност на короната.

Наследствена е кралската власт и във владяното от френската фамилия Люзинян кралство Кипър. Макар и географски да не принадлежи към Европа, от края на XII до края на XV в. Кипър е самостоятелно кралство, което е част от източната периферия на католическия свят и очевидно няма основание то да бъде изключено при обзора на тенденцията към утвърждаване на наследствена или на изборна кралска власт в страните от католическа Европа през разглеждания период. Кипърското кралство несъмнено в много отношения е силно повлияно от традициите на Ерусалимското кралство, поради което ни предлага и интересна картина на паралелно легитимно съществуване на двата на пръв поглед изключващи се принципа на заемане на престола, но при неоспоримото доминиране на единия от тях, а именно наследствения[57]. Успоредно им съществуване е свързано с взаимното им допълване при запълването на празнините в „конституционната рамка“ на кипърската монархия и с необходимостта принципът на изборност да бъде действащ механизъм за законно заемане на престола, който обаче е вторичен и без да засяга доминиращото положение на принципа на наследствеността на кралската власт, действа само при строго ограничен кръг от случаи (при отсъствието на пряк наследник на трона; при наличието на повече от един легитимни наследници, които имат съпоставимо право да претендират за короната; при отстраняването на „недостоен крал“, нарушаващ традиционно признатите привилегии на бароните и представляващ заплаха за устоите, мира и реда в кралството). Чрез приетата в кралство Кипър допустимост на прилагането на принципа на изборността в определени случаи, се е избягвала опасността от изпадането в дълбока и продължителна династична криза, а принципно наследствения характер на кралската власт е оставал основна нейна характеристика, което означавало, че веднъж избран, кралят ставал

[57] За кралската власт и сложилите се традиции по отношение на изборното и наследственото начало при нейното предаване в Ерусалимското кралство вж. **Ришар, Ж.** Латино-Иерусалимское королевство, Санкт-Петербург, 2002, 84-102.

наследствен монарх и неговите преки потомци имали правото един ден да наследят трона.

От направения обзор на развитието през XIV-XVI в. в рамките на католическия свят на двете противоположни тенденции по отношение характера на кралската власт – едната – на утвърждаване на наследствеността на монарха и неговата власт, а другата – на налагане на изборна монархия и превръщането на краля в ненаследствен владетел с повече или по-малко ограничена роля в управлението на държавата, е видно, че не може да се говори за една обща картина в страните от католическа Европа. Първата тенденция е подчертано доминираща в кралствата от западната и южната част на Европа, докато втората се превръща във водеща тенденция през разглеждания период в католическите държави от централната, северната и източната част на континента. Наследствена е кралската власт във Франция, Англия, Шотландия, Португалия, Кастилия, Арагон, Навара, Неаполитанското кралство, Сицилия, Сардиния, Кипър. През целия този период или през по-голямата част от него, като изборна се оформя властта на монарха в Полша, Литва, Чехия, Унгария и подчинената й хърватска корона, Швеция, Дания и Норвегия (а с известни уговорки, към този списък могат да бъдат добавени и Ирландия и Босна), макар че в повечето от тези страни изборността на владетеля всъщност не почива на някаква първично установена монархическа традиция, каквато има например в Швеция, а се получава в резултат на изживяването на една повече или по-малко продължителна еволюция от наследствена към изборна монархия. Като се има предвид, че принципът на изборността на владетеля е основополагащ принцип по отношение и на императорската власт в Свещената Римска империя, е трудно да се каже, че единият от двата принципа – на наследствеността или на изборността, доминира в католическия свят през XIV-XVI в., въпреки че първият се утвърждава в повече на брой европейски монархии, докато вторият има предимство в териториален аспект, тъй като държавите, в които той се е наложил, господстват над по-голямата част от географското пространство на католическа Европа. В същото време, не може да се отрече, че до абсолютизъм се достига само в страни с наследствена, но не с изборна кралска власт.

Също така е видно, че много често е налице паралелно съществуване и действие на принципите на наследственост и изборност в една и съща държава, макар че при това положение те, разбира се, не могат да бъдат равнопоставени и единият винаги доминира, определяйки, така да се каже, общата рамка на модела на предаване на върховната власт от предходен към следващ владетел. В наследствените

монархии понякога възникват ситуации, в някои от които, чрез използването на принципа на изборността, се достига до разрешаването на заплетени казуси относно заемането на престола, произтичащи от невъзможността за прилагане на принципа на наследствеността – например, когато има неяснота относно прилагането му или при изчерпване на управляващата династична линия. В държавите, в които доминира изборното начало, обичайно на наследствените права се гледа като на предпоставка, а много често – дори като на необходимо условие за всяка една кандидатура при избора на владетел. В повечето от тях именно степента на родство с предходен монарх се счита за най-важното основание за избора на следващия крал, поради което изборността принципно не се явява пречка за създаването и понякога дори за вековното управление на кралски династии в съответните държави. В подобни случаи изборното и наследственото начало в известен смисъл съществуват в симбиоза, като понякога, особено ако династията пусне дълбоки корени в страната, е възможно да се стигне до положението на фактическа наследственост на кралската власт, която е облечена в одеянията на изборност *de jure*.

Балканите в контекста на общия исторически процес за асинхронното развитие и историческото изоставане на балканските народи.

Димитър Петков

Balkans in the context of the general historical process

Dimitar Petkov

Abstract: *The article brings several key conclusions: historical processes in the Balkans are different in comparison with Western Europe during the Middle Ages; the Balkans is not only a European geographical area. They are a concept that depict a single cultural and historical layer in Southeast Europe, established within the Ottoman Empire. This layer is a kind of blend between Orthodox Christianity and Islam. His legacy is alive today. Another layer in Southeast Europe is built on the basis of the Catholic nomination. The next important conclusion is that after the Battle of Lepanto in 1571 the Balkans become the "object" of historical development. By this time, they are "subject" to historical development. This conversion become a fact just when the Western Europe creates the foundations of the Modern world. This leads to the historical lag of the Balkans. Thus, the Balkans become dependent region on the Great powers. This has a serious impact on the development of the Balkan nation-states, created in the XIX century. Another major finding in this paper is: europe's history is no less filled with tension, conflict and dictatorships in the comparison with the history of the Balkan states. This means that the negative image of the Balkans, imposed from the outside, is actually intentional.*

Посоката на историческия вървеж прави така, че ние никога няма да разберем отговора на един въпрос: дали и какво точно като краен исторически резултат би дала с времето различната в сравнение със западното Средновековие политическа действителност в балканския средновековен свят? Но за сметка на това сме наясно, че не само османското нашествие и османското владичество на Балканите създават балканската различност на историческите процеси. Защото съвсем логично, под влиянието на византийския държавен модел и почти перманентната външна опасност, балканските средновековни държави поддържат централизиран тип феодална държавна система, която се запазва до XIV в., когато се разпада. А в същото време, в периода X-

XIV в. в западноевропейското Средновековие се преодолява, макари и много бавно, характерната за него феодална раздробеност и се тръгва към централизирания тип държавна система едва през периода на преход от развит към късен феодализъм /XIV-XV в./[1]. Дори и във фазата на развита феодална система типичните за западноевропейския средновековен свят елементи на частновладелска собственост остават не разпространени в Югоизточна Европа и в този регион определящият тип отношения са феодално-държавните[2].

Някои френски историци, живели през XVIII и XIX в., отбелязват, че четиринадесетото столетие било изключително ползотворно за Западна Европа. По това време там протичат положителни процеси, въпреки почти непрекъснатите войни и чумната епидемия. По внимателният поглед показва, че, макар и постепенно, се развиват тенденции към централизация на държавите и противопоставяне на феодалния сепаратизъм, което очертава пътя на националните държави. Италианските градове републики Флоренция, Генуа, Венеция преживяват стопански разцвет и започват постепенно да показват силата на капиталистическите отношения не само в търговията, но и в политиката. Това са все процеси, които бавно, но сигурно трасират пътя на Новото време в западноевропейската история, макар и някои други изследователи да пишат за тотална криза на Средновековието през XIII-XV в.

Погледнато в чисто сравнителен план обаче през XIV и XV в., точно в хода на османското нашествие, Балканите са обхванати от характерния и закономерен за европейските общества процес на децентрализация, който по това време на Запад вече се изживява. Този факт способства за успешното развитие на османската експанзия. При това, цялостната ситуация се гарнира по един трагичен начин с общата недалновидност на владетелите в региона. В случая намирам за логичен въпроса дали и какво точно би дало като краен резултат на Балканите това асинхронно развитие или разминаване в политическите процеси между балканския и западноевропейския средновековен свят през периода на преход от развито към късно Средновековие, при положение, че в хода на историческия развой на Европейския югоизток за формираните вече по това време народности в региона липсваше османската инвазия? От една страна, в този регион през този период имаме силно развиваща се криза на централизма, а от друга, в Западна

---

[1] **Матанов, Хр., Р. Михнева. (**1998**).** От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354 – 1571 г. С.,1998, 392.

[2] За развитието на средновековните исторически процеси в Западна Европа виж по-подробно **Николов, Й.** История на Средновековния свят. Том втори. Стара Загора, 1994, 292 – 464.

Европа се развива процес на централизация, очертаващ пътя към националните държави и модерната епоха. Съзнавам, че самото поставяне на такъв един въпрос е вече провокиране на „алтернативна история", която се вмества в рамките на онова добре известно отрицателно отношение към въпроса „ако" в историческото познание. Но според мен, този въпрос не раздвижва само въображението; той дава много интересни гледни точки за самото осмисляне на познатия исторически процес[3] .

По това време, за което пиша, няма сила в Европа, която би устояла на османското нашествие. Такива щяха да са резултатите в западната част на Стария континент, като тези дето са ни добре известни на Балканите, и при един евентуален сблъсък на западноевропейските народи с османското нашествие. Действително през XIV и XV в. тези народи „отъпкват", макар и трудно, пътя си към Новото време. Но за тях този период е все още инкубационен и те са слаби и неукрепнали, а отношенията им са белязани с разделението и острото противоборство.

Покоряването на балканските народи от Османската империя е онзи момент, който оказва съдбоносно влияние върху историческия им вървеж. През времето на османското владичество те са поставени в страни от фундаментални исторически процеси, които протичат на Стария континент или са принудени да развиват само част от тези процеси (не всички, защото чуждата власт логично не позволява нормално историческо развитие) при диаметрално противоположна и много сложна историческа обосновка.

С други думи казано, балканските народи отсъстват, когато западноевропейският свят прави не само своя преход към, но и когато изгражда модерната епоха във всички нейни аспекти. На тези народи не им е позволено исторически да участват в това съзиждане и развитие на Новото време. Те на практика го изпускат като фундаментален исторически период. Така че, ако ние все пак можем да отчетем едно подчертано асинхронно развитие между балканския средновековен свят и западноевропейското Средновековие – едно асинхронно развитие, което се дължи впрочем не на човешки качества, способности и манталитет, а на конкретни исторически обстоятелства, следва да уточним, че османското владичество на Балканите генерира

[3] На мнение съм, че при едно евентуално историческо спестяване на османската експанзия и османското владичество на Балканите, ако разбира се погледнем чисто хипотетично на историческия процес, обновителният Ренесанс, като културно-исторически процес, би навлязъл и в тогавашната действителност на Балканския полуостров.

историческото изоставане на народите от региона. Прекият исторически резултат от Средновековието в региона се изразява в дълбоко вкоренения в съзнанието на балканските християни спомен за държавните им средновековни организации, създаването на силни народности и на трето, но не на последно място, в изграждането на здрави основи на християнството.

Отсъствието на балканските народи от времето на изграждане на Новия свят, с прекъсната държавна традиция, със спряло или значително забавено народностно развитие, с унищожен или претопен елит, има за свой паралелен процес създаването на своеобразна контактна зона между исляма и християнството в рамките на Османската империя. От една страна, тази контактна зона ражда причини за противоборство; самият пряк контакт на две монотеистични и противопоставящи се религии провокира конфликт, още повече, че носителите на едната се стремят да я наложи над носителите на другата не само като форма на духовен живот, но и като проявление на надмощие.

От друга страна обаче, тази контактна зона генерира една подчертано синкретична култура. Поставени под сянката на османското владичество, Балканите се превръщат във възел между противоборството и културната бленда, и двете създадени и изградени от православието и исляма. Тази бленда всъщност произвежда с времето единият културно-исторически пласт в миналото на Югоизточна Европа /докато основите на другият са поставени върху католическата номинация и се изграждат във властовите рамки на хабсбургите и западните влияния/. Този пласт, който е изграден практически изцяло и само под властовата сянка на Османската империя, който е един от двата съставляващи историческото развитие на Югоизточна Европа и който съвсем ясно може да се забележи и днес като наследство, би следвало според мен да събира в себе си понятията „Балкани" или „Балкански полуостров" – понятия, които използвах до сега в настоящия текст и които ще използвам нататък. Поне аз така схващам тези понятия. Те не са само географски понятия, те са и определение за съществуването на един отделен културно-исторически пласт в Югоизточна Европа и неговото наследство, което е видно и сега[4].

Според мен, именно процесите, развили се на териториите, върху които се разпростира създаденият в рамките на Османската империя

[4] А иначе, приема се, че самото географско понятие Балкански полуостров, с което назовавам въпросният културно-исторически пласт, е въведено от немския географ Йохан Аугуст Цойне (1778 – 1853), за да дефинира един район по това време, който само географски е част от Европа. Цойне използва турската или тюркската дума за планина „Балкан", като с нея той има предвид Стара планина в България.

културно-исторически пласт, трябва да бъдат обхванати в един отделен анализ, заради своята специфика в сравнение с процесите, станали факт в другата териториална и по същество историческа част на Югоизточна Европа, развила се под въздействието на католицизма, хабсбургите и западните влияния. Това се опитвам да направя в предлаганите страници по история[5]. Това разграничаване следвам аз. Част, като наследство от този културно-исторически пласт, оформен в системата на Османската империя, според мен е и Гърция, която живее с усещането за една близост, основана на коренова връзка с античния свят на Аристотел, Платон и Софокъл. И Европа приема така Гърция, или по-скоро, иска да я приема така. Но всъщност едва ли може да се търси пряка връзка между сегашните гърци и античната история, която се е развивала върху тяхна територия. При съвременните гърци, в начина им на мислене и живеене, по-скоро голямо влияние има културното наследство на Византия и това на Османската империя. Чисто психологически погледнато, в Гърция има един уникален микс между тези две наследства, който е наложен исторически.

Както вече по-горе отбелязах, на мнение съм, че културно-историческият пласт, формиран в рамките на Османската империя, се забелязва отчетливо и днес като наследство в онези държави, териториите на които в миналото са били под властта на тази империя. Тези държави определям като балкански, понеже те са носители на наследството на този културно-исторически пласт. В същото време обаче съм съгласен и с една гледна точка, според която през последното столетие наследството от този пласт, което можем да наречем и османско наследство, като приемственост се намира в процес на упадък. Държавите, чиито територии са били част от османската сфера, с ясния профил на своето развитие се отдалечават от османското си наследство; те се отлепят от този културно-исторически пласт, а с това и от балканската си същност. Впрочем, още със създаването на балканските национални държави през XIX в. започва да се забелязва процес на отделяне на въпросните държави и техните нации от това наследство, респективно от този културно-исторически пласт и като цяло този процес приключва към края на Първата световна война, когато въпросното наследство като приемственост се превръща в наследство като възприятие. След тази война наследството като приемственост на

[5] Когато засягам процеси от развитието на тези същите територии, случили се преди върху тях чисто хронологично да започне развитието на въпросния пласт, формиран в рамките на Османската империя, аз пак използвам и ще използвам по-нататък в текста понятията „Балкани" или „Балкански полуостров" като по-познати обозначителени термини за региона.

този пласт се ограничава до демографията и популярната култура[6]. Следователно, културно-историческият пласт, изграден в рамките на Османската империя, след нейното рухване в определени райони, когато се създават държавите на балканските нации, продължава да съществува, но съществува повече като възприятие и по-малко като процес на приемственост. Но наследството като популярната култура е доста устойчиво и точно то засилва с времето наследството на този културно-исторически пласт като възприятие.

Приемам и нещо друго – терминът „османско владичество". Впрочем нито в сръбската, нито в гръцката историография се приема терминът „османско робство"[7]. И според мен това е правилно, защото въпреки трагизма на първите векове от османското владичество за християнските народи, техният статут не може да се вмести в класическото определение за робство, а изследователят може да напипа пулса им дори и под дебелата политическа сянка на османската власт. Да не говорим за фазата на Балканското възраждане, когато християнските народи в региона търгуват, имат богаташи в своите редици, издават книги, имат училища, собствен религиозен живот и духовни водачи, пътуват из и извън империята и усещат напредничави влияния отвън. Един роб би ли имал възможност да прави това? Балканското възраждане се осъществява не чрез обръщане към ценностите и формите на гръко-римския античен свят, както всъщност се случва в Европа. Дори самите гърци в рамките на Османската империя стъпват върху историческия спомен за Византия. Самата специфика на историческия процес на Балканското възраждане в своята дълбочина е различна, поради факта, че западноевропейският Ренесанс на културно-духовна обнова стъпва върху зараждането и развитието на капиталистическите отношения. На Балканите е точно обратното. Развитието на тези отношения изостава от процеса на културно-духовното развитие и политическото съзряване. И причината е именно в различните исторически обстоятелства, при които се развиват двата типа Възраждане. Османската държавна и обществено-политическа

---

[6] **Тодорова, М.** България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития. С., 2010, 36-37. В демографски план, с времето османското наследство попада под влиянието на турската национална държава. – **Тодорова, М.** България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития…,с.37. Този факт има съществени политически измерения, понеже той позволява на Анкара, чрез демографския фактор да оказва влияние и въздействие върху развитието на процесите в някои балкански държави.

[7] **Георгиева, Ц.** Светът на българите през ранните столетия на османското владичество. С.,1993., 8-11.

система значително много изостава и това води до късно зараждане и стагнация на капиталистическите отношения, което в едно цялостно съчетание с липсата на гаранции за собствеността, произволът и насилието спъва изобщо процесът на развитие на капитала. Балканските християнски народности, прераснали през периода на Възраждането си в нации, се опират всеки на собствената си история, в дъното на което се проектира движението им за освобождение. Всъщност този исторически феномен – процесът на тяхното Възраждане е и времето на политическото им обиграване. При българите например, църковно-националното им движение няма за краен резултат само създаването на независима църква, защото на практика то формира и умения, и навици на политическа борба и политическо поведение.

Продължавайки темата „робство или владичество" имаме на Балканите, трябва да се каже, че евентуалното застъпване на тезата, че в първите векове на османско владичество имало „робство", но после вече не, е меко казано несъстоятелно. Изключвам изцяло почти комичното от чисто научна гледна точка понятие „османско присъствие", което по-скоро е приложимо за арабските провинции на империята, както пишат някои изследователи, където, след установяването на нейната власт, ситуацията логично е диаметрално противоположна на тази на Балканите[8].

Балканите – субект и обект /периферия/ на световното историческо развитие.

През XV и началото на XVI в. се случват важни събития, които стоят във взаимовръзка помежду си и отразяват на практика естествения процес на глобализация на световното развитие – падането на Константинопол под османска власт /1453г./ има за един от своите преки резултати откриването на Америка, поради нуждата да се намери нов път към Изтока /Индия/, заобикалящ владените вече от Османската империя територии, които са били логично естествения пътен коридор към тази посока. Или казано по друг начин, със завладяването на Балканския полуостров и Константинопол от османските турци, на практика тези събития по стечение на историческите обстоятелства, дават решителен тласък за развитието на глобалистичните процеси, чрез един от естествените резултати от тях – откриването на американския континент.

Впрочем, на мнение съм, че цялостното развитие на човечеството от неговото начало постепенно се е движело винаги в посока към едно подчертано глобализиране на самото историческо развитие и след

[8] Пак там, 8-11

Втората световна война глобалистичните процеси всъщност навлизат в своята най-разгърната и развита фаза.

Поне според мен, в рамките на този постоянен процес на глобализиране на човешкото съществуване се забелязват отчетливо етапи, при които наблюдаваме в ретроспективен план движение, сиреч преместване на центровете на световното историческо развитие. Тези центрове аз възприемам като „субекти" на историческия процес, докато останалите райони определям като негови „обекти". Поне по моему, именно в концептуалната рамка на тази схема и теза за движението на центровете се вместват и Балканите като географски регион.

През епохата на античността от Балканите започва да се развива първият ясно забележим процес на глобализиране на познатия тогава свят. Този процес намира своето проявление в концепцията за държавата на Александър Македонски, която е първият в човешката история опит за осъществяване на едно „глобално събиране" на световното развитие, макар някои автори да пишат, „че тя е изкуствено създадена на чисто военна основа и се свързва неразривно с личността му"[9]. Друг е въпросът, разбира се, че е възможно тази широкомащабна идея да е на бащата на Александър – Филип II Македонски. Но така или иначе, тя се ражда на Балканите и от тук тръгва нейната реализация през античността. И чак след това на историческата платформа се качва Рим, който покорява и Балканите. Тогава обаче те „обслужват" развитието на глобалистичните тенденции.

С тези исторически щрихи искам да направя въведение към едно по-разгърнато обяснение, което е нужно да отчете, че като регион, Балканите имат своята роля под формата на субект /център/ в световния историческия процес – първо като място, където още през античността узрява идеята за една система на своеобразно глобализиране и от където тръгва първият всъщност опит за нейната реализацията; после като едно от географските места, където се заражда европейската и световната цивилизация, и след това като регион, изиграл важна и централна роля за развитието на християнския свят и славянската цивилизация. И към всичко това прибавям Османската империя, но в силния й период, като момент от историята на региона, в който той практически е субект на историческото развитие. Защото тази империя, покрила властово Балканите, става главна причина за решително ускоряване на глобалистичните процеси, от една страна, и от друга, изиграва роля, и то съществена в исторически план, за цялостното утвърждаване на

[9] **Попов, Д., Ал. Николов.** История на Стария свят. Гърция, Тракия, Рим. С., 1998, 115.

ислямската религия в световното развитие[10]. Колко много исторически и духовни пластове държат Балканите в сърцевината на световното историческо развитие! И чак с отслабването на Османската империя, някъде след битката при Лепанто /1571 г./[11], започва да се развива във времето друг процес – регионът бавно, но сигурно се превръща в периферия /обект/ на историческото развитие, т.е. той се превръща от „субект" в „обект" на глобалния исторически процес. От тогава на сетне няма момент, в който Балканите да са имали възможност да бъдат или пък са били двигателен център на историческото развитие в глобален мащаб, както това става до битката при Лепанто. Причината е, че в хода на преместването на центровете на развитие изоставането на този район става с времето много голямо и това дава възможност на Великите сили, нека ги нарека центрове на историческото развитие по смисъла на нишката на направения до тук анализ, да контролират и направляван неговия исторически вървеж във всичките му форми и винаги да държат ръка върху пулса на събитията, които той произвежда.

Но в каква само периферия се превръща регионът – той става място, където Великите сили, концентрират своите противоречиви интереси. Така Балканите остават актуални, но вече наситени с черни краски от силните на деня. Балканският полуостров става стратегически за тях**.** След като историята на Балканите се изгражда трайно от империи като Римската /априори Византия или Източната Римска империя/, Османската и Австро-Унгарската – върху него започват да влияят политически империи като Британската, Руската, Германската, Австро-Унгарската, като Италия и Франция. И това всичкото – заради особеното геостратегическо положение на региона. Всъщност получава се така, че Балканският полуостров се превръща в единственото място в света, където си дават среща интересите и противоречията на толкова много империи. Именно тези империи и заинтересовани страни превръщат Балканите в „барутния погреб" на Стария континент, понеже в този район западните европейски сили изнасят определена част от своите противоречия помежду си[12] и съответно, по силата на ефекта на

---

[10] Европейският пробив на Османската империя като фундаментален носител на исляма способства окончателно за световното утвърждаване на тази религия.

[11] Процеса на отслабване на тази империя след битката при Лепанто е проследен в дълбочина у **Садулов, А.** История на Османската империя. Велико Търново, 2000, 82-331.

[12] Както се отбелязва с необходимата научна прецизност в някои изследвания, „При невъзможността географски да бъдат отделени от Европа, но построени културно като „другия" в нея, Балканите могат удобно да поглъщат" разни „изведени навън" политически и културни разстройства, които са типични за районите и обществата извън Балканите". – **Тодорова, М.** Балкани – Балканизъм. Второ преработено и допълнено издание. С, 2004, 283.

доминото в политиката, един конфликт между тях на Балканите означава и конфликт в Европа…означава и конфликт в Света. Затова не случайно една искра на типичен национализъм, прехвърчала в Сараево през лятото на 1914 г., скъсява фитила на Първата световна война, заради интересите на Великите сили и натегнатите им до краен предел отношения.

Разбира се, този процес по превръщането на един район от „субект" в „обект" на историческото развитие не е характерен само за Балканите. Например, след изживяването на римския хегемонитет, Апенинският полуостров за дълго става „обект" на историческото развитие. В негов „субект" той се превръща отново през епохата на Ренесанса, но след това той отново просто се потапя в общата историческа еволюция. Ами Пиринейският полуостров – за света той играе изключително важна роля в хода на Великите географските открития, но после неговата роля значително намалява. Същото се случва и с Британската империя, която, подемайки щафетата от Пиринеите, развива процеса на Географските открития и движи световното развитие до края на Втората световна война, когато нейната роля намалява. Ами Египет или Близкият Изток като цяло? Тези райони също се трансформират от „субекти" в „обекти" на историческото развитие – от създатели и двигатели в „обслужващи" глобалното историческо развитие райони. По тази хоризонтала на историческия наратив могат да бъдат посочени разбира се и други центрове на световното развитие, някои от който функционират в определени периоди дори успоредно – един факт, който се дължи на все по-разгръщащата се с времето глобална историческа еволюция.

В общата световна рамка на този процес по преместването на центровете и движението по линията „субект – обект", спусната по вертикалата, сиреч в дълбочина на историческото развитие, влизат и Балканите като регион. Те бавно, но сигурно, се превръщат в „обект" на историческия процес точно във времето, когато на практика Западна Европа, атлантическите държави и преди всичко Англия, започват да доминират над останалия свят и политически, и икономически. Хронологически погледнато, този процес се развива постепенно, но с една сигурност на посоката след битката при Лепанто до средата – края на XVIII в., когато общо взето се оформят всички реални предпоставки за протичането на Индустриалната революция на Запад през първата половина на следващото деветнадесето столетие[13]. Всъщност, формирането на самите предпоставки за тази революция вече като краен

[13] Виж за развитието на тези важни трансформационни процеси в Западна Европа **Пантев, А., Б. Гаврилов. (**1994**).** Пътят на Модерния свят. С.,1994, 116 – 298.

резултат означава изоставане за Балканите. А те се създават посредством морското превъзходство на британския флот след т.н. Навигационен акт от 1651 г. /с който се нанася сериозен удар на холандската търговия и корабоплаване/[14], колониалните владения, развитието на банковото и застрахователното дело – всичко това последвало Великите географски открития и революцията на цените в Западна Европа и повлияло върху цялостната форма на политическата структура в западната час на Стария континент[15]. Балканите изостават, защото Османската империя, олицетворяваща историческите процеси по това време в региона, на практика застава „встрани" от актуалните тенденции, които трансформират западноевропейските атлантически райони и логично изостава. И по пътя на логиката балканските християнски народи/нации под османска власт също застават „встрани" от Новия свят и изостават исторически. При тях това е придружено исторически и от едно дълговековно отсъствие на държавна система, в институционалната рамка на която би могъл да се реализира закономерен процес на тяхното цялостно развитие.

Самото оформяне на контурите на колониалната система съвпада общо взето и с времето на перманентно отслабващата военна мощ на Османската империя. Паралелно с покоряването на неевропейски народи, западните европейски държави започват да налагат свето влияние – политическо и икономическо, и над Османската империя и въздействат по този начин върху процесите в нея. Разбира се, понятието колониално владение не може да бъде съотнесено към историческото развитие на тази империя, т.е. тя не може да бъде наречена колония на западните държави, но тя изпада фактически в зависимо спрямо тях положение. Във времето нараства силно ролята и на Руската империя, като един от същностите фактор за разгръщането на различни фундаментални процеси в рамките на османските балкански владения. Отваряйки тук хронологически анализа, трябва да се подчертае, че от този момент нататък, без значение дали става дума за Османската империя или за възправилите ръст през XIX в. балкански християнски държави, Балканите изпадат трайно в зависимо от западния свят и от Русия /през XX в. става дума за Съветския съюз/ положение. И колкото и това да звучи отблъскващо, трябва да се признае, че развитието на този процес продължава и днес. Или казано по друг начин, този процес, който се наблюдава днес, се заражда и започва постепенно да набира скорост след битката при Лепанто /1571г./. След тази битка всъщност се

[14] **История на Света. Хронология.** С.,1985, 231.

[15] Виж по-подробно по въпроса **Глушков, Хр.** Англия през XVIII в. Индустриалната революция. В: История на новото време. Велико Търново, 1998, 137 – 142.

забелязва непрекъснатото изграждане на тъканта на този процес, който е ясно доловим и днес[16].

В рамките на този цялостен процес на зависимост на балканските държави съществуват моменти, когато той се развива посредством принципа на „кадифените ръкавици", без грубо вмешателство, но с ефект на интервенцията. Някои от балканските държави след своето освобождение от османска власт правят опити за откъсване от една сфера на влияние, но влизат в друга. Образно казано, това е движение напред – назад, което се намира под сянката на политическите интереси на Великите сили – движение, което по същество представлява своеобразно отражение на изоставането на балканските нации. Балканите се вмъкват в една оформена стройна система на „патриции и клиенти" в международната политика. С развитието и задълбочаването на процесите в нея през XX /особено след Втората световна война/ и началото на XXI в., нарастването на тази зависимост на балканските държави придобива дори определението „сателитна", като начин за назоваване на една плътна обвързаност на балканските държави с големите сили до степен на почти пълно стопяване на тяхната независимост.

За крамолите по пътя на балканските нации и техните държави

Дори и след един не чак толкова задълбочен поглед върху цялостната нишка на този голям и не много приятен за Балканите процес на зависимост се оказва, че в периода на слабата Османска империя общо погледнато балканските християнски народи изпадат по стечение на обстоятелствата в една интересна от изследователска гледна точка, но твърде сложна и много сковаваща от гледна точка на техния

[16] В рамките на този процес има исторически моменти, когато руското влияние не е толкова силно. Това става обикновено, когато Русия губи голяма война, какъвто е случаят с Кримската /1853-1856/, Първата световна война, или „студената война". След Първата световна война и след края на „студената война" Русия влиза във фази на структурни промени – веднъж свързани със създаването на Съветския съюз, веднъж свързани с разпадането на този съюз. Всъщност фактът, че тя губи двете войни определя и развитието на въпросните структурни промени. Като цяло обаче, намаляването на руското влияние е само временно, то после се възстановява и Русия отново става час от политическата игра на Балканите. На практика, тези структурни промени изискват необходимото технологично време за възстановяване на ролята на Русия като политически играч на Балканите, било то като център на съветската държава, било то като отделен политически субект.

Що се отнася до западното влияние, то е константа величина. Разбира се има нюанси, свързани с изчезването или отслабването на влиянието на една западна страна /империя/, което съответно се замества от силното влияние на друга западна държава /империя/, но като цяло западното влияние е постоянно. При него няма вакуум.

исторически вървеж ситуация. Веднъж те са владени от империята, но в същото време политическата им съдба, свързана с възстановяването на държавността им, попада и в зависимост от Великите сили, заради факта, че самата Османска империя е вече „обект" на историческото развитие.

В така оформената система на зависимост съществува обаче и обратна връзка. Балканските християнски народи сами търсят упование във Великите сили, за да решат важни свои политически проблеми, свързани с тяхното освобождение от османското владичество или с реализацията на дадена политическа програма или при преследването на външнополитически цели, след като те отново имат вече свои държавни формирования. Тази обратна връзка обвива и модернизацията им в икономическата и стопанската сфера, която впрочем като основен процес в хода на тяхната следосвобожденска еволюция е практически един от допълнителните канали, през който протича външното влияние на Балканския полуостров. Западните и руските културни влияния сред балканските християни са силни. Елитите на балканските държави, с някои свои същностни обаче изключения, се формират на Запад и в Русия, превръщайки се така в проводници на една или друга политика. Това дава допълнително възможности за налагане и разширяване на външното влияние в балканистите райони на Европейския Югоизток и то се вмества в схемата на противоречията между Великите сили за контрол над анахроничната Османска империя и за въздействие върху историческото развитие и политическата конюнктура около Проливите.

Цялото това натрупване на сложни процеси конструира един исторически феномен в дипломатическата история на Европа – става дума за т.нар. Източен въпрос, който по същество отразява в себе си вибрациите на противоборството между Великите сили в региона и пулса на съществуването на балканските нации и балканските държави с етапите на това съществуване – тяхното освобождение от османска власт, тяхната амбиция за решаване на националните им въпроси и разбира се желанието им за хегемонитет в региона. Всъщност, като основна част от Източния въпрос, балканските националноосвободителни движения, между впрочем тясно обвързани с руската имперска политика в региона и усетени с особена сила в началото на XIX в., способстват за това на практика Старият континент да преоткрие политически отново своята югоизточна част, но в нейната балканска сърцевина. Това съвпада по време с колонизирането на Южна Африка, Австралия и Океания – началото-до средата на XIX в.

Един от елементите, по които Балканите бързо наваксват своето изоставане от останалата част на Европа е този за нациите. Този факт има своето логично и добре аргументирано, поне според мен,

историческо обяснение. Впрочем, раждането на нациите тук е част от общата историческа тъкан на този европейски процес. То в този регион става по-късно, по-късно тук народностите прерастват в нации, погледнато чисто хронологично, поради историческите процеси на Балканския полуостров. Но за това пък, наваксването във всичките проявления и форми на развитието на нациите тук става бързо. И обяснението, поне според мен, се открива в сериозните средновековни държавни формирования на Балканите, които създават солиден исторически спомен за тяхното съществуване и стават основа за възникването на стабилни народности, прераснали в последствие в нации.

Формирането на балканските нации под сянката на Османската империя е комплексен, краен резултат на различни процеси като културно-духовно развитие, икономическо възмогване, еманципация и др. Логичният резултат от крайната фаза на националнообразователния процес е обръщането на създадените нации срещу Високата порта, като собствен стремеж за освобождение. Към националистическото чувство в балканските райони на Югоизточна Европа времето и характерът на стичащите се исторически процеси добавят една подчертана амбиция да се спечели колкото се може по-голямо териториално пространство в региона за сметка на другия или другата нация в рамките на разпада на Османската империя и нейното териториално изтласкване от полуострова, респективно от Стария континент. Така се оформят и контурите на стремежа за политическа и национална хегемония на Балканите.

Понеже самото освобождение на балканските нации не се развива като паралелен процес за всички и не приключва едновременно, а поетапно, освободените по-рано по време нации започват да развиват и по-рано политика не само за решаване на своите национални въпроси, свързани с постигането на едно обединение. Те пристъпват по-рано и към действия за разширяване на своя териториален периметър. Може да се каже, че стремежът за това разширяване се развива образно казано по принципа на етапността – първоначално културно-духовно, после икономическо и политическо разширяване с подчертаната цел то да се материализира в териториално, чрез средствата на една изградена вече държавна система, което става за сметка на неосвободените все още от османска власт нации в региона. Поне според мен обаче, тази реалност се превръща в едно своеобразно закъсняло във времето отражение на общия европейски процес за териториално разширение и национален хегемонитет на Стария континент за сметка на съседни държави. Защото върху политическата плоскост на Европа, много преди да се появи такъв процес на Балканите, се развива активност за реализацията

на цел за териториално разширяване и национална хегемония. Разбира се, тази активност притежава своите съответни нюанси, поради различната историческа картина, в която тази активност се наблюдава, но с ясната крайна цел – териториална и политическа хегемония.

На този цялостен фон как ви звучи онази еволюционна теория, според която конкретно за българския народ, който се освобождава от османска власт значително по-късно във времето от сръбския и гръцкия, е било по-добре по пътя на еволюцията, а не на въоръжената борба, благодарение на многобройността си и културното си развитие да се наложи над останалите национални групи в смесените райони, в които българският етнос е живеел и към които райони са имали претенции гърци и сърби? Според тази еволюционна теория**,** така е щяло да се избегне разпокъсването на българската нация, което става факт в Берлин през лятото на 1878 г.

Но дали през XIX в., векът на национализма всъщност, подобно стечение на процесите е било възможно? Все пак въоръжената национална борба е завладяваща тенденция тогава. А и дали останалите балкански християни, освободени вече и развиващи свой държавен живот, с всички преимущества на това, биха допуснали по еволюционен път българският етнос да се събере под единна държавна стряха по пътя само на еволюцията? Нали знаете, че в един определен период от време през османското владичество трудно може да се разбере къде минава демаркационната линия между българския и сръбския етнос поради езиковата и културна близост, което при една създадена вече сръбска държава би дало големи възможности на Белград да разширява сръбското влияние върху българите, за което впрочем много би способствало и православието. А и през 1844 г. на бял свят се появява известното „Начертание" на Илия Гарашанин, което по същество е първият широкомащабен външнополитически план за превръщането на Сърбия в своеобразен център на една голяма южнославянска държава, която да реализира „обновяването" на средновековното сръбско кралство, което да замести оттеглящата се от европейския континент Османска империя[17]. Всъщност, някои изследователи разглеждат идеите на Гарашанин като „пансръбска програма" за поетапно асимилиране на южнославянските области от сръбството[18] . Ние знаем и за онези българи, които с охота са се гърчеели, за да докажат ерудиция и превъзходство. Тук ситуацията е идентична. Гръцката държава също получава така възможности за развитие на своето влияние върху

[17] **Трайков, В.** Идеологически течения и програми в националноосвободителните движения на Балканите до 1878 г. С., 1978, 150.

[18] **Valentić, M.** Koncepcija Garašaninovo "Naćertanije" 1844. Historijski pregled, 1961, 7, (2), 129 – 136.

българите, а православието и Гръцката патриаршия ги удвояват. Впрочем, още през XVIII в. се появява „панелинизмът" като политическа концепция за реализацията на т.нар. „мегали идея", в която се прочита гръцкия стремеж за възстановяването на Византийската империя, която да замести Османската и да включи останалите балкански народи[19]. В този смисъл въпросната еволюционна теория за избягване разпокъсването на българския народ има много пропуски, недоглеждания и не държи сметка за това каква политическа сила има вече една създадена християнска-православна държава, обляна от национализъм във века на национализма по отношение на голям християнски-православен етнос, който няма собствен политически център и все още е подчинен на Високата порта.

Самото изследователско движение из лабиринта на балканската историческа действителност отвежда към един налагащ се извод, според който след Берлинския конгрес /1878 г./ балканските държави водят в региона два типа войни[20]**.** Първият тип войни на балканските страни е срещу Османската империя за решаването на техните национални въпроси, докато вторият тип войни са тези между самите балкански държави и те се водят тогава, когато на преден план изпъква вече проблемът за подялбата на османското териториално наследство. Докато първият тип войни може да се охарактеризира като справедлив и дълбоко обоснован от историческа гледна точка, то във втория тип войни историческата справедливост е само едната причина те да се водят, защото има и друга и тя е национално-хегемонистическа, свързана с амбициите за териториално разширяване, не отговарящо на историческите реалности. Следователно причината за вторият тип войни е сблъсъкът между желанието за реализацията на националната кауза и амбицията за хегемонитет в региона. Проблемът за Македония, населена впрочем преимуществено с българи, Балканският съюз и Балканските войни /1912 – 1913 г. / отразяват всъщност нагледно тези два типа войни в региона, развили се като същностна част от процеса на поетапно разпадане на Османската империя и нейното изтласкване от Балканите, т.е от европейския континент. Балканският съюз договорно така е изграден, че на практика обслужва в крайна сметка двата типа войни в региона. Той е срещу общия военен противник – Османската империя, за решаване на национални и исторически задачи, но в него съществуват много пукнатини и въпросителни, които в крайна сметка

[19] **Йелавич, Б.** История на Балканите XVIII-XIX век. Том първи. С. 2003, 67-71.

[20] **Димитров, Ст., Кр. Манчев.** История на балканските народи. Том втори. С.,1999, 424-426.

водят до сблъсък между самите държави, членки на съюза – един сблъсък, породен именно от обосновани исторически стремежи и хегемонни цели. Участието на балканските народи в Първата и Втората световна война е проявление на втория тип войни, в които намират отражение борбата за справедливо решаване на териториалните въпроси и действията за териториално разширяване за сметка на другия в региона. С такава нагласа балканските народи влизат в тези две световни войни. Освен това обаче, получава се така, че в тези войни чувството и целта за справедливо решаване на националните и териториални въпроси прераства и в амбиция за хегемония, която се базира преди всичко на усещането за политическа нелоялност на съседните държави по договорни въпроси и на „заразния" стремеж към подчертана национална хегемония и реваншизъм в региона чрез принципа на използването на подходящия политически момент за реализацията на тази цел..

Но решаването на териториалните въпроси и реализацията на амбицията за хегемония в региона не само по време на двете световни войни попадат в зависимост от целите и приоритетите на Великите сили. Понеже териториалното възстановяване на балканските държави е практически продукт не само на борбата на техните нации, но и на Великите сили, на практика споразуменията на последните помежду им по териториалните въпроси на Балканите – споразумения, обслужващи собствените им геостратегически интереси в региона, дават допълнителен тласък на конфликтните вътрешнобалкански отношения. Тези споразумения логично служат като още един лост за упражняване на влияние в региона. То се усеща особено тогава, когато всяка една от балканските страни търси опора у някоя Велика сила за решаване на своите териториални проблеми или за териториално разширяване, в което се съзира хегемонистически уклон. Като цяло погледнато, Берлинският конгрес и Берлинският договор на Великите сили от лятото на 1878 г**.** отразяват фрагментацията на балканските християнски народи от вън, като по този начин те са хвърлени в един хроничен, изтощаващ неимоверно много държавнотворните им сили конфликт. Влиянието отвън и национализмът, обагрен с амбицията за териториална хегемония отвътре, са същностни характеристики на балканската история.

В хода на едни по-релефни разсъждения върху миналото на Балканите обаче, за да се обяснят териториалните проблеми между възстановените държави тук, следва да се има предвид нещо много важно, загатнато вече във връзка с еволюционната теория, касаеща българската нация. В рамките на Османската империя, през времето на Балканското възраждане, когато се раждат и започват да се развиват

нациите в региона, логично на Балканите се оформят райони със смесено население – райони, чиято национална идентификация става изключително трудна[21]. Следователно, от тук произтича и трудната реализуемост на целта за сливане на национални с държавни граници на Балканите в процеса на разпада на Османската империя – един стремеж, който активира хегемонистичните амбиции и конфликтността във вътрешнобалканските взаимоотношения, когато се засяга териториалната проблематика. Логично, при положение, че са налице такива райони със смесено население, оформени в административната система на Османската империя, в хода на нейното политическо разложение няма как на Балканите национализмът да триумфира задоволително за всички държави тук, понеже, както пише Ърнест Гелнер „Национализмът е преди всичко политически принцип, според който политическата и националната единица трябва да съвпадат"[22]. С други думи, ако една държава присъедини тези смесени райони с амбицията да включи в състава си своята национална общност, намираща се в тези райони, това ще означава, че тя ще включи в своята държавна цялост и национални групи, към които претенции ще имат съседните страни, а от там те ще имат претенции и към тези райони. И така, амбицията за „събиране" на цялата нация под един държавен покрив на Балканите, в съчетание с наличието на смесени райони, където демаркационната линия по национален принцип е невъзможна, разстила пътеката на териториалните конфликти и активира хегемонистичното начало в политическата активност на балканските страни.

Но в историята на Балканите има и епизоди на желание за обединение. Федерацията на балканските народи, чиито последен акорд прозвучава през 1948 г. обаче, се оказва невъзможна[23]. Неравномерното развитие на народите в региона прави така, че федеративното обединение като структура за решаване на разни балкански проблеми в различни исторически моменти се превръща в параван, зад който онзи, който се намира в по-добро моментно политическо положение и

---

[21] **Лалков, М**. Българското минало 1878-1918 – познато и непознато. С., 1997, 10.

[22] **Гелнер, Ъ.** Нации и национализъм. С., 1999, 7.

[23] Тогава, през 1948 г. се повдига за последен път федеративния въпрос на Балканите и това засяга отношенията между България, Югославия и Албания. – **Петков, Д.** Последният акорд на федеративната идея в българо-югославските отношения (с. 523 – 550). В: Историкии. Научни изследвания в чест на доцент д-р Стоян Танев, по случай неговата 70-годишнина. – Университетско издателство „Епископ Константин Преславски" – Шумен, 2007, 523 – 550; **Petkov. D**. Das politische dreieck Moskau – Belgrad – Sofia (1948). Bulgarian historical review, research quarterly organ of the Institute for historical studies at the Bulgarian academy of sciences, Sofia, 2008, 1-2,151-187.

състояние проектира своята „амбиция за величие", желаейки да използва федеративната идея като механизъм за подчиняване и „поглъщане" на другите, възползвайки се от тяхната по-слаба позиция. Допълнително деструктивно влияние върху федеративните амбиции в Югоизточна Европа оказва и намесата на Великите сили. Това са причините за провала на балканското единство, които преминават през пъпната връв на цялата идея за обединение в региона, редена още в края на XVIII в.[24] Всъщност, за да се създаде федерацията или обединението, една от основните предпоставки е преодоляването на вътрешнобалканските ежби и стремежа към хегемония в района, все елементи от балканската мисловност, умело употребени от големите в политиката, за да бъде пратена в историята като неуспешна идеята за федеративно обединение в региона и за да бъдат постигнати техните цели, чрез направляване на процесите[25].

Отварянето на въпроса за балканската мисловност интуитивно обаче насочва към балканската менталност. Самото историческо изоставане, системата на подчиненост и зависимост в съчетание с пулсациите на културния синкретизъм, роден от контактната християнско-ислямска зона, отрицателният психологически климат, в който, като покорени и владени народите в региона са принудени дълго време да живият в рамките на Османската империя, плюс национализма, противоборството в региона и западните влияния – всичко това лежи в основите на т.нар. балкански манталитет, всичко това практически го изгражда и обяснява поне според мен културната и политическата антропология на личностите на Балканския полуостров. За да бъдат разбрани този манталитет и тази антропология, трябва да е ясно, че те представляват по същество сложна амалгама от посочените натрупани исторически процеси, които оказват влияние върху поведението, мисленето и цялостния живот на хората в региона. Струва ми се, че в случая имаме ясно отражение на едно заключение, според което „историята въздейства върху народопсихологията".[26]

Логично е тогава височкото това натрупване да оказва влияние при градежа на балканските държави след тяхното освобождение от османска власт през XIX в. Качеството на една държава, това е

---

[24] **Лалков, М.** От надежда към разочарование. Идеята за федерация в Балканския Югоизток (1944-1948). С., 1993**,** 11.

[25] Всъщност, случаите на обединение на балканските народи са свързани с тяхното насилствено подчиняване от страна на някоя империя – Римската, Източната римска/Византийската или Османската.

[26] **Марков, Г. „**Балканизацията". Геополитическо явление в конфликтознанието. С., 2011, 426.

културно-политически продукт, който е своеобразно проявление на манталитета, но и на историческите процеси и обстоятелства. На Балканите държавите изпускат много процеси, заради свето дълго политическо отсъствие, а сама по себе си демокрацията представлява специфичен обществено-политически и психологически климат, който се налага с времето при едно системно политическо образование в хода на цялостния държавен исторически вървеж. Все в тази връзка обаче аз намирам, че динамиката на балканската държавнотворната енергия след Освобождението на балканските християни от османска власт извежда своите дълбоки корени от силата на вкорененатa още от времето на балканското Средновековие държавна традиция у тези християни. Тук не става дума за това какъв тип държава се появява в крайна сметка като продукт на Балканите през XIX в. А иде реч за подчертаната сериозна амбиция да се построи държавната организация – амбиция, която, поне според мен, намира своето дълбоко основание не само в мощната струя на национализма, заляла XIX в., но и в силата на историческия спомен от времето на Средновековието.

И все пак, историческото развитие на балканските държави след освобождението им от османска власт протича посредством стремежа за бърза модернизация във всяка една сфера, включително и в стопанската, за наваксване на историческото изоставане. И този стремеж е същностна част от историческия вървеж на тези държави, заедно с вътрешнобалканските противоречия и сблъсъци и зависимостта от волята на Великите сили. По кой път не са минали последните, които балканците се опитват да настигнат и в тези си опити дори на моменти комично ги имитират? Тук нямам предвид Русия, при която понятието модернизация е доста абстрактно. Модернизацията на Балканите, която драстично закъснява и чрез която Великите сили допълнително получават възможност да направляват процесите в региона, е европейски белег, с тази съществена разлика, че докато в големите европейски държави развитието на икономиката оказва преобразуващо въздействие върху механизмите на управление, то на Балканския полуостров механизмите на управление трансформират икономиката, като този факт, характерен за периферните или полупериферните общества, е симптоматично проявление на изоставането на региона[27].

[27] Една изследователка правилно отбелязва, че в периода преди Първата световна война балканските нации не са във фаза на „прединдустриална стагнация", но те съставляват „общество, запътило се към Европа, но превърнато от източника на модернизация в негова периферия". – **Парушева, Д. (**1996**).** Балканите през XIX век. Модернизация и /или/ периферизация. *В:* Периферия в историята. С., 1996, 20-21.

Когато европейската история беше „балканска история”.

С това се обръщам към всички, които все още смятат, че западноевропейските страни не са били в крамолите на балканската история, ако тръгнем да разсъждаваме от позицията на наложеното схващане, че тази история е „блатото” на конфликтите, националните фикс идеи и интереси.

След 1925 г. У. Чърчил често повтарял, че историята на човечеството всъщност това е история на войни! Предполагам колко отблъскващо звучи едно такова заключение в съзнанието на хуманистите. Без да имам намерение да го оспорвам задочно от дистанцията на времето, ще се осмеля да отбележа, че то е вярно, но само наполовина. Защото историята на човечеството е и история на съзиданието! Мисля, че това са двете категории, които подчертават определението за характера на историческия процес. В креативната природа на човека е закодирано насилието на човека и разрушението. Колкото повече се развива световната цивилизация с нейните различни цивилизационни части, толкова повече се стимулира насилието и разрушението (включително разрушението на и насилието над природата, която заобикаля самия човек). Насилието е изначално за човека, заедно с неговата продуктивност; то по дефиниция прави половината история, докато другата се прави от естествения човешки рефлекс към създаването в цялото негово многообразие и специфика. Човекът едновременно произвежда цивилизация и насилие над човека. Да не говорим, че самият процес на развитие, т.е. модернизацията и напредъкът често са насилие и те самите генерират насилие. Мисля, че осъзнаването на всичко това е първото важно условие за разбирането на самия исторически процес. Иначе няма как да си обясним защо самото изобретяване на Модерния свят е съпътствано с множество жестоки военни стълкновения и насилие. Дори и човек само учебникарски да познава историята, той е наясно какво се случва след откриването на Америка преди да бъде построена или във времето когато се изгражда новата цивилизация на този континент. Съществуването на гледища, че колониалната система минава за цивилизаторска никак не ни освобождава от задължението да уточняваме и да подчертаваме факта, че нейното налагане е съпроводено с много войни и насилие. Ами Религиозните войни в Западна Европа, походите на Наполеон, Гражданската война в Испания? Един професор по история написа отдавана, че те са несравними по своята жестокост с балканските

разпри[28]. Но дори и да се отчита този факт, все пак тези разпри много често се превръщат в нарицателен израз за отблъскващата страна на общата историческата тъкан – а именно войната и насилието. Но насилието, войните, омразата и съперничеството в различните посоки не са балкански патент. И това не е изследователско откритие.

Между другото, когато през 1934г. Фройд бил поканен от Айнщайн да се присъедини към движението за мир, той отговорил през призмата на своето „професионално изкривяване", че лично по принцип симпатизира на движението, но го смята за утопично и се съмнява дали неговите цели биха се реализирали, понеже според него войната е заложена в самата природа на човека и едва ли някога ще може да се избегне[29]. Каква драма за всички онези, които са повярвали на британския премиер, който през 1919 г. казва, че тогава се сключва мир, който поставя края на всички военни конфликти! Двете световни войни обаче не са балкански продукт. Поводът за първата идва от Сараево, но причината за нея не произлиза от Балканите. И все пак, думите на един от най-талантливите за своето време американски журналисти – Джон Гънтър, че балканските народи се карат и смеят да се карат докато не произлезе от техните кавги някоя друга световна война звучат някак си укорително[30]. Те дори прехвърлят вина, вменяват такава. Желанието на една балканска държава да доминира в региона всъщност може да се схваща като по-малка проекция на основния процес, при който една голяма небалканска държава иска да бъде Велика сила. Нивото е различно, но смисълът е един и същ. Проблемът е, че идеята за величието на Балканите след разпадането на Османската империя – идея, която впрочем като предназначение, цел и насоченост на действията влиза в калъпа на една обща историческа тенденция, винаги заплашва определено влияние на нечия Велика сила, която има отношение към региона. Както и национализма. Той, като естествен продукт на европейската цивилизация, не подминава и Балканите, но по същество балканският национализъм е неприемлив на Запад, защото той може да скара Великите сили, заради техните интереси и свери на влияния на полуострова. От историческа гледна точка, това е практически причината за язвителното и отрицателно отношение на западните държави, в случай, че нещо на Балканите се размърда.

---

[28] **Пантев, А.** Историческо съвремие. В: Историкии. Научни изследвания в чест на доцент д-р Стоян Танев по случай неговата 70-годишнина.: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски – Шумен, 2007, 826.

[29] **Стоев, Ст.** Фройдизмът и спекулациите с него в буржоазната идеология. В: Антени, С., 1975, 28,(2), 46.

[30] **Гънтър, Дж.** Европа без маска. С., 1945, 440.

Погледнато отвън навътре, трябва да се подчертае, че Великите сили превръщат с течение на времето балканския регион от Европейския югоизток в поле на своите интереси и в място за политическите си експерименти, за да поддържат едно или друго желано от тях статукво, което допълнително усложнява историческата еволюция на региона и залага много конфликти. Когато големите в международната политика не могат да контролират и направляват, сиреч, когато изпускат от контрол балканските процеси и естествения национализъм на страните в региона, те започват да слагат отрицателни щампи върху иначе закономерни тенденции на балканския историческия процес. Но „националистическият жар", както пише Алфонс Макс заразява дори и светли умове като споменатия вече Фройд, който в началния период на Първата световна война открито симпатизира на немската кауза, а Англия, която по принцип е отворена за неговите идеи и винаги е била такава, става изведнъж в съзнанието му „лицемерна". Негови са изразите „Цялото ми либидо сега принадлежи на Австро-Унгария" и приветства немско-австрийските победи[31]. Национализмът като явление също не е балкански патент. Драмата на балканските народи да вървят след процесите, заради тяхното историческо изоставане, да изживяват тези процеси по-късно във времето, да имитират и да заимстват, създава усещането за тяхната вторичност и предпоставките за отрицателни квалификации от страна на онези, изобретили Новия свят, които, веднъж усетили превъзходството си, не пропускат високомерно да обрисуват с тъмни краски логични и естествени процеси, които те отдавна са забравили, но така или иначе са преживели. Постоянната намеса в балканските работи отвън, често пъти изразяваща се и в моделиране на процесите чрез инструментите на налагани договори, няма как да не се окаже същностен елемент, който допълнително създава отблъскващ международен имидж.

Съгласен съм, че противоборството в Югоизточна Европа е голяма и едва ли не пословична тема. Но нима липсва такова в различни периоди от френско-немските отношения или в различни исторически моменти от англо-френските, а защо не и англо-немските отношения. Ами отношенията между шотландци и англичани, ирландци и англичани, шведи и датчани?[32] Те също са натоварени с много

[31] **Макс, А.** Балканите – огнище на нова европейска война? С., 1997, 157.

[32] Впрочем, като противоположен на размирните Балкани пример се посочва „вечният мир" в Скандинавия. Обаче, в този смисъл обикновено се пропуска, че самата Швеция, определяна за „образцова", възниква като държава във война срещу Дания. Една Норвегия например двеста години е „прикрепена" към Дания или Швеция чрез специална Уния, докато Финландия, до началото на XIX в., се намира под шведска

исторически предразсъдъци и неприятен исторически товар. При това, този списък на противопоставящи се едни на други европейци може да бъде продължен. Но какво ще кажете за териториалните спорове? Освен част от балканската история, те не са ли част и от европейската история? Достатъчно е да се посочат само примерите с Елзас и Лотарингия и Судетите. Когато е убит сръбският или гръцкият крал, или български министър-председател, обикновено на Запад това се разглежда като пряка проява на варварство. Но когато в същия период е убит президента Маккинли или президента Карно – това се приема като „драстично изключение на цивилизованите нрави", както отбелязват някои [33]. Това не е ли преднамерена оценка? Впрочем това, че на Балканите имаме „лични режими" на монарсите, диктатури и прочие и много проблеми с демокрацията, включително и „преврати" срещу партиите, не бива да е повод или причинна дори за възприятие на този район като второкачествен. Защото историческия път на Франция след Френската революция през XVIII в. например е белязан с множество моменти на отсъствие на демокрация и развитие на управлението тип „силната ръка".

А конфликтите? Нима народите на Западна Европа не воюват помежду си или срещу Русия? Нима в Европа няма проявления на национализъм? А как бе реализирано обединението на Германия през същия този XIX в., когато балканските християни възправят държавен ръст? След германското обединение Бисмарк често говори и се готви за война. Това прави ли го „балкански тип" политик в центъра на Европа, ако изхождаме от общото становище, че на Балканите много се воюва? Или неговите действия са закономерни, защото откликват на естествените потребности на времето, на германската история и на германеца. Действията на една нация в Европейския югоизток за обединение са съвсем закономерни. Друг е въпросът, дали обединението като процес на Балканите е реализуемо напълно?

Онова, което Великите сили не изживяват, но балканските държави го преживяват, е зависимостта отвън, от друга или други държави. Но за сметка на това, западните държави стават зависими от банките, които финансират много техни начинания. С времето се създават кръгове, които разполагат с много средства, с които оказват влияние върху историческия вървеж на тези държави. При това те не могат да се идентифицират като национални кръгове, а по-скоро като

власт. „Просто, както четем в някои изследвания, тези народи не живеят на геополитически кръстопът" и поради това Великите сили „не са ги посочили с пръст, като лошата страна на своя образ в огледалото на световната политика". – **Марков, Г.** „Балканизацията". Геополитическо явление в конфликтознанието. С. 2011, 425.

[33] **Пантев, А.** Историческо съвремие…,829.

самостоятелни кръгове, имащи сериозни намерения да дирижират и дирижират европейските процеси. В същностната част от това се изразява впрочем днес развитата форма на глобализъм в света. Ала аз само маркирам този въпрос, той не е предмет на тази статия. Банковият капитал слага също ръката си върху Балканите, където влиянието на въпросните кръгове е видимо.

Така или иначе, отношение на преднамереност в оценъчните позиции става определящо за общото западноевропейско възприятие по отношение на Балканите. Както отбелязват някои признати специалисти по балканските работи, споменатото вече по-горе мнение на Джон Гънтър изразява преобладаващото обществено мнение на Запада, който е разглеждал и разглежда Балканите, като място, което може да разклати европейското здраве.

На Балканите често се разиграва следната ситуация. Вълкът срещнал друг вълк и му казал: ти не си ми направил нищо, но понеже твоят дядо е обидил моят, аз сега ще си отмъстя. Този анекдот звучи като синоним на балканския реваншизъм, който играе определена роля в региона. Често се питам обаче какво ли лежи под финансовото благоденствие на Западна Европа? Ако то го няма, или по някакъв начин то се разклати дали стари рецидиви от миналото на отношенията между европейските държави няма да избуят? И дали въпросната ситуация със срещата между двата вълка няма да се окаже приложима в пълна степен и за отношенията в Западна Европа? Вие как мислите?

Историята на ирландците, фламандците, норвежците, бретонците, провансалците, баските, каталунците иде да покаже, че национални малцинства са угнетявани не само в Европейския югоизток и доказва, че това не е само балкански продукт[34].

В този ред на мисли е напълно възможно някой да се сети за следния известен „академичен анекдот". В САЩ, в лаборатория, в която се работи с животни, използвани за опити, професор казал на асистентите си да не се привързват към тези животни, защото това пречело на науката.

С тези разхвърляни разсъждения, които се опитват да поставят балканската история в контекста на общата историческа тъкан, аз съм далеч от намерението да демонстрирам излишна привързаност към Балканите или да търся оправдания за черните точки от балканското минало, които са добре известни. Но те подсказват, че отрицателните моменти в балканската история всъщност не са нещо, което липсва в историята на западните европейски държави. Тук имам предвид историята на балканските народи след освобождението им от османско

[34] **Макс, А.** Балканите…,153.

владичество. В нея могат да се съзрат идентични с общовалидните за европейската история ситуации и процеси. Ако тръгнем да разсъждаваме от гледната точка на вкорененото убеждение, че Балканите са „задния двор на Европа", защото исторически погледнато в този регион много се воюва и насилието и конфликта са едва ли не определящи, то следва да кажем, че европейската история има своя „балкански период", защото Старият континент е историческо място на войни, конфликти и насилие. Европа е не само синоним на напредък, хуманност и свобода. В чисто исторически план погледнато, тя е също толкова синоним на нетолерантност, войни, геноцид, колониализъм, подтискане на национални малцинства и противопоставяне между държавите в името на хегемонистични цели. Историческата истина ни задължава да отбелязваме, че всъщност „Най-големите бойни полета и военни гробища не се намират на Балканите"[35]. В тази връзка трябва да се подчертае, че много от причините за проблемите в Европейския югоизток са създадени отвън, от онези изживели вече „балканския си период" от своята история, които, от позицията на своето историческо изпреварване, слагат отрицателни оценки за действията и поведението на тези, които ги гонят, търсят историческо изравняване, имитират и заимстват от тях. Въведеният геополитически термин „блаканизация", описващ един „процес на целенасочена политическа и културна фрагментация в определено геополитическо пространство под могъщия натиск на конкуриращи се външни сили"[36] всъщност подчертава, че въпросните външни сили целенасочено „балканизират" Балканите, за да обслужват собствените си интереси в хода на решаването на т.нар. Източен въпрос, свързан с разпадането на Османската империя и борбата за влияние в региона. Тези сили влизат в конфликти помежду си заради амбицията си да печелят по-голям политически периметър в региона на Балканите, който по геополитическа дефиниция в комплексната рамка на Източния въпрос се схваща от тях като нещо различно от Близкия или Средния изток[37]. Много често конфронтацията между Великите сили се избягва или временно се заобикаля чрез системата на договорите помежду им, в които те проектират собствените си логично интереси, за сметка на интересите на балканските народи и историко-етнографските реалности на полуострова.

---

[35] Цитат по **Марков, Г.** „Балканизацията"…,428.
[36] Цитат по **Лалков, М.** Българското минало…,8.
[37] **Тодорова, М.** Балкани – Балканизъм…,43.

Така, от зрителния ъгъл на един сравнителен анализ между западноевропейската и югоизточноевропейската история ми се струва за нужно да уточня, че при общуването с историята на Балканите коридорите на научната и обществената мисъл трябва да водят към разбиване на стереотипа на възприемане на този регион, защото този стереотип е предразсъдък и означава преднамереност.

Една балканска картина в исторически рамки.

През 2008 г., по повод намиращия се по това време все още в развитие въпрос, свързан с независимостта на Косово, в западни масмедии се срещат текстове с аналитичната нагласа, че членките на НАТО и Европейския съюз, вместо да действат заедно, се чепкат помежду си и поставят националните си фикс идеи и интереси над общата европейска политика, като тази тенденция поражда страх, че вместо Балканите да се европеизират, постепенно Европа ще се „балканизира". Нима? Ако разгледаме това мнение през призмата на напластените исторически процеси в Европа и отчетем, че „балканизацията" по силата на изказаното в масмедиите мнение, е синоним на противоречия и разединение поради следване на собствени интереси, трябва да кажем, че при конфликтни интереси европейските държави няма да се „балканизират", като започнат да се карат помежду си, те ще се „балканизират" отново, т.е. те ще възпроизведат старата си история на разделящи ги противоречия, заради различните им интереси. И понеже тук на Балканите са заровени много от западноевропейските демони, всяко докосване до тях или изкарване на повърхността би довело до съживяване на старите западноевропейски рефлекси на конфликтност.

В случая обаче се натрапва един въпрос. Не е ли Косово поредното доказателство, че Балканите са традиционен източник на проблеми? Следва обаче контра въпрос: защо Западът, който отново влиза в лабиринта на балканските разпри, за да моделира процесите, бяга от своите собствени идентични на косовския въпрос проблеми като каталунския и баския проблем, като проблемът за Астурия например? Ами Шотландия?

Всъщност, един от важните процеси, който се развива на Балканите със солидна коренова основа в историята на региона, е този, при който се наблюдава етнизиране на отделни райони. При него демографията променя етническите реалности и с времето става така, че няма значение, каква е била историческата съдба на даден етнизиран район, важно е кой, образно казано, в преобладаващото си мнозинство ходи вече върху него. Подмяната на етническия състав на дадена територия по пътя на демографията създава етническо обособяване на преобладаващия вече етнос и ражда логично неговите претенции за

управление или самоуправление с всички произтичащи от това възможни резултати. Този процес на Балканите не се развива само на територията на бившето югопространство. Той се наблюдава и в други райони на Югоизточна Европа.

Именно етническите, религиозните и малцинствените проблеми плюс национализма и амбицията на една нация да наложи волята си над другите нации и общности са част от причините, които довеждат до разпада на комунистическа Югославия, която и без това представлява федеративна организация, в която противопоставянето между етнически и национални групи заради доминацията е един стаен и потулван проблем. В случая разпадът на Югославия става факт и поради краха на комунизма и липсата на онази силна обединителна личност, която да сдържа центробежните процеси. Но на Югославия й „помогнаха" да се разпадне и отвън. Великите сили, заради техните амбиции на Балканите също взривяват югославското държавно пространство. Икономическите проблеми в югозоната също оказват своето влияние за динамизирането на югославското разпадане. Така че, имаме вътрешни и външни причини за драматичното изчезване на най-сериозния и важен за Балканите исторически резултат от Втората световна война – раждането на Титова Югославия[38].

Впрочем желанието за контрол отвън на балканското пространство е характерен елемент на политическия живот на полуострова и след падането на Берлинската стена. От времето, когато Лондон делегира своите права на Вашингтон за контрол над неговите зони на влияние в Европейския Югоизток – нещо, което символизира превръщането на Великобритания след Втората световна война, както Чърчил признава, във второстепенна сила, до края на 80-те г. на XX в. Белият дом обяснява, че пази тези зони на влияние от злото, но всъщност, той ги контролира и подчинява.

Казвам, че Титова Югославия е най-важният исторически резултат на Балканите от Втората световна война, защото погледнато реално всичко в региона след втория световен военен сблъсък не излиза извън рамките на една стандартна история за региона. Балканите са поделени на зони на влияние, всички са сателити – едни на Москва, други на

[38] Погледнато чисто във вътрешен план, поне според мен, борбата между югославските федеративни единици в процеса на разпадането на югославската федерация всъщност представлява борба за придобиване на по-голям дял от югославското териториално наследство. Този драматичен исторически процес е напълно възможно да произведе асоциации у някои с острото противоборство между балканските нации и техните държави в хода на разпадането на Османската империя и борбата за нейното териториално наследство.

Вашингтон. Но Югославия на Тито, макар и да се асоциира с комунизма, успява да се отскубне от външната зависимост и при това да гарантира един доста стойностен стандарт на живот за югославяните, лавирайки между Изтока и Запада, след смъртта на Сталин през 1953 г., когато по същество завършва югославската битка за откъсване на страната от сателитната комунистическа конфигурация от държави, която Кремъл създава. Въпросният стойностен стандарт на югославски живот е яркото отличие в постижението на югославската независимост, когато я разглеждаме в сравнителен план с румънската, постигната от Чаушеску.

Самото „провиране" на Югославската федерация на Тито между противоречията на силните в политическия живот след Втората световна война става факт заради „пукнатини" в стената от интерес на Балканите, които специално на югославска територия са поделени в проценти по равно 50 на 50. Въпросните „пукнатини" обаче стават реалност главно заради борбата на югославските партизани. Няма независимост без борба, или по друг начин казано – има независимост след борба, ако адекватно използваш шанса си, нещо което в периода 1912-1918 г. българската държава, като най-силна държава на Балканите, изпуска да направи и така не успява да стори своя скок в историята за собствената си реализация и да избяга сравнително далеч от потискащата сянка на перманентната възможност за зависимост на балканските страни от големите в политиката.

Едно по-широко обобщение на югославския случай обаче води до заключението, че зад успялата политическа природа на Тито като независим балкански владетел, ако приемем, че неговата Югославия е „комунистическа монархия", стои не само играта на историята, но и личностните качества на югославския ръководител и партизанската борба на югославските народи, които правят въпросните „пукнатини" в стената от интереси на Балканите[39]. Този „югославски случай" е най-сериозното изключение от общия и голям процес на зависимост на Балканите, започнал развитието си от XVI-XVII в. нататък, като разбира се не забравям и имам предвид и „румънския случай" при Чаушеску.

С този факт на зависимостта живее и Турция, създаването на която, според мен поне, е най-важният процес от развитието на балканската история след Първата световна война, погледнато от сегашна гледна точка, а и не само. Защото преливането на Османската

[39] За „югославския случай" при Тито виж **Петков, Д.** Някои моменти от раждането и първоначалното развитие на „Титова Югославия". Исторически преглед, 2011, 1-2, 146 – 173.

империя в Турция показва историческа жизненост, възможности за развитие и сила при справянето с исторически предизвикателства. Всъщност Кемалистката революция означава задвижване на процес на оптимизация на обществото, при която то продължава да бъде споено от силата на ислямската религия, но вече се покрива и със светското начало. Това прави турското обществото и турската държава по-практични и интегрирани към новите реалности и създава основа за сериозно развитие. Въпросната оптимизация става в условията на диктатурата на Мустафа Кемал. Но тук само един черно-беля подход на анализ не е в състояние да обхване дълбочината на този процес – диктатура. Целият въпрос се състои в това дали тази огромна трансформация на социума има друг път, дали е била възможна по-друг начин? Казано с други думи дали изобщо една империя може да бъде прехвърлена върху друг тип политически коловоз на управление без диктатура? Едва ли? Намирам, че диктатурата на Мустафа Кемал е напълно закономерна в хода на историческия развой на турското общество. Аз я разглеждам като една своеобразна рефлексия на дълбоко вкоренената психология на това общество от времето на империята, когато султанът практически е всичко. Не е ли логично при такъв манталитет и политическо светоусещане да се направи лесно крачка към диктатура и новата форма на държавност да си има своя абсолютен властелин, който в политическото и обществено съзнанието да идентифицира цялата държава, замествайки в представите султана. Даже съм на мнение, че това е лесно приемливо. Впрочем „комунистическото кралско управление" на Тито в Югославия след Втората световна война е своеобразна проекция и продължение на една кралска абсолютна власт, която поданикът в междувоенна Югославия познава доста добре. Ако тръгнем от тази позиция на исторически анализ, която струва ми се има основание в случая, ще открием сходство между Титова Югославия и Кемалистка Турция, макар че като време те не се засичат в историческото пространство на Балканите. В тази връзка би следвало да се разглежда и едноличната диктатура на Сталин, която стъпва върху един традиционен рефлекс – усещането за абсолютната императорска власт в Русия /Култът към Тито в Югославия е копиран от този на Сталин в СССР и дори го задминава, но проекциите и на двата култа намират своето дълбоко основание в силните монархически институти в двете страни, предшествали съответно двата култа/. В такъв тип общества, с дълбоко вкоренено в масовото съзнание усещане за абсолютния монарх, крачката или преходът към диктатура след премахването на монархическия институт, независимо как се нарича нейния представител – диктатура, която персонифицира силната по традиция власт на една личност,се прави

лесно, тя дори е закономерна. Аз бих стигнал в анализа си и по-далеч. Да вземем в случая например Франция. Самата революция там през XVIII, която има за резултат и гилотиниране на краля не е в състояние да спре нова еднолична власт – тази на Наполеон. Последният отново персонифицира обществен рефлекс към силна власт на едно лице. В този смисъл едва ли диктатурите на Балканите са синоним на второкачествена политическа природа, защото начинът, по който те възникват е механизъм, отвел и други държави, включително и в Западна Европа, до същата политическа ситуация.

Чак след изграждането на Турция идва като значение за балканската история между двете световни войни създаването на Кралството на сърбите, хърватите и словенците, преименувано през 1929 г. в Кралство Югославия, което в междувоенния период отразява развитието на три фундаментални процеса – амбицията отвън (в случая предимно на Франция) да се моделира и да се контролира балканското политическо пространство, тържествуването на изконната идея за освобождение на всички южни славяни, намиращи се под скиптъра на Австро-Унгария, и тяхното обединение в единна държава със Сърбия и Черна гора, както и разгръщането на политика за пряка доминация на сръбската нация над другите в рамките на югославската междувоенна държавна конструкция. Тази югославска държавна конструкция обаче е интересна и от друга гледна точка. По същество тя представлява притегателен политически и обединителен център за нации, формирани в рамките на двата културно-исторически пласта в Югоизточна Европа – балканският, изграден върху християнско /православно/-ислямската синкретична основа и католическият, доколкото хърватите и словенците оформят своите национални общности под скиптъра на Австро-Унгария.

Впрочем, междувоенното време за Балканите е един напълно стандартен за тяхната история период; те пак са напълнени с напрежение между страните от региона и пак усещат силното влияние на външния фактор. Нищо ново, нали? Това общо впечатление не може да се промени и на фона на българо-югославския пакт за „вечно приятелство", който по същество има по-скоро декларативна функция, отколкото стойността на реален документ, още повече, че Югославия, по смисъла на задълженията си, като член на създадения Балканския пакт, е обвързана с диаметрално противоположно задължение – ако България влезе във война срещу един от членовете на Балканското съглашение /българската държава не е членка на този пакт/, логично, по силата на своите договорни обвързаности, югославската държава е задължена да се притече на помощ на своя съюзник в Съглашението. Като освен това, в хода на проектираната линия за българо-югославско

сближение, определени кръгове в западната българска съседка влагат съдържанието на една политическа идея за цялостно поглъщане България от югославската страна[40]. Тази концепция се запазва, само че „творчески" преосмисляна и интерпретирана през призмата на югославския комунистически федеративен модел през завършващия етап на Втората световна война и непосредствено след нея. Този модел също съдържа вариант за „поглъщане" на България от Югославия; той съдържа и концепцията за превръщането на Албания в част от югославската държавна формация с комунистическа обвивка. И двете политически линии са продължение на една и съща стандартна балканска концепция за хегемония.

Такъв, изпълнен с напрежение, е и периодът от историята на региона след Втората световна война. Той не само че е разделен по идеологически принцип на сфери на влияние, което вече е причина за противобостоство. Дори между държавите, поставени на една и съща идеологическа плоскост в региона също има конфликтни моменти.

Преодоляването на историята – възможно ли е?

Веднъж Чърчил казва, че Балканите произвеждат повече история, от колкото могат да понесат или консумират. Би било интересно обаче, ако може все пак да се изчисли какъв процент от „произведената" на Балканите история е проектиран на практика в дипломатическите канцеларии на западноевропейските държави. Западна Европа също генерира много история и то не по-малко жестока от тази на Балканите, но тя се справя с нея. Или поне така изглежда. Значи излиза, че в едната част на Европа могат, а в другата не могат да се разберат с историята си. Струва ми се, че финансовият стабилитет на западноевропейските държави е ключът, който заключва в „кутията на Пандора" историческите проблеми между тези държави. И също така съм на мнение, че тази „кутия" много лесно би се отворила, ако липсва икономически стабилитет. Следователно, мисля че хората в балканския регион на Югоизточна Европа могат зряло да общуват и да се разберат с историята си, да я преодолеят, като елемент на противопоставяне, върху основата на финансова стабилност, като гаранция за спокойно бъдеще. Тук не става въпрос да се пренаписва или забравя историята. В случая иде реч за това тя да се изучи в детайли, да се разбере и осъзнае. Мисля че това е процесът на узряването, който за голямо свое удобство може да стъпи върху една динамично развиваща се икономическа реалност. Нейното съществуване например би отслабил спомена за комунизма в региона, който живее тук между носталгията, амнезията и алергията,

[40] **Манчев, Кр.** История на балканските народи (XIX-XX в.). С., 1999, 253-263.

както сполучливо се определят в някои научни издания психологическите рамки, в които съществува този спомен. Действащите националистически забежки в региона биха били удавени в един икономически стабилитет, който би отворил всеки един към другия за взаимно опознаване в дълбочина и най-важното – за едно взаимно разбиране. Логично, самата демокрация, като управленска система и процесът на демократизация в региона биха спечелили много от икономическото благополучие или съответно биха загубили позиции, ако не се създава или създаде трайно такова. Етническото, езиковото и религиозното многообразие /тук се преплитат три религии - православието, католицизма и исляма/, представляващо само по себе си една уникална бленда, е продукт на историческите реалности в региона, на натрупаните културно-исторически пластове и това многообразие би влязло в руслото на едно позитивно развитие само тогава, когато е налице икономически стабилитет. Той би отлепил държавите на Балканите от плоскостта на маргиналното политическо и социално мислене. Злокачествените налепи от минало на региона могат да бъдат изчистени чрез устойчивостта на съчетанието в един общ процес – качествено икономическо и духовно развитие. За Балканите като цяло обаче е много важно от къде, по какъв начин и как ще се създаде тази схема на общото икономическо въздигане, защото механизмът и източникът на неговото реализиране ще трасира и бъдещето на региона, хората в който както се затварят за дълги периоди за отношения помежду си, така са и отворени по географски и разбира се по чисто исторически причини за влияния помежду си.

Но процесът на взаимно влияние върви ръка за ръка и с другото влияние – това от вън, което пак е обусловено по същите причини. И ние добре знаем, че то не идва само като позитив за всестранно развитие. Впрочем, в условия на развит глобализъм и във време, когато Европейският съюз олицетворява динамиката на политическите, а от там и на икономическите процеси на Стария континент, Балканите представляват едновременно периферия и зависим от големите сили на политическия делник регион на поделени интереси. В случая някои биха задали въпросът съществува ли днес изобщо независима държава? Уточнението, което мисля, че трябва да се направи, е че в света има два вида зависимости. Едната е взаимната зависимост, при която държави съществуват и се развиват в и чрез отношенията си с други държави. Тази форма на зависимост е подчинена на идеологията на глобализма, който спокойно мога да нарека нов интернационализъм. Другата форма на зависимост, развиваща се в условията на споменатата и налагана идеология, е сателитната зависимост. Някои от балканските държави са с такъв тип зависимост, а други излизат извън рамките на този тип

зависимост, но и те, така или иначе, се намират под силното влияние на външни фактори. А при други се преплитат различни влияния и интереси.

И все пак, за проблемите на Балканите вината е и у самите хора, които живеят на полуострова. И това е същностен факт, който трябва да се разбере. А това може да стане, когато всеки погледне на себе си през призмата на другия и когато всеки един положи достатъчно усилия да разбере и опознае другия. Това, заедно с една обща качествена икономическа основа, са двете важни предпоставки за преодоляването на историята. Иначе, наистина, миналото под формата на психологически климат, ще остане на Балканите, а то не бива да ограбва бъдещето.

Нацистката политическа митология (1919-1939 г.)

Димо Георгиев

Nazi Political Mythology (1919-1939)

Dimo Georgiev

Abstract: *The text analyzes the Nazi political mythology. Discussed are two basic political myths - the "Hitler myth" (which justifies the rule of the "leader") and the "Aryan myth" (which suggests the idea of a pure racial origins and denounced Jews as potential enemies). The text pays particular attention to the ideological influence of political myths on German society in the 20s and 30s years of XX century.*

Националсоциализмът бе цялостна, тотална философия,
Weltanschauung*, както казвахме ние; всеки трябваше да открие себе си в нея, за всеки трябваше да има място."*

Джонатан Лител, *Доброжелателните*[1]

„Думата мит *е на мода."*

Лучиан Боя, *История и мит в румънското съзнание*[2]

Разглеждането на въпроса за политическата митология в рамките на един историографски дискурс изисква известно разчупване, разширяване на добре познатите и обичайно прилагани подходи на интерпретация. „Думата *мит*, пише историкът Лучиан Боя, е на мода" и това налага внимателни уточнения. Разбирането за целите и задачите на историографията претърпя значителни, важни промени в последните десетилетия и вече е оспорена вярата на викторианската епоха, че основен дълг е пресъздаването на миналото „такова, каквото е било". Историографията достойно посреща предизвикателствата на дисциплини като етнология и социология обогатявайки своите практики чрез полезно, привилегировано сътрудничество.

Днес основната насока на изследванията (поне в западната наука) се определя от един културологичен интерес пренареждащ дори консервативното поле на политическата история. Вглеждането във властовите механизми и тяхното налагане става онзи философски център, който захранва промените и спомага появата на изследвания

[1] **Лител, Дж.** Доброжелателните, София, 2009, 126.
[2] **Боя, Л.** История и мит в румънското съзнание, София, 2010, 10.

върху символиката и ритуалните аспекти.[3] Историографията на дадена политическа култура започва да акцентира и върху „хореографията" на публичните изяви, използването на особени жестове, обръщения, облекло. Тези теоретични линии позволят разгръщането, интерпретацията на политическите митове.

Настоящият текст е съсредоточен точно върху културата на нацизма по примера с политическата митология. Режимът на Хитлер упражнява огромно влияние върху германското общество, което е задържано лоялно под натиск и заплахи, но и реагира на въздействащи послания. Митовете са такива върховни проявления на една политическа легитимация, които ловко премодулират действителността с правилата на фантастичното и препращат в свят на идеален ред. Вярата в тях трябва да бъде споделена от всеки член на германското общество, на което Хитлер възлага да изпълни мисия по цивилизоване и расово пречистване на Европа. Избрах напълно съзнателно да обхвана само годините на зараждане и налагане (т.е. 1919-1939 г.), защото реториката и бляновете на нацизма от Втората световна война заслужават отделна разработка.

За целите на това кратко изложение ще разгледам два основни нацистки политически мита.

(1) „Митът за Хитлер", който задвижва и оправдава върховенството на вожда (*Führer*). Вождът в нацистката йерархия е върховна, опоетизирана фигура. Герой и създател на ново, пречистено от старите пороци общество. Вождът разкрива истинските устои на света разобличавайки заговорите и наказвайки предателствата на германските противници.

(2) Митът за „другия", който включва въобразяването на всички различни от приетото в догмите на нацизма по религиозен, етнически, сексуален или политически признак. Нацистките митове за евреите са един пример илюстриращ завръщането на древни стереотипи, предразсъдъци и страхове съществуващи в германската (и въобще в европейската) култура. „Евреинът-дегенерат" в тях е родствена фигура на евреина пиещ кръвта на християнски младенци от средновековния фолклор и до алчния евреин от ренесансовите пиеси. Разбирането на представите за „другия" минава през нацистката арийска митология. „Арийският мит" задвижва един особен расов идеал, задава представата за „чист", древен произход и героично поведение.[4] Този идеал е всичко приемливо и желано от нацизма, а който не може да се впише в него просто е възприеман като опасен враг.

---

[3] **Burke, P.** What is Cultural History?, Cambridge, 2008, 105-106.

[4] **Елиаде, М.** Мит и реалност, София, 2001, 162.

Доказателствата за излаганите тези се намират в различни извори „от първа ръка". Програмата на Националсоциалистическата партия, закони, речи, статии в пресата, мемоарна литература, фотографии, карикатури, игрални и документални филми от епохата са ярки носители на политическите митове, а реален разпространител е свръхнапрегнатата пропагандна машина. Внимание отделям и на *Моята борба* (*Mein Kampf*), книгата която Хитлер замисля като завършен израз на нацистката идеология.

Започвам същинското изложение с условното разграничение между архаичен и модерен мит. Архаичният мит е свръхреалност, той препраща в първоначалата задавайки божествените кодовете на поведение, учи хората да следват неговото знание споделяйки богата религиозна символика.[5] Драмата на секуларизацията ражда цялата сложност на модерния мит. Западният свят след XVIII в. постепенно отхвърля авторитета на религиозните институции. Науката се издига в култ пленявайки въображението, а човек е свободен да търси и открива нови интелектуални предизвикателства. Модерният мит продължава да удовлетворява нуждата от „numen" (т.е. върховно, свръхестествено присъствие), но вече захранван чрез различни (светски) философски, литературни и политически спекулации.

Дарвин през XIX в. задава изследванията върху еволюцията, които ще подлежат на разпалени и объркващи спорове сред най-широки обществени кръгове. Интелектуалци и „социални инженери" издигат глас за „дарвинизма на обществата", за оцеляването на най-пригодните, а новата и обещаваща „наука" наречена евгеника ще се опита да наложи и докаже идеята за йерархия на расите. Вече не Бог, а учените подреждат сътворението.

Дълбоко подценяващо ще бъде да принизим цялата сложност на нещата до това, че митовете са измислици. Тяхното разпознаване не е просто и само разобличаване на някаква историческа или политическа лъжа. Подобен ограничен подход напълно проваля възможността да разберем функцията, богатството, въздействаща сила на феномена митотворчество. За историците дори въобразените неща носят свои важни послания и трябва да бъдат разглеждани с необходимата сериозност. Митът (архаичен и модерен) е сложен разказ винаги претендиращ да представя самата върховна истина. Хитлер използва това, за да примири иначе толкова идеологически непримирими позиции. Нацизмът е революционен и конформистки, рурален и урбанен, религиозен/езотеричен и антиклерикален, работнически и

[5] **Елиаде, М.** Сакралното и профанното, София, 2001, 68.

капиталистически. Митът дава необходимата тежест, придърпва и задържа различните групи под свастиката.[6]

Хитлер лично поставя основите на превръщането си в култова фигура чрез написването на *Моята борба* публикувана на две части през 1925 и 1926 г. Автобиографични и политически фантазии се преплитат с превдонаучни и псевдофилософски разбирания, за да създадат хаотичен интелектуален свят.[7] Всеки отказал да повярва в неговите истории става враг и заплаха. Хитлер претендира за кариера на революционер. Включва се в Германската работническа партия през октомври 1919 г. Бързо набира скорост, стои зад смяната на името (ГРП става Националсоциалистическа германска работническа партия) и публикуването на т. нар. „Програма на двадесет и петте точки" от 24 февруари 1920 г.[8] Развива профил на деен оратор и безкомпромисен демагог. ***(Обр.1)*** Получава лидерската позиция през 1921 г. и организира прибързан, неуспешен опит за държавен преврат (т. нар. „Бирен пуч") в Мюнхен на 8-9 ноември 1923 г. Арестуван, съден и излежаващ лека присъда в затвора Ландсберг (април-декември 1924 г.), където има възможност спокойно да работи върху *Моята борба*.

Хитлер внимателно изгражда публичен образ на герой призван да спаси нацията. Загубата на войната през 1918 г. прави германското общество твърде неустойчиво и податливо на популистки призиви. Недоволството ражда много малки формации, но сред тях нацистите се открояват с умението да се възползват от обстановката и задействат активна пропаганда. Хитлер печели от извеждането до крайност на съществуващите страхове, т.е. появата на нацистката митология се свързва тясно с германската ситуация в годините непосредствено след войната.

Кайзеровата епоха има с какво да се гордее и заблуждава. Германия е водеща културна, стопанска и военна сила. Възходът крие и тъмна страна, но когато започва фаталната световна война Берлин стои

---

[6] Свастиката е древен соларен символ, който в случая препраща едновременно към арийското (митично) минало и към националсоциалистическото настояще носещо обновление, възраждане за Германия. Формално Хитлер се придържа към имперските цветове – черната свастика е поставена в бял кръг на червен фон; вж. **Овъри, Р.** Диктаторите. Хитлерова Германия, Сталинова Русия. Втора част, София, 2012, с. 285-286.

[7] **Burleigh, M.** The Third Reich. A New History, London, 2001, 90.

[8] Хитлер отказва нанасянето на промени в партийната Програма, на която гледа като средство за привличане на масите с основни обещания за възстановяване германското величие и постигане на идеална расова общност (с ясното желание за прекратяване гражданските права на евреите); вж. **Stackelberg, R., S. A. Winkle.** The Nazi Germany Sourcebook. An Anthology of Texts, London, 2002, 64-66.

дълбоко убеден в своето превъзходство и възможната бърза победа. Въпреки последвалият провал остава впечатлението, че армията е непобедима и завръщащите се войници биват посрещани като герои. Започват оправданията, че загубата е дело на политиците, изменниците в тила, т. нар. „ноемврийски престъпници". Армията запазва честта си печелейки слава в една загубена война. Ефрейтор Хитлер вярва в този политически мит за „удар в гърба" (*Dolchstoßlegende*), който ще направи убедителни нацистките послания за пречистващата сила на войната и пъклените заговори на евреите провалящи усилията на германците.

Изграждането на публичния образ на Хитлер толкова обвързан с проблемите на войната показва, че преклонението пред героичното и въобще желанието за едно „героично лидерство" присъства в германското общество.[9] Феноменът лежи още в епохата на романтизма, когато германците намират основание за изграждане на обща идентичност (при липсата на политическа цялост) в културните връзки, в споделянето на националистически тежнения основани на въобразяване на древното общо минало. Оперите на Вагнер са пример за възкресяване на това митологично праначало. Психологът Карл Г. Юнг пише проникновено в статия публикувана през 1936 г., че германците вече са обсебени от духа на пробудения Вотан – този задействан архетип на скиталчество, разрушение, смърт.[10] „Митът за Хитлер" става разбираем, когато проследим сливането на подобни исторически импулси с популизма на нацистите.

Хитлер трябва да наложи своя публичен образ на вожд и германски спасител през 20-те год., но през 30-те идва трудната задача, веднъж завзел властта, да задържи постигнатото. Канцлерският пост е осигурен, чрез лавиране и натиск върху старите партии, на 30 януари 1933 г.[11] Райхспрезидентът Паул фон Хинденбург е единствената фигура в политическия живот, с която нацистите остава да се съобразяват и то по-скоро на символно ниво. Той е популярен, носи ореол на военен герой и патриот – истинска икона на стара Германия. Фон Хинденбург почива на 2 август 1934 г. и това развързва ръцете на Хитлер, който

---

[9] **Kershaw, I.** The 'Hitler Myth'. Image and Reality in the Third Reich, Oxford, 2001, 13-14.
[10] **Jung, C. G.** Wotan. – In: Essays on Contemporary Events, London, 22.
[11] Пропагандата подчертава, че идването на власт през 1933 г. е началото на една нацистка революция. Водещи за идеите за „кръвта и расата", защото по „пророческите" думи на Хитлер „както познанието за въртенето на земята около слънцето доведе до едно революционно преобразование в общия строеж на света, така и от учението на Националсоциалистическото движение за кръвта и за расата ще се роди едно преобразование на познанията, а, заедно с това, и едно преобразование в човешката история и в бъдещето на човечеството"; вж. **Хитлер, А.** Борба за Нова Европа. Избрани речи и прокламации, София, 2002, 53.

слива постовете канцлер и президент налагайки окончателно диктаторски режим.[12]

Вътрешнопартийната опозиция е премахната през т. нар. „Нощ на дългите ножове" (*Nacht der langen Messer*) от 30 юни 1934 г., когато са отстранени Ернст Рьом и други водачи на SA (*Sturmabteilung*, „Щурмови отряд") искащи радикална „втора революция", която да преразпредели обществените блага. Разправата успокоява консервативните финансови кръгове и армията. Реториката на антикапитализма отстъпва пред императивите на антисемитизма. Цялата разрушителна енергия на нацизма вече може да се насочи не към реална социална/класова революция, а към осъществяване на една расова революция защитавана от Хайнрих Химлер и SS (*Schutzstaffel*, „Охранителен отряд"), жертви на която ще са всички „други" за нацистите.

Водят се ожесточени историографски дебати за културните корени на антисемитизма на Хитлер. Разказът в *Моята борба* не заслужава особено доверие, но е показателен – всичко започва във Виена:

„Когато веднъж минавах по оживените улици в центъра на града, неочаквано се натъкнах на някаква фигура с дълго палто и къдрава черна коса. Първата ми мисъл беше: и този ли е евреин? В Линц евреите изглеждаха другояче. Заразглеждах внимателно и предпазливо тази фигура. И колкото повече се вглеждах в чертите и, толкова повече предишният въпрос приемаше в мозъка ми друга формулировка. И този ли е германец?"[13]

Хитлер дефинира основен въпрос в идеологическата система на нацизма – принадлежността към расовата общност (*Volksgemeinschaft*). Германия трябва да се превърне в чисто арийска държава, а благата на успехите да бъдат запазени само за расово годните. Защитата на тази расова чистота е въпрос на чест. ***(Обр. 2)*** Хитлер налага една опростена форма на социален дарвинизъм – силна раса е тази, която е напълно пречистена от слабите, морално опасните, дегенератите. Нацизмът обсесивно иска да осигури и необходимото жизнено пространство за арийците (*Lebensraum*) осъществявайки поход на Изток. Удачно е да сравним диктаторските режимите в Рим и Берлин. Докато фашистките

---

[12] Израз на това овластяване става приет на 20 август 1934 г. закон, който въвежда нова клетва за вярност на военните директно към Хитлер като фюрер на Германския райх и народ (*Führer des Deutschen Reiches und Volkes*) и главнокомандващ на Въоръжените сили (*Oberbefehlshaber der Wehrmacht)*; вж. **Stackelberg, R., S. A. Winkle.** The Nazi Germany Sourcebook, 173-174.

[13] **Хитлер, А.** Моята борба, София, 2001, 72.

фантазии са строго империалистически, Хитлер възприема етатистката политика просто като стъпка в изпълнението на расовия идеал.

Кой са опасните „други", застрашаващите общността (*Asoziale*, *Gemeinschaftsfremde*)? Три групи биват набелязани като мишена.[14]
(1) „Носителите" на физически/психологически „дефекти", напр. наследствени болести.
(2) Подриващите със своя начин на живот или поведение нацистките морални устои (например алкохолици, скитници, хомосексуални).
(3) „Нисшите раси" – евреи, роми, славяни, дори афрогерманци. Ударът се стоварва най-вече върху евреите, които биват демонизирани и чрез серия законови актове изхвърлени от всякакъв порядъчен обществен живот.[15] За нацистите те застрашават расовата общност „отвътре", но и „отвън" (плетейки „световни политически заговори"). ***(Обр. 3) (Обр. 4)***

Показателна е разпалената реакция на Хитлер в *Моята борба* към т. нар. „рейнски копелета" (*Rheinlandbastard*), децата родени от връзки/бракове на германки с френски африкански войници изпълняващи окупационен режим след Първата световна война в Рейнската област:

„Стремежът на французите да доведат негрите на Рейн, в сърцето на Европа, и с това да отровят нашата кръв, е израз на садистичната, направо противоестествена мъст, която изпитва към нашия народ този наш изначален враг, изпълнен с шовинистични чувства; но и хладнокръвно отмъстителните евреите се стремят към същото. На тях също им се иска да започнат своята работа по отравянето на кръвта на бялата раса тъкмо в центъра на европейския континент."[16]

Влудяваща расовите предразсъдъци е самата мисъл за омърсяване в пределите на Райха, т.е. в границите на расовата общност очертани от

---

[14] **Lee, S. J.** Hitler and Nazi Germany, London, 2010, 139-140. Друга възможна подредба откроява: (1) „идеологическите врагове", (2) „асоциалните", (3) „биологическите маргинали", които се разделят на такива, които (3.1) расово не са арийци или (3.2) са „носители" на наследствени (генетични) заболявания; вж. **Noakes, J.** Social Outsiders in the Third Reich. – In: Life in the Third Reich, Oxford, 2001, 84.

[15] Антисемитизмът заляга в Нюрнбергските закони от 15 септември 1935 г. Общо са приети: Закон за имперското знаме (*Reichsflaggengesetz*, превръщащ партийното знаме със свастиката в национално), Закон за гражданството (*Reichsbürgergesetz*, отнемащ пълните граждански права от евреите, ставащи просто „поданици") и Закон за защита на германската кръв и чест (*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*, забраняващ бракове и сексуални контакти между германци и евреи); вж. **Stackelberg, R., S. A. Winkle.** The Nazi Germany Sourcebook, 186-190.

[16] **Хитлер, А.** Моята борба, 609.

сакрализираната река Рейн. Хитлер лирично си спомня за особената патриотична възбуда, когато през 1914 г. на път за фронта:
„За последен път гледах брега на Рейн и се прощавах с нашата велика река, за чиято защита всички сега станаха синове на нашия народ. Не, няма да позволим на стария враг да оскверни водите на тази река! Сутрешната мъгла се беше разсеяла, показа се слънцето и освети околността, и ето от всички гърди гръмна великата стара песен „Вахт ам Рейн". Пяха всички до един в дългото ни безкрайно пътуване. Сърцето ми трептеше като на уловена птичка."[17]

Романтичният национализъм става недостатъчен, затова всички аспекти на нацистката политика, външни или вътрешни проблеми, се определят по мярата на новите брутални расови догми. Механизмът за прочистване добива зловещи измерения и дейност в системата от концлагери – Химлер и SS поставят началото със заповед (22 март 1933 г.) за строежа на Дахау край Мюнхен. В тях се въвежда цветова система за емблемите (цветни триъгълници) пришивани към дрехите и шапките на концлагеристите – „асоциалните" носят черен триъгълник, хомосексуалистите розов, политическите врагове червен. Това ясно показва как нацистите са имали добре изграден йерархичен порядък за „другите" спрямо расовата общност.

Цинизмът на режима е в двойните стандарти, които омагьосването на митовете до време прикрива успешно. Хитлер просто активизира жестоко политическата употреба на ред стереотипи и предразсъдъци – напр. „жизненото пространство" трябва да бъде извоювано точно на Изток, защото това е въображаемото „диво" място подходящо за арийско окултуряване. Дори изкуството под свастиката ражда само хладни идеологеми – скулптурите на атлетични, жертвоготовни войни от Йозеф Торак и Арно Брекер, или филмите на Лени Рифенщал предаващи великолепните спектакли на нацистка власт и сила.[18]***(Обр. 5)*** „Тъкмо това непрекъснато насочване на обществения политически живот в определени рамки, пише историкът Ричард Овъри, този непрекъснато присъстващ символизъм, ораторското изкуство, смесването на музиката, поезията, киното и театъра с политическия ритуал създават една истинска масова култура."[19] Култура на колективното преживяване.

Изложих основните моменти, стълбовете във функционирането на нацистката политическа митология осъзнавайки, че тази тема е огромна

---

[17] Пак там, 173.
[18] **Попов, Ч.** Тоталитарното изкуство – идеология, организация, практика, София, 2004, 120-121.
[19] **Овъри, Р.** Диктаторите, 55-56.

и може да бъде доразвита, продължена по много линии. Запазвам правото да направя това при други подходящи случаи.

Теоретичните податки за двата основни мита на нацизма трябва да бъдат по-детайлно разгърнати. Внимание заслужават и годините на Втората световна война. Интересно е да се сравни задълбочено функционирането на нацистката политическа митология с паралелни външни и вътрешни конкурентни идеологически разкази – митът за Хитлер с този за Фон Хинденбург, нацистката йерархия на „другите" с тази на фашисткия или комунистически режим.

Да се разгледат подробно историческите корени и етапите в антисемитизма, и въобще развитието на псевдонаучната нацистка расова антропология и нейното влияние извън Германия (напр. в българската политическа/културна ситуация през 30-те и 40-те год.). Да се отговори как германците, пионери в сексологията и борбата за права на хомосексуалните, стават фанатични в преследването на различните.

Запазвам убеденост в актуалността на тези въпроси и намирането на историографско решение чрез подходите на културната история.

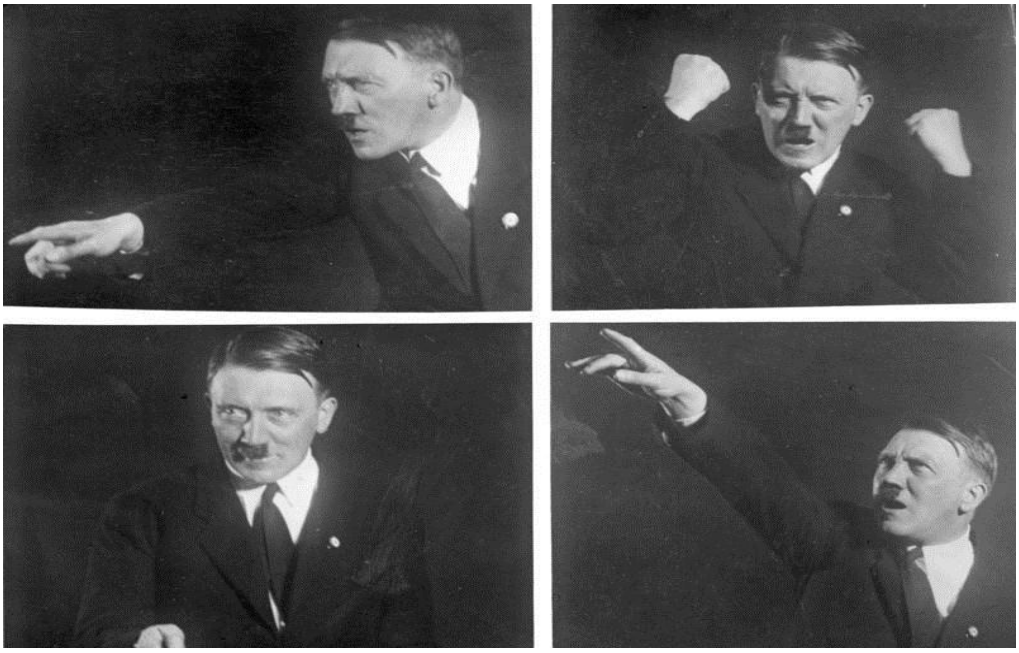

***Обр. 1**. Жестовете на Хитлер трябва да внушат ритуално свещенодействие пред олтара на родината и отдаденост на нацистката кауза (фотографии от Хайнрих Хофман, направени през септември 1930 г.; източник: Deutsches Bundesarchiv, Bild 102-10460).*

Обр.2 *Илюстрация в антисемитската книга* Евреинът като расов замърсител (Der Jude als Rassenschänder)*, която откроява опасността пред германските момичета да бъдат прелъстени от евреи(страхът от кръвосмешение). Образът на евреина отговаря на типичното нацистко клише (ок. 1935 г.; източник: United States Holocaust Memorial Museum, Photograph #20588).*

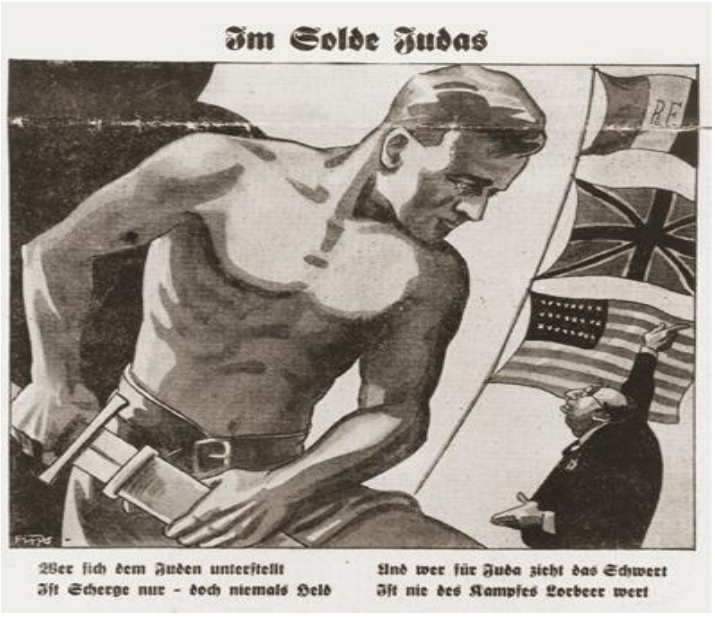

Обр. 3. *Карикатура в антисемитския вестник* Щурмовакът *(*Der Stürmer*) представяща величието на „арийския" героизъм сравнено с подлото желание на евреите да подчинят другите нации. Текстът внушава, че следването на евреите води до безчестие (юли 1939 г.; източник: United States Holocaust Memorial Museum, Photograph #37860A).*

Обр.4*Илюстрация вантисемитската детска книжка* Отровната гъба(DerGiftpilz) *публикувана от Ю. Щрайхер, която задава германските деца да се боят от евреите. Текстът гласи: „Елате, малките, вземете си сладки! Но затова и двамата трябва да дойдете с мен..." Евреинът е превърнат в злодей, който иска да изкуши арийските деца (като вещицата от приказката за Хензел и Гретел) с лакомства (1935 г.; източник: United States Holocaust Memorial Museum, Photograph #40008).*

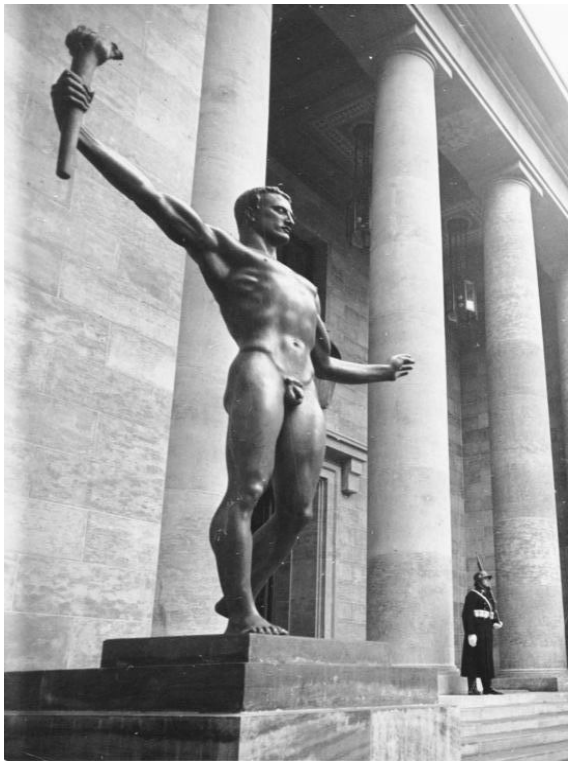

Обр. 5. *Маскулинните „арийски" норми на нацизма проникват в официалното изкуство.Тук скулптурата „Партията" от Арно Брекер се извисява пред входа на Новата Райхсканцелария в Берлин като символ на героичния идеал (фотография ок. 1942 г.; източник:Deutsches Bundesarchiv, Bild 183-H27141).*

Монети на Жечпосполита в колективна находка от гр. Ахтопол

Мирослав Класнаков

Polish-Lithuanian Commonwealth Coins in a Collective Finding from Achtopol

Miroslav Klasnakov

Abstract: *This collective finding of coins was found in 1977 in Zigrite locality, nearby town of Achtopol. In the same year it was entered in a Collective Findings of Coins Inventory Book of RHM – Bourgas under number XXXVIII.*

Present work comprises the coins of Polish–Lithuanian Commonwealth. From the total quantity of 452 coins (=1944.90 gr.) here are included 34 coins (=87.55 gr.). Two consecutive rules are represented:

I. Stephen Báthory. He is represented with 1 coin valued at three groats (trojak), issued by Vilnius mint in 1583.

II. Sigismund III Vasa. He is represented with 33 coins. Coins valued at three groats (trojak) – 29 coins, issued in various years in following mints: Poznań – 7 coins; Poznań or Wschowa – 1 coin; Wschowa – 2 coins; Bydgoszcz – 4 coins; Lublin – 2 coins; Kraków – 4 coins; Vilnius – 1 coin; Riga – 8 бр. Coin being valued at six groats (szóstak) – 1 coin, issued by Malbork mint in 1596. Coins valued at an ortsthaler (ort) – 3 coins emitted by Gdańsk mint in various years.

Polish-Lithuanian Commonwealth coins represent only a small part of the entire coin mass of Achtopol finding but they are very indicative of currency variety circulated at the Ottoman markets in the late Middle Ages. They are proof of direct and indirect connections between Christian population, vassal of the Ottoman Empire, and the rest of European Christian world.

Колективната монетна находка е открита през 1977г. в м. „Зигрите" – землище на гр. Ахтопол. През същата година е записана под № XXXVIII в инвентарната книга за колективни монетни находки на РИМ-Бургас (тогава ОИМ-Бургас). С изключение на лаконичната (и

доста неточна) информация в научно-популярната литература[1] и периодичния печат[2], едва през настоящата 2013 г. (или 36 години след откриването им), започна подробното публикуване на монетите[3].

Данните за съдържанието (като държави, държавни обединения и самостоятелно управляващи се административни единици), броя и теглото на монетния масив, са представени в друга публикация[4].

Настоящата работа обхваща монетите на Жечпосполита. Те включват 34 бр. (= 87,55 грама) от всичките 452 бр. (=1944,90 грама) монети. Представени са двама, последователно управлявали владетели:

I. Стефан *(Ищван)* Батори. Роден на 27 септември 1533 г. в гр. Шимлеу-Силванией (Трансилвания). Негови родители са воеводата на Трансилвания Стефан IV Батори и Катерина Телегди. През 1571 г. Стефан Батори наследява Ян II Сигизмунд Запойски, като воевода на Трансилвания. През 1576 г. се жени за Ана I Ягелонина (дъщеря на полския крал Сигизмунд I Стари) и става неин съвладетел, и *jure uxoris* (по право на съпругата) крал на Жечпосполита (крал на Полша и велик княз на Литва). Коронован заедно с жена си на 1 май 1576 г. Умира на 12 декември 1586 г. в Гродно (велико княжество Литва).

В монетната находка от Ахтопол Стефан Батори е представен с 1 бр. монета, с номинал три гроша (trojak), емитирана в монетарница Вилнюс през 1583 г. ***(обр. 1, 1; Каталог № 1).***

II. Сигизмунд *(Зигмунт)* III Ваза. Роден на 20 юни 1566 г. в замъка Грипсхолм (Швеция). Негови родители са шведския крал Йохан III Ваза и Катерина Ягелонина (дъщеря на полския крал Сигизмунд I Стари). На 19 септември 1587 г., благодарение на своята леля Ана I Ягелонина (жена на вече починалия Стефан Батори, с когото нямат наследници), Сигизмунд III Ваза е избран за крал на Жечпосполита (крал на Полша и велик княз на Литва). Коронован на 27 декември 1587 г. След смъртта на баща си, в периода между 17 ноември 1592 г. и 24 юли 1599 г. е и крал на Швеция. Умира на 30 април 1632 г. във Варшава.

В монетната находка от Ахтопол Сигизмунд III Ваза е представен с 33 бр. монети. Монети с номинал три гроша (trojak) – 29

---

[1] **Ганева, С., Койчев, А., Азманов, Б., Мутафов, В.** Ахтопол. София, 1990, 26-27.

[2] **Карайотов, И.** Най-морското съкровище. – в-к „Бургас днес и утре", бр. 212, 23 ноември 1993 г.; **Карайотов, И.** В ахтополското съкровище има 448 монети от XVII век. – в-к „Континент", бр. 282, 2 декември 1993 г.

[3] **Класнаков, М.** „Льовенталери" в колективна монетна находка от гр. Ахтопол. – НСЕ, IX, 2013 (под печат); **Класнаков, М.** Монети на ерцхерцогство Австрия, херцогство Прусия и Свещената Римска империя в колективна находка от гр. Ахтопол. – ЖИАИ, 2, 2013, 160-166.

[4] **Класнаков, М.** Монети на ерцхерцогство..., – ЖИАИ, 2, 2013, 163, обр. 1 и 2.

бр., емитирани през различни години в монетарници: Познан – 7 бр. ***(обр. 1, 2-6; обр. 2, 7-8; Каталог № 2-8)***; Познан или Въсхова – 1 бр. ***(обр. 2, 9; Каталог № 9)***; Въсхова – 2 бр. ***(обр. 2, 10-11; Каталог № 10-11)***; Бидгошч – 4 бр. ***(обр. 3, 13-16; Каталог № 13-16)***; Люблин – 2 бр. ***(обр. 3. 17-18; Каталог № 17-18)***; Краков – 4 бр. ***(обр. 4, 19-22; Каталог № 19-22)***; Вилнюс – 1 бр. ***(обр. 4, 23; Каталог № 23)***; Рига – 8 бр. ***(обр. 4, 24; обр. 5, 25-30; обр. 6, 31; Каталог № 24-31)***. Монета с номинал шест гроша (szóstak) – 1 бр., емитирана в монетарница Малборк през 1596 г. ***(обр. 2, 12; Каталог № 12)***. Монети с номинал орт (ort) – 3 бр., емитирани през различни години в монетарница Гданск ***(обр. 6, 32-34; Каталог № 32-34)***.

Представените монети са сребърни номинали, но има разлика в качеството на сребърната сплав и количественото съдържание на чисто сребро в тях[5]. Монетите от три гроша (trojak), емитирани в края на XVI в. и началото на XVII в. са с проба Ag 844%. При същия номинал, емитиран през 1618 г. и 1620 г. пробата е Ag 812%, а през 1623 г. и 1624 г. пробата вече е Ag 453%. Монетата от шест гроша (szóstak) е с проба Ag 844%. При монетите с номинал орт (ort) също има девалвация в съдържанието на чисто сребро – през 1617 г. пробата е Ag 854%, а през 1624 г. вече е 687%.

По повърхността на монетите има следи, от които може да се установи, че преди момента на трезориране, всички те са били в активно монетно обръщение. Естествено, по-силно износени (изтрити) са екземплярите от малкия номинал – три гроша. Трябва да се отчете, че абсолютно всички монети са пробити с по един отвор. Този факт е сигурно указание, че в известен период преди трезорирането (и превръщането им в съкровище), те са функционирали и като елементи от накит (или накити) – широко разпространена практика в традиционната култура през късното средновековие.

Като исторически извори, от монетите може да се добие и реална представа за имената на част от лицата, свързани (и отговорни) за монетното производство през определен период. По малките гербове и допълнителните инициали върху реверса може да се възстанови поредността на кралски кофчезници, управители и наематели на монетарници, монетни майстори, като тази информация касае точно определени години и конкретни монетарници ***(обр. 7)***.

Монетите на Жечпосполита са малка част от общия монетен масив в находката от Ахтопол, но са показателни за разнообразието на парични знаци, циркулирали на османския пазар през късното

[5] Данните за количеството чисто сребро (Ag) в монетите през различните години на емитиране са по **Kopicki, E.** Monety Zygmunta III Wazy. Szczecin, 2007.

средновековие. Те са доказателство и за косвена, и за пряка връзка между християнското население, подвалстно на Османската империя, с останалия европейски християнски свят.

Каталог[6]

1. *Стефан Батори.* Вилнюс, 1583 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 1.9 см. Т. 2.10 гр.
Avers: **[ST]EP·D·G·REX PO·M·D·L·**
Revers: **III / I5 83 / GROS·ARG / TRIP·M·D / LIT·**
(по *Klimek 2001, 106, № 299*), ***(обр. 1. 1).***
2. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1590 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.0 см. Т. 2.10 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·[REX·P]O·M·D·L·**
Revers: **·III· / GROS·ARG / TRIP·REG[·] / POLONIÆ**
(по *Kopicki 2007, 100, № 540*), ***(обр. 1. 2).***
3. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1591 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.20 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·[RE]X·PO·M·D·L·**
Revers: **·III· / GROS·[A]RG / TRIP·REG· / POLONIÆ**
(по *Kopicki 2007, 101, № 542*), ***(обр. 1. 3).***
4. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1592 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 х 2.0 см. Т. 2.20 гр.
Avers: **SIG·3·DG [R]EX·PO·M·D·L·**
Revers: **[·I]II· / GROS·ARG / ·TRIP·REG· / POLONIÆ**
(по *Kopicki 2007, 102, № 550*), ***(обр. 1. 4).***
5. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1596 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 х 2.0 см. Т. 2.05 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·[RE]X·PO·M·D·L·**
Revers: **·II[I]· / GROS·ARG / TRIP·REG· / POLONIÆ**
(по *Kopicki 2007, 106, № 575*), ***(обр. 1. 5).***
6. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1597 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 х 2.0 см. Т. 1.95 гр.
Avers: **SIG·3·D·G·REX·PO·M·D·L·**
Revers: **III / GRO[S] ARG / TRIP[·R]EG / POL[O]NIÆ**
(по *Kopicki 2007, 110, № 598*), ***(обр. 1. 6).***
7. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1598 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.0 см. Т. 1.80 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·**

---

[6] Монетата на Стефан Батори е представена по **Klimek, Z.** Ceny monet polskich. Gdansk, 2001. Монетите на Сигизмунд III Ваза са представени по **Kopicki, E.** Monety Zygmunta III Wazy. Szczecin, 2007.

Revers: **·III· / GROS·ARG· / TRIP·R·PO·**
(по *Kopicki 2007, 111, № 606*), ***(обр. 2. 7).***
8. *Сигизмунд III Ваза.* Познан, 1598 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 x 2.0 см. Т. 2.0 гр.
Avers: **SIG·III·D·G[·REX·P]O·M·D·L·**
Revers: **·III· / GROS·ARG[·] / TRIP·R·P[O·]**
(по *Kopicki 2007, 111, № 606*), ***(обр. 2. 8)***.
9. *Сигизмунд III Ваза.* Познан или Въсхова, 1596 г, сребро. 3 гроша. Д. 1.9 x 1.9 см. Т. 2.35 гр.
Avers: **SIGI·[3]DG·REX·PO·M·D·L·96**
Revers: **III / GROS AR[G] / TRIP·REG· / POLONIA**
(по *Kopicki 2007, 118, № 648*), ***(обр. 2. 9).***
10. *Сигизмунд III Ваза.* Въсхова, 1599 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 x 1.9 см. Т. 2.10 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·**
Revers: **·III· / GROS·ARG / TRI·R·PO**
(по *Kopicki 2007, 122, № 673*), ***(обр. 2. 10).***
11. *Сигизмунд III Ваза.* Въсхова, 1601 г. 3 гроша, сребро. Д. 1.9 x 1.9 см. Т. 1.95 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·REX·P[O·M·D·L·]**
Revers: **III / GROS·ARG / TR[I·R·PO]**
(по *Kopicki 2007, 123, № 679 и 683*), ***(обр. 2. 11).***
12. *Сигизмунд III Ваза.* Малборк, 1596 г. 6 гроша, сребро. Д. 2.8 x 2.0 см. Т. 4.45 гр.
Avers: **[·S]IGISMVN·III·D:G· ·REX·PO·M·[D:]L·**
Revers: **·GROS·ARGEN·SEX·REG·POLONI·96 / VI**
(по *Kopicki 2007, 160, № 904*), ***(обр. 2. 12).***
13. *Сигизмунд III Ваза.* Бидгошч, 1595 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 x 2.0 см. Т. 2.60 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·RE[X]·POL·M·D·L·**
Revers: **·III· / GROS·ARG / TRIP·REG· / ·POLON 95**
(по *Kopicki 2007, 128, № 712*), ***(обр. 3. 13).***
14. *Сигизмунд III Ваза.* Бидгошч, 1597 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 x 1.9 см. Т. 2.00 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·**
Revers: **III / GROS·ARG / TR·R·PO·97**
(по *Kopicki 2007, 130, № 727*), ***(обр. 3. 14).***
15. *Сигизмунд III Ваза.* Бидгошч, 1597 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 x 2.0 см. Т. 2.15 гр.
Avers: **·SIG·III·D·G· ·REX·PO·M·D·L·**
Revers: **·III· / ·GROS·ARG· / TRIRPO 97**
(по *Kopicki 2007, 131, № 729*), ***(обр. 3. 15).***

16. *Сигизмунд III Ваза.* Бидгошч, 1598 г. 3 гроша, сребро. Д. 1.9 х 1.8 см. Т. 2.0 гр.
Avers: **[S]IG·I[II]·D·G·REX·PO·M·D·L·**
Revers: **III / [G]ROS·ARG / TRI·R·PO**
(по *Kopicki 2007, 133, № 743*), ***(обр. 3. 16).***
17. *Сигизмунд III Ваза.* Люблин, 1597 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.20 гр.
Avers: **SIG[·3·D·G·]REX·P·M·D·L·**
Revers: **III / GROS[·A]RG / TR·R·P[O] 9[7]**
(по *Kopicki 2007, 143, № 807*), ***(обр. 3. 17).***
18. *Сигизмунд III Ваза.* Люблин, 1598 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 х 2.0 см. Т. 2.15 гр.
Avers: **SIG III D G REX PO M D L**
Revers: **III / GROS ARG / TRIP REG / POLONI**
(по *Kopicki 2007, 147, № 826* аверс*, 146, № 822* реверс), ***(обр. 3. 18).***
19. *Сигизмунд III Ваза.* Краков, 1618 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 х 1.9 см. Т. 1.90 гр.
Avers: **SIG·III·DG·REX·PO[L]·M D L·**
Revers: **·III· / I 6 I 8 / GROS·ARGE / TRIP·REGN / POL ONI**
(по *Kopicki 2007, 155, № 877*), ***(обр. 4. 19).***
20. *Сигизмунд III Ваза.* Краков, 1620 г. 3 гроша (фрагментирана, липсва около 1/4 от монетата), сребро. Д. 2.0 х 2.0 см. Т. 1.45 гр.
Avers: **S[IG·III·D]G·REX·POL[·M D L·]**
Revers: **·[I]II ·/ [I 6] 2 0 / GROS·ARGE / TRIP·REGN / POL ONI**
(по *Kopicki 2007, 155, № 879*), ***(обр. 4. 20).***
21. *Сигизмунд III Ваза.* Краков, 1623 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.0 х 2.0 см. Т. 1.70 гр.
Avers: **[S]IG·III·D:G:REX·POLOM·D:L·**
Revers: **·III· / I 6 2 [3] / GROS·AR[G] / TRIP·RE[G] / POL ONI**
(по *Kopicki 2007, 156, № 882*), ***(обр. 4. 21).***
22. *Сигизмунд III Ваза.* Краков, 1624 г. 3 гроша, сребро. Д. 1.9 х 1.9 см. Т. 1.85 гр.
Avers: **SI[G]:III:D:G:REX·POL·M·DL·**
Revers: **·III· / I 6 2 4 / [G]ROS·ARG / TRIP·REG: / ·PO LO·**
(по *Kopicki 2007, 156, № 883*), ***(обр. 4. 22).***
23. *Сигизмунд III Ваза.* Вилнюс, 1594 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.0 см. Т. 2.10 гр.
Avers: **SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L·**
Revers: **·III· / GROS·ARG / TRI[P·M]·D·L**
(по *Kopicki 2007, 235, № 1242*), ***(обр. 4. 23).***
24. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1588 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.05 гр.

Avers: **·SIG·III·D[·G]·REX·PO:D:LI·**
Revers: **·III· / ·I5 88· / GR OS / ARG:TRIP / ·CIVI:RI / ·GE·**
(по *Kopicki 2007, 267, № 1406*), ***(обр. 4. 24).***
25. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1589 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.2 х 2.2 см. Т. 2.45 гр.
Avers: **[S]IG·III·D:G:REX·PO[:]D:LI**
Revers: **·III· / I5 89 / GR OS / ARG:TRIP / C[I]VI:RI· / ·GE**
(по *Kopicki 2007, 268, № 1407*), ***(обр. 5. 25).***
26. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1590 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.2 х 2.2 см. Т. 2.15 гр.
Avers: **SIG·III·DG·REX·PO·[D]·LI**
Revers: **I[II] / I5 90 / [G]R OS / ARG·TRIP / CIVI·RI / ·GE**
(по *Kopicki 2007, 269, № 1412*), ***(обр. 5. 26).***
27. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1593 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.20 гр.
Avers: **SIG·III·D:G:REX·P[O]·D·LIV**
Revers: **·III· / I5 93 / GR OS / ARG·TRIP / CIVI·RI / ·GE**
(по *Kopicki 2007, 269, № 1415*), ***(обр. 5. 27)***.
28. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1596 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.25 гр.
Avers: **SIG·III·D:G:REX·PO[·D·]LI**
Revers: **·III· / I5 96 / GR OS / ARG·TRIP / CIVI·RI / ·GE**
(по *Kopicki 2007, 270, № 1418*), ***(обр. 5. 28).***
29. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1597 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.5 гр.
Avers: **SI[G·III·D·G·]REX·PO·D·[L]I·**
Revers: **·III· / I5 97 / GR OS / ARG·TRIP / CIVI·RI / ·GE**
(по *Kopicki 2007, 270, № 1419*), ***(обр. 5. 29).***
30. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1597 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.10 гр.
Avers: **[SIG·III·D·G·REX·]PO·D·LI·**
Revers: **·III· / I5 97 / GR OS / ARG·TRIP / CIV[I]·RI / [·GE]**
(по *Kopicki 2007, 270, № 1419*), ***(обр. 5. 30).***
31. *Сигизмунд III Ваза.* Рига, 1599 г. 3 гроша, сребро. Д. 2.1 х 2.1 см. Т. 2.35 гр.
Avers: **SIG·III·D:G·REX·PO[·D·LI]**
Revers: **·III· / I5 99 / GR OS / ARG·TRIP / CIVI·RI / ·GE**
(по *Kopicki 2007, 270, № 1421*), ***(обр. 6 31).***
32. *Сигизмунд III Ваза.* Гданск, 1617 г. Орт (1/4 талер), сребро. Д. 2.8 х 2.8 см. Т. 6.50 гр.
Avers: **·SIGIS·III·D:G·REX·POL:M:D:L[:R:PR]VS·**
Revers: **·MONET[A·]CIVIT:GEDANENSIS·I6I7·**

(по *Kopicki 2007, 284, № 1476*), ***(обр. 6. 32).***
33. *Сигизмунд III Ваза.* Гданск, 1624 г. Орт (1/4 талер), сребро. Д. 2.9 х 2.9 см. Т. 7.35 гр.
Avers: ·**SIGIS·III·D:G·REX·POL:M:D:L:R·PRV· / I 6**
Revers: ·**MONETA·CIVIT·GEDANENSIS· / ·2:4·**
(по *Kopicki 2007, 286, № 1487* аверс*, 286, № 1488* реверс), ***(обр. 6. 33).***
34. *Сигизмунд III Ваза.* Гданск, 1624 г. Орт (1/4 талер), сребро. Д. 2.9 х 2.9 см. Т. 6.85 гр.
Avers: ·**SIGIS[·III·]D:G:REX·POL:M:D:L:R:PR· / I 6**
Revers: ·**MONETA·CIVIT:GEDA[N]ENSIS· / ·2:4·**
(по *Kopicki 2007, 286, № 1488*), ***(обр. 6. 34).***

Обр.1. Монета на Стефан Батори (1); Монети на Сигизмунд III Ваза (2-6). (сн. М. Класнаков, РИМ-Бургас).

Обр. 2. Монети на Сигизмунд III Ваза (7-12). (сн. М. Класнаков, РИМ-Бургас)

Обр. 3. Монети на Сигизмунд III Ваза (13-18).(сн. М. Класнаков, РИМ-Бургас).

Обр. 4. Монети на Сигизмунд III Ваза (19-24). (сн. М. Класнаков,РИМ-Бургас).

Обр. 5. Монети на Сигизмунд III Ваза (25-30). (сн. М. Класнаков,РИМ-Бургас).

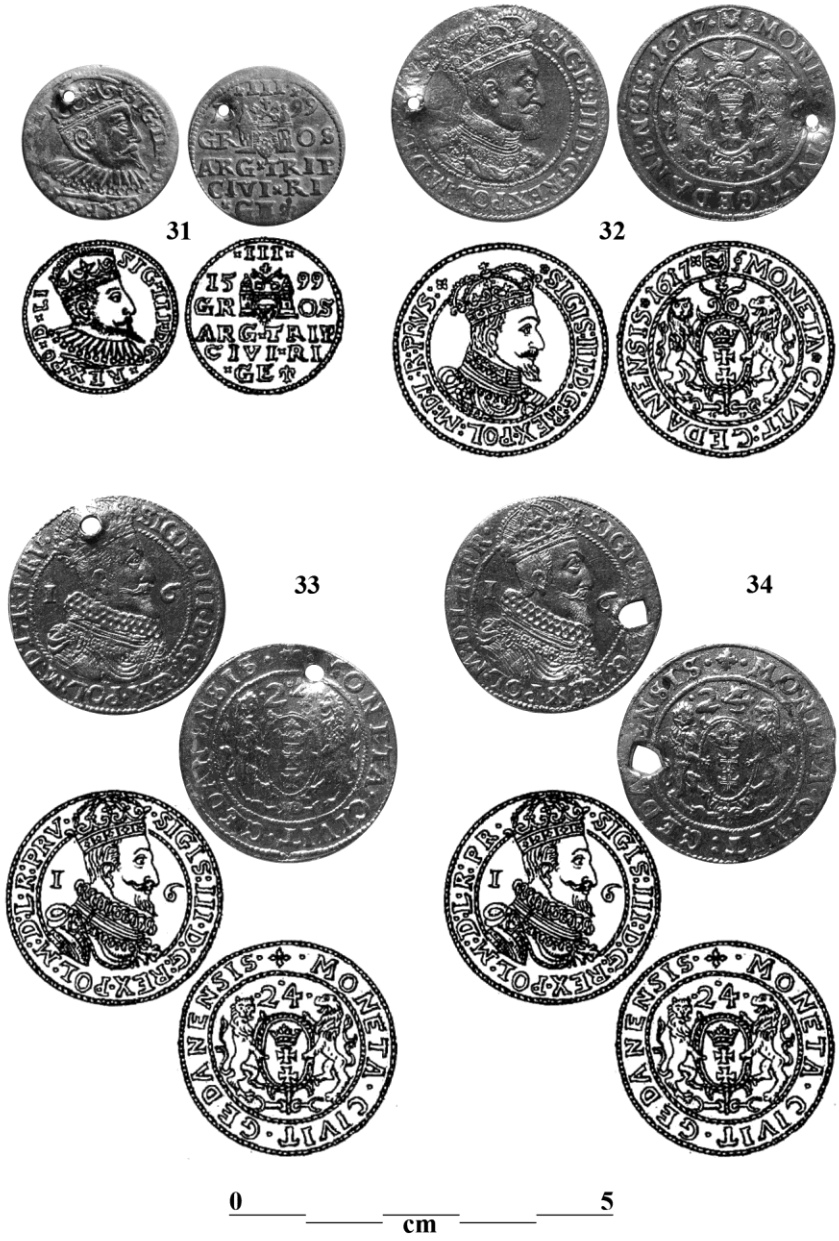

Обр. 6 Монети на Сигизмунд III Ваза (31-34). (сн. М. Класнаков,РИМ-Бургас).

Коронни монетарници					
Монетарница	*Година*	*Кралски ковчежник*	*Управител на монетарница*	*Наемател на монетарница*	*Монетен майстор*
Познан	1590	Jan Firlej	?	Teodor Bush	?
Познан	1591	Jan Firlej	?	Teodor Bush	?
Познан	1592	Jan Firlej	?	Teodor Bush	?
Познан	1596	Jan Firlej	?	Jan Dittmar	Herman Rüdiger
Познан	1597	Jan Firlej	?	Jan Dittmar	Herman Rüdiger
Познан	1598	Jan Firlej	?	?	?
Познан/Въсхова	1596	Jan Firlej	?	Jan Dittmar	Herman Rüdiger
Въсхова	1599	Jan Firlej	?	?	?
Въсхова	1601	Jan Firlej	?	?	?
Малборк	1596	Jan Firlej	?	?	Kaspr Goebl Gracjan Gonzal
Бидгошч	1595	Jan Firlej	Stanisław Cikowski	Walentego Jahns	?
Бидгошч	1597	Jan Firlej	Stanisław Cikowski	?	Herman Rüdiger
Бидгошч	1598	Jan Firlej	?	?	?
Люблин	1597	Jan Firlej	?	Melchior Reisner	?
Краков	1618	Mikołaj Daniłowicz	?	?	?
Краков	1620	Mikołaj Daniłowicz	?	?	?
Краков	1623	Mikołaj Daniłowicz	?	?	?
Краков	1624	Mikołaj Daniłowicz	?	?	?
Литовски монетарници					
Вилнюс	1594	Dymitr Chalecki	?	?	?
Руски монетарници					
Рига	1588	?	?	?	HenrykWulf
Рига	1589	?	?	?	HenrykWulf
Рига	1590	?	?	?	HenrykWulf
Рига	1593	?	?	?	HenrykWulf
Рига	1596	?	?	?	HenrykWulf
Рига	1597	?	?	?	HenrykWulf
Рига	1599	?	?	?	HenrykWulf
Монетарница Гданск					
Гданск	1617	?	?	Daniel Kluwer	?

Обр.7 Имената на лица, свързани и отговорни за монетното производство, в конкретни монетарници през определени години.

Почистване и съхранение на музейно сребро

Красимира Сандева

Clearance and conservation of the silver in the museum

Krasimira Sandeva

Abstract: *The article „Clearance and conservation of the silver in the museum" presents the methods of restoration and conservation of the silver. It pays attention to the materials and technology of treatment, to the factors destroying this metal and possibilities of it is completely preservation.*

I discuss mechanical clearans and materials for treatment of exponents from the fund of the Naval museum – Varna. Like the writing desk set from the yacht „Alexander I" (the first ship especially built for the Bulgarian Fleet) and the dining vessels possessed by the Bulgarian Commercial Steam ship Company.

Среброто наред със златото и медта е един от първите метали, открити и използвани от човечеството. В далечното минало всички те са били много по-разпространени по земната повърхност отколкото днес и това в голяма степен е улеснило тяхното ранно откриване. За разлика от златото среброто е било по трудно добивано, тъй като рядко се е срещало в самородно състояние. Красивият вид на среброто, лекотата, с която се обработва, и голямата му корозионна устойчивост са го направили доста търсен материал още през четвъртото хилядолетие пр. н. е. най старото и най голямо за онова време находище се е намирало в Кападокия – Източна Мала Азия. Особено много нараства производството му през античността, когато от лаврионските рудници на Атина само от края на VI в. до I в. пр. н. е. са били добити 77750 т. сребро. Едно от най- големите приложения на среброто в човешкото общество е било използването му като търговски еквивалент в развитието на стоково-паричните отношения. Под формата на слитъци и гривни то е било използвано за тази цел още в древен Вавилон и Асирия. А от VI в. пр. н. е., отначало в Лидия – Мала Азия, та чак до към средата на XX в., но вече по цял свят, от него най усилено са били сечени кръгли маркирани парични знаци, наречени монети. Другото голямо приложение на среброто е като ценна суровина в златарското производство. От този метал са били изковани най различни култови

съдове и вещи, но също и съдове, намерили място в бита - отначало на по-заможните слоеве общество. От XIII-XIV в. насетне се забелязва по-масово навлизане на среброто в човешкия бит. По това време в Западна Европа се появява сребърната лъжица, солницата, чашата, чинията, използвана отначало за фруктиера. През XVI-XVII в. на мода излезли вилицата, каните с похлупак кафените и чаените сервизи. Но най голямо приложение среброто е намерило в изработването чрез различни техники на много и най-разнообразни накити: диадеми, обеци, огърлици, гривни, украшения за облеклото и др. През XIX в. и по българските земи се забелязва широко разпространение на сребърни изделия. Голям разцвет у нас през годините на Възраждането получава златарският занаят, чийто основен материал за обработката е било среброто. Това намира своето обяснение в замогването на българина по него време, в развития му естетически вкус, в склонността му към показване на добро материално състояние, в развитата благотворителност в полза на цялата българска общност. Не малка част от тези златарски произведения, както и от навлезлите масово от чужбина сребърни промишлени изделия през втората половина на XIX в. и първите десетилетия на XX в. днес се намират в музейните фондове и експозиции. Попаднали веднъж в музеите, те стават обект на консерваторски грижи и контрол. [1]

Среброто е блестящ, бял мек метал с температура на топене около 960 градуса по Целзий. В природата се среща понякога в метално състояние, но по често бива в минерална форма. Два от най разпространените минерали са аргентит (сребърен сулфид) и цераргит (сребърен хлорид), известен под името рогово сребро. Чистото сребро е ковко, пластично, поддава се на силна полировка и по тази причина винаги е привличало майсторите златари. Когато е изложено на атмосферни условия, среброто лесно потъмнява поради образуването на тънък повърхностен слой от сребърен сулфид. По тази причина полираното сребро трябва редовно да се почиства. Потъмняването на среброто се отстранява лесно с прах за почистване на метални прибори или със специални тъкани за полиране на метали, обработени с железен окис. Силно потъмнялото и занемарено от дълго време сребро може да се почисти като се постави в контакт с алуминий, залива се със слаб разтвор на натриева основа или натриев карбонат, след което се оставя да престои до изчезване на петната. След това сребърният предмет може да се изплакне с вода и да се полира с кърпа. Сребърните предмети могат да се държат в полиетиленови торби, непроницаеми за достъп на

[1] **Чокоев И., Костова А.** Някои аспекти от почистването и защитата на музейното сребро. – Известия на историческия музей – Велико търново, IX\1994 г., 209,210

въздух.[2] Среброто може да запази блясъка си в продължение на много години, ако се излага в затворена стъклена витрина, наредено на полици, покрити с копринен шантунг, който е предварително обработен с 10% разтвор на оловен ацетат. При сребърните изделия съществува ясно изразена разлика между повърхностните налепи и тънките наслоения, които подобряват неговия външен вид. Потъмняването на среброто се счита за недостатък, но понякога се срещат старинни сребърни предмети, покрити с тънка, равномерна патина от сребърен сулфид, която заслужава да се запази поради декоративните и качества. Тънкият слой сребърен хлорид може сам по себе си да образува основата на приемлива патина, каквато се среща при сребърни предмети, извадени от почви, съдържащи малко количество хлорид. Когато има налице хлорид, но сулфидите преобладават, среброто е тъмно на цвят и обикновено е покрито с петна сякаш от ръжда. Видът му може да се подобри чрез употребата на селективни разтворители, като амоняк, мравчена киселина, сребърен нитрат, калиев цианид, които премахват петната, а ако има налепи се отстраняват с помоща на четка или игла. При такъв вид обработка се възстановява естествената белота ма метала. Когато среброто е престояло дълго време в солена почва, голяма част от откритите му повърхности се превръщат в устойчив сребърен хлорид – т. нар. рогово сребро. Роговото сребро е жилаво и предметът запазва здравината си, докато хлоридната наслойка си остане на място, но ако тя бъде отделена или редуцирана, трябва да се има пред вид, че предметът може да загуби до голяма степен устойчивостта си. Когато предмети с високо сребърно съдържание са корозирали до такава степен, че е останало само малко количество сребро, обработката трябва да се сведе само до разкриване на характерни повърхностни особености и до отстраняване на деформации. Крехкото сребро може да се укрепи или като се закали чрез нагряване до тъмночервено, или като се държи известно време при малко по ниска температура. Трябва да се отчитат примесите в среброто, защото те понижават температурата му на топене. Металът започва да се закалява при около температура 250 градуса, така че е достатъчно среброто да се постави в пещ, чиято температура в продължение на два часа се покачва до 400 градуса. Деформираните сребърни предмети винаги се подлагат на термична обработка и едва след това се прави опит за изправяне на метала. След закаляването металът може да се оправи на ръка или да се изчука с дървени инструменти, обвити във велурена кожа. Често пъти върху некорозиралото сребро се образува плътна наслойка от медни

[2] **Бонева, М**. Увод в реставрацията и консервацията. Ш., 2006г.

корозионни продукти, чието отстраняване понякога се оказва трудно. Първо трябва да се отстрани колкото се може повече наслойка по механичен начин (откъртване с игли, стриване и др.) и след това се прави опит остатъкът да се премахне със селективни разтворители, като амоняк, мравчена киселина, калиев цианид, сребърен нитрат. Сребърните предмети могат да се обрабоват и чрез електрохимическа или електролитна редукция. Освен че се използват алуминий и сода за възстановяване на потъмняло сребро, към мравчената киселина може и да се прибави цинк или алуминий на прах, след което сместа се загрява. Вместо мравчена киселина и цинк може да се използуват и цинк и натриева основа, което омекотява корозионната наслойка. През време на редукцията предметът трябва да се почиства много леко с четка. След електрохимичната редукция предметът може да се потопи за 10 мин. във електролитна вана и след това да се извари в дестелирана вода. След обработка среброто се изсушава в пещ, където трябва да престои няколко часа, защото повърхността на редуцираното сребро обикновено е пореста. При електролитната редукция среброто може да се редуцира по обикновения начин в електролитна вана с натриева основа като електролит. Вместо натриева основа за този метал е добре да се използва 15% разтвор на мравчена киселина. Тази концентрация дава висока електропроводимост. При употреба на мравчена киселина анодите от неръждаема стомана не са абсолютно задължителни. Продължителната електролиза в мравчената киселина атакува неръждаемата стомана и така върху среброто може да се наслои желязо. Ако се използват железни аноди, това отделяне може да стане още по бързо.

С цел запазването на редица експонати във Военноморски музей – Варна беше извършено механично почистване на писалищни прибори ***(обр.1)*** със сребърно покритие от княжеската яхта „Александър I" - първият специално поръчан за флота кораб, построен през 1883 г. във френската фирма „Ла сосиете нувел де Форж е шантиер" в Марсилия. Корабът е проектиран и построен като представителна княжеска яхта, но е предвидено във военно време да бъде използван като минен заградител и военен транспорт. Всички офицери, командвали Флотилията до края на XIX в., са минали и през мостика на „Александър I". По време на Сръбско-българската война (1885г.) яхтата участва като транспортен кораб в превоза на войски, муниции и провизии.[3] И посуда ***(обр.2***, също със сребърно покритие***)*** от кораби на Българското търговско параходно дружество (БТПД). Преди 123

[3] Военноморските сили на България (1879-2006), В., 2006г., 8

години, на 31 декември 1889 г., група български предприемачи свикват във Варна общо събрание, за да поставят началото на българска параходна компания на Черно море. Избрана е 10-членна учредителна комисия за съставяне на проектоустава. Той е утвърден от общото събрание на търговците на 14 януари 1890 г. През лятото на с. г. Министерският съвет одобрява предложението на учредителната комисия за създаването на Българското търговско параходно дружество. През 1892 г. се свиква Първото Учредително събрание на акционерите на новото търговско дружество БТПД "Постоянство", с.г. Министерският съвет утвърждава устава на дружеството и Шестото Народно събрание приема Закон за съставяне на Българско търговско параходно дружество. Тази година - 1892 - се счита за начало на българското търговско корабоплаване. [4]

Механичното почистване е първият познат начин за почистване на почерняло сребро. За почистването на предметите от фонда на ВММ, беше използвана паста с много фини абразиви и мека четка. Съществуват многобройни препарати, които са превъзходни за почистване на сребро, но някои от тях са съвършено неподходящи за този метал, тъй като съдържат фосфати, които влизат в реакция със среброто и образуват по повърхността му устойчиви петна. Полираните предмети бяха обезмаслени чрез промиване с топла сапунена вода, след което се изплакнаха с течаща вода и изсушиха. След обезмазняването трябва да се внимава по повърхността да не останат отпечатъци от пръсти. Когато изсъхнаха напълно предметите бяха лакирани с мека четка, достатъчно рядък лак, за да може да се разнесе, без да останат следи от четката върху повърхността. Не бива да се допуска натрупването на по-дебел слой лак в наличните вдлъбнатини, защото тези места ще отразяват светлината в блясък, различен от блясъка на среброто, и ще личат. По време на работа е добре реставраторът да има винаги под ръка разтворител, с който при нужда бързо да отстрани излишното количество лак. Напластеният във вдлъбнатините лак може да се обере с четка или издуха с помоща на въздушна струя от пулверизатор.[5] Освен почистването другият голям проблем на консервацията на среброто е ноговата защита от корозия. Трябва да се създадат защитни условия за предпазване на сребърните изделия от почерняване. Среброто трябва да се защитава индиректно, като за целта се използват вещества за пропиване на опаковъчна хартия за съхранение на сребърните предмети; експозиционни тъкани за музейните витрини,

[4] Исторически вехи на българското морско търговско корабоплаване – Асоциация на възпитаниците на морско училище. С., 2012г.

[5] **Плендърлейт, Х.** Консервация и реставрация на старинни предмети и художествени творби. С., 1971 г.

в които ще се излага среброто; филтри, през които минава външният въздух, влизащ във витрините. От съществено значение е относителната влажност на атмосферата, в която се намират сребърните предмети. Повишаването на влажността над 70% може да доведе до бързото им почерняване, тъй като скоростта на сулфидирането неколкократно рязко нараства.

Обр.1 Писалищни прибори от княжеската яхта „Александър I" от експозицията на Военноморски музей – Варна

Обр.2 Посуда от БТПД, от експозицията на Военноморски музей - Варна

Обр.3 Посуда от БТПД, от експозицията на Военноморски музей - Варна

Обр.4 Посуда от БТПД, от експозицията на Военноморски музей - Варна

СЪКРАЩЕНИЯ/ABBREVIATIONS:

ЖИАИ – Журнал за исторически и археологически изследвания

ИНМВ – Известия на Народния музей - Варна

ИВАД – Известия на Варненското археологическо дружество

НСЕ – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика

AMV – Acta Musei Varnaensis

АВТОРИТЕ В БРОЯ:

Димитър Петков – доктор по история. Научни интереси: Нова, Най-нова и Съвременна българска и балканска история.

Димо Георгиев – хоноруван асистент в ШУ „Епископ Константин Преславски" и учител по история и цивилизация в ГПЧЕ „Никола Йонков Вапцаров" – Шумен. Научните му интереси са насочени основно към модерната западноевропейска (особено германска и британска) история, историографията и етнологията.

Ева Димитрова – бакалавър по "Археология" във Великотърновски университет "Св. Св. Кирил и Методий". Научни интереси: римска и ранновизантийска археология, римска религия, архитектура и градоустройство през римска императорска и късноримска епоха, римско и късноримско изкуство

Красимира Сандева – Главен специалист в НВИМ филиал „Национален военноморски музей" – Варна. Интересите и са в областта на реставрацията и консервацията на находки от метал и дърво.

Мирослав Класнаков - асистент в Регионален исторически музей – Бургас. Научните му интереси са насочени в областта на късната праистория (Неолит – Бронзова епоха), както и в областта на нумизматиката (XV-XIX век).

Николай Кънев – д-р по история, гл. ас. във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий". Преподавател по дисциплините *Средновековна обща история*, *История на Византия* и *Средновековна сфрагистика*. Научните му интереси са насочени най-вече към изучаване на политическата история на средновековна Европа, взаимоотношенията Изток – Запад, имперските политически и идеологически модели в средновековния свят, византийската рангова йерархия и нейната роля в ромейската концепция за устройството на християнския свят, българо-византийските отношения в периода VIII-XI в., средновековната сфрагистика и просопографията.

Нина Калфова – Завършила висше образование във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий", специалност археология степен бакалавър; квалификация историк – археолог, с педагогическа правоспособност. Магистър в Национална Художествена Академия - София, спец. Изкуствознание

ИЗИСКВАНИЯ ЗА ПУБЛИКУВАНЕ

В „ЖУРНАЛ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ":

Текст: **Times New Roman**, size 12, single, Justified;

Обем: до 15 страници, включително илюстрации, таблици и др.

Цитиране на литература: footnote

За монографии:

Пример: **Харитонов, Х**. Стари мерки, теглилки, монети. В.Търново, 2004, 120

За статии в периодични издания:

Пример: **Мирчев, М**. Едно съкровище от средновековни монети. – ИНМВ, VI, 1970, 210

За статии в научни сборници:

Пример: **Градева, Р**. Турците в българската книжнина XV-XVIII в. – В: Балкански идентичности, С., 2001, 112-134

За издания на латиница:

Пример: Benedict, R. The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture, 1974, 274

* Материалите да бъдат изпращани с прикрепено резюме на английски език

Times New Roman, size 12, Line spacing 1, 5, Justified, Italic;

* Всеки автор да изпраща кратка биографична справка във формат: научна степен (ако има)/образователна степен, месторабота и научни интереси.

* Пълните наименования на съкращенията на периодичните издания се изнасят в края на изданието, поради това всеки автор трябва да изпрати пълно наименование на използваните абревиатури!

Пример: **ИВАД** – Известия на Варненското археологическо дружество
ИПр – Исторически преглед

Вашите материали и въпроси относно изданието, може да изпращате на електронната поща на изданието**: journal_iai@abv.bg**

„Журнал за исторически и археологически изследвания" е периодично специализирано издание за история, археология и помощните им науки, което се издава 3 пъти годишно.

Материали в изданието ще се публикуват, само след като бъдат рецензирани от редакционната колегия на изданието!

Изданието е отворено за рекламодатели и спонсори!
Координати: Симеон Кулиш 0884/765-350;
e-mail: **journal_iai@abv.bg**

ЖУРНАЛ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
JOURNAL OF HISTORICAL AND ARCHAELOGICAL RESEARCH
ISSN 1314-748X
© Университетско издателство
"Епископ Константин Преславски", Шумен, 2013